

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOOL

Armskab föbbrab!

1823.

7. *Mr. Karahwa*
Äddala = Leht.

Röndis ku 16. pämal

It is drucken zelanbt worden.

Riga, den 11. Februar 1823.
Im Namen der Civil-Obervermaltung
W. S. K. eubler.

Sakala

üks poliitika, kirjanduse ja põllutö

fakt sõnena pilt

õppet

mis tees
täeda antarie, in dät
etiste haigusse ning ro
ste maoto,
et te
toib moirda, luida te
ning mis tulleb täht
ja haigusse jureo.
eel muud head nouud
maenitjused leida,
teie
ahra rasfule ning fia
üllepanitud

enne tüf.

Põltsamal. 1766.

W. S. K. eubler.
Riga, den 11. Februar 1823.
Im Namen der Civil-Obervermaltung
W. S. K. eubler.

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL
Eesti keele
kateeder

FAKT, SÕNA, PILT

Artikleid ja uurimusi ajakirjanduse ajaloo,
teooria ning praktika alalt

TARTU 1967

1766 — 1966

Meenutagem lugupidamisega kõiki neid ajakirjanikke ning kaastöölisi, nimekaid ning hoopiski tundmatuid sulemehi, kes eesti ajakirjanduse kahesajandilise ajaloo vältel on võidelnud ühiskondliku progressi, tõe, õiguse ning oma rahva vabaduse eest.

Sisukord

	Lk.
Eesti ajakirjanduse ajalugu	
1. J. P e e g e l, Eesti ajakirjan- duse ajaloo uurimise üles- annetest	1*
2. S. I s s a k o v, Arhiividoku- mendid O. W. Masingu aja- lehe "Marahwa Näddala-Leht" kohta (vene keeles)	6
3. M. K a h u, Kirjandus ja kirjan- dusküsimused "Tartu Eesti Seitungis"	14
4. H. K e r m i k, Muhu Madis paja- tab	41
5. V. L ä ä n, Kirjandussaadet kodan- liku Eesti ringhäälingus	55
Nõukogude ajakirjandus	
1. P. V i h a l e m m, Mõnedest prob- leemidest seoses massikomm- unikatsiooni efektiivsusega	70
Raadio ja televisioon	
1. M. L a u r i s t i n, Raadioolu- kirjelduse žanrilistest erijoontest	89
Ülevaade	111

Eesti ajakirjanduse ajalugu

EESTI AJAKIRJANDUSE AJALOO UURIMISE ÜLESANNETEST

J. P e e g e l,
eesti keele kateedri dotsent

1. Meie perioodilise trükisõna auväärse juubeli puhul on põhjust lühidalt peatuda ka eesti ajakirjanduse ajaloo uurimise probleemidel, kõneldes esiteks sellest, mida on suudetud teha, ja saadud kogemusi arvestades ka sellest, mida lähemas tulevikus teha.

Seni tehtud töö põhisuundi võiks lühidalt iseloomustada järgmiselt.

a) Ülevaated ja monograafilised käsitlused.

Kõige mahukamaks ja detailsemaks tööks selles valdkonnas on kahtlemata E. Laulu "Eesti töölisajakirjanduse ajaloost" (Tallinn, 1962), mis käsitleb marksistlikku töölisperioodikat ajavahemikus 1905-1917. Sellele lisandub käesolevate ridade kirjutaja poolt niihästi oma ülesannetelt kui ka teostuselt kaugelt tagasihoidlikum raamatuke "Eesti ajakirjanduse algus (1766-1857)" (Tallinn, 1966). Need on siiani õieti ainukesed raamatud, mis käsitlevad tervet perioodi, analüüsivad mitut väljaannet ning püüavad kogu vaatlusaluse ajajärgu kohta teha ka üldistusi.

Põhjalikumad monograafilised käsitlused on valmimas "Sakala" (E. Jansen), "Tartu Eesti Seitungi" (M. Kahu) ja "Teataja" (A. Vihalem) kohta. Trükis on avaldatud mitu lühikirjandust üksikute väljaannete ("Perno Postimees", "Sakala", "Linda" jmt.) kohta. Tänuväärset lisa pakub ka TA Keele ja Kirjanduse Instituudi väljaandel ilmuv "Eesti

kirjanduse ajalugu" (I - 1965; II - 1966), kus on iseloomustatud ka vastava perioodi ajakirjanduslikke väljaandeid. Peab ütleva, et mõnigi seal avaldatud ülevaade (näit. "Eesti Postimehe" kohta) on praegu ainuke kaasaegsel tasemel käsitlus, mida meil üldse esitada on. Üksikväljaandeid on püütud analüüsida ka TRÜ žurnalistika eriharu üliõpilaste kursuse- ja diplomitöös.

Kuigi ülevaadete-kirjelduste (milles muidugi ei puudu ka analüüsiv ja hindav osa) kohta võib õigustatult väita, et need on ikkagi vaid eelastmeks suuremale teaduslikule süvenemisele, ei pääse me sellest laadist ometigi mööda. Selleks et kogu perioodi hinnata, peab meil olema väga täpne karakteristik üksikute väljaannete kohta.

b) Arhiivimaterjalide publitseerimine.

On vist pikematagi selge, et ühtki tõsist ajaloolist käsitlust ei saa kirjutada ilma arhiivimaterjalide hoolika uurimiseta. Muidugi, väga paljude väljaannete kohta on arhiivianimeid kasinasti, paljude toimetuste eneste arhiiv pole säilinud ning tuleb leppida sellega, mida väljaanne ise pakub. Seda tervitatavam on üldhuvitatavate arhiivimaterjalide avastamine ning nende kättesaadavaks tegemine. Selles valdkonnas on suuri teeneid näit. J. Depmannil ja S. Issakovil Leningradi arhiivides leiduvate, eeskätt eesti ajakirjanduse ajaloo varasema perioodi dokumentide publitseerimisel. Tõsist tööd arhiivides on teinud muidugi ka teised ajakirjanduse ajaloost huvitatud uurijad (H. Vares, O. Ibius, V. Miller, J. Käosaar jt.), kelle kirjutised on eesti ajakirjanduse ajaloole avastanud palju uut ning huvitavat.

Ei ole vist põhjust pikemalt kommenteerida vajadust seda tööloiku aina süvendada.

c) Üksikprobleemide ajaloolised käsitlused.

Selles valdkonnas on uurimistöid tehtud peamiselt ülikoolis, kus üliõpilased oma diplomitöös on püüdnud jälgida näit. žanride ajaloolist kujunemist, üksikute prob-

leemide ja ainevaldkondade (näit. keele-, kirjandus- ja üldse kultuuriprobleemid, satiiri ja huumori areng, ajakirjanduse enese spetsiifika küsimused, õpetlik-valgustusliku aine osatähtsus, naisküsimus, ühiskonnakriitika jms.) käsitlemine teatud üksikväljaannetes või teatud perioodil. Siin liituvad veel uurimused üksikuteest publitsistidest, näit. on ülikoolis kogutud üsna hea ülevaade meie tuntumate följetonistide loomingust, mis võimaldaks tõsisemalt asuda följetoni ajaloo uurimisele. Trükkis on vastavaid kirjutisi ilmunud suhteliselt vähem.

Võib-olla kuuluksid ligilähedaselt siia rubriiki ka teiste erialade (ajaloolased, kirjandusloolased, majandusteadlased jt.) uurimused, kus probleemi lahendamisel on põhiliseks materjaliallikaks olnud vastava ajajärgu perioodika. Ajakirjanduse ajaloo pakuvad sellelaadilised tööd küll lisa vaid tükati.

2. Mis saab edasi?

Kõige lihtsam on muidugi ütelda, et kõiges kolmes põhisuunas on vaja edasi minna ning tööd süvendada. Kuid kõik tehtud ning ülalmainitud lõikudes veel tehtav töö on ikkagi vaid eelastmeks suurema eesmärgi saavutamisel: põhjaliku, süsteemikindla, meetoodiliselt ning käsituselt kaasaegsel tasemel oleva e e s t i a j a k i r j a n d u s e a j a - l o o väljaandmine.

Kui arvestada meil praegu ajakirjanduse ajaloo uurimisega tegelevaid teadlasi, siis on nende arv seevõrra väike, et ülalmärgitud ülesande realiseerimine lähematel aastatel ei saa kõige optimistlikumaltki arvates kõne alla tulla. Lisaks sellele on tegelik olukord veel niisugune, et peaaegu ükski ajakirjanduse ajaloo tegelev uurija ei tööta ainumalt sellel alal. Jõudude vähesus nõuab seda tungivamalt töö koordineeritust, mida praegu faktiliselt ei ole. Tõsi küll, on loodud mitmeliikmeline ühiskondlikel alustel töötav vabariiklik ajakirjanduse ajaloo tegelev komisjon,

kuid tegelikult ei ole sellest erilist praktilist kasu olnud ning lootust sellele panna oleks vist lihtsalt naiivne. Tuleks mõelda elujõulisema uurijategrupi koondamisele. Olemasolevaid jõude arvestades tuleks see vist küll moodustada keskusega Tartus ning selle koondamisega ning töö planeerimisega peaks kohe alustama.

Seejuures peab arvestama veel üht asjaolu: meie ajakirjanduse ajaloo senises uurimises on väga vähe arvestatud ajakirjanduse kui erilise nähtuse spetsiifikat. Ajaloolased on ajakirjandust uurinud ajaloolase seisukohalt, kirjandusteadlased kirjandusloo ja -teooria seisukohalt, kolmandad uurijad on seda käsitlenud kui puhtpoliitilist nähtust jne. Puudulikuks on aga jäänud peamine vaatlussuund: ajakirjanduse käsitlemine a j a k i r j a n d u s l i k u s t s e i s u k o h a s t. See ei ole sugugi paradoks, sest ajakirjanduse enese olemust, tema arengutendentse ning spetsiifilisi nähtusi on meil tõesti vähe uuritud. Puudub isegi ühtne metoodika nende nähtuste käsitlemiseks. Ilma selleta aga me a j a k i r j a n d u s e ajalugu kirjutada ei saa.

Puudutaksin ülaltooduga seoses vaid mõnda küsimust.

Ajakirjandus on vaieldamatult ideoloogiline-poliitiline mõjufaktor, millele hiljem liitub veel ärilise eesmärgi teenimine. Kuid selle kõrval on ajakirjandus alati olnud ka märkamatu k u l t u u r i t e g u r, mille osa rahva kultuuriajalooost lahutada ei saa. Kirjanduse levitamisel, kirjakeele kujundamisel, kõige mitmekülgsema informatsiooni andmisel on ajakirjanduse osa kaugelt suurem kui me praegu kujutleme. Kui koostada näit. register nendest maadest, mida meie varasem ajakirjandus - ütleme "Marahwa Näddala-Leht" - on käsitleanud, siis näeme, kui suur osa rahva harimisel on olnud ajakirjandusel enne korralikke kooale ning õpikuid. Kuid see on vaid üks tahk paljudest, kui tahame vaadelda ajalene kui kultuuriteguri osa.

Ajalehe žurnalistlikul iseloomustamisel on vaja jälgida näit. sisuliste komponentide vahet, informatsiooni allikaid, operatiivsust, uudise mõiste tõlgendamist, konkreetset, suunatust (s. o. kellele kirjutati), žanride kasutamist ning varieeruvust, keelt ja stiili, poliigraafilist kujundust jne. jne.

Seega on meil ees mitte üks materjali ulatuselt, vaid ka probleemide spetsiifika poolest väga töömahukas ülesanne. Seda enam on vaja mõelda selle töö organisatsiooniliste aluste loomisele ning konkreetsele planeerimisele. Omajagu tõuget andis selleks 1966.a. lõpul korraldatud ajakirjanduse ajaloo alane konverents Tartus - esimene selletaoline. Arvatavasti tuleb küll - vähemasti algul - loota üsna tugevasti ka entusiasmile, mispärast tahaks just seda loota kõigilt, kes meie vabariigis ajakirjanduse ajaloo tegelevad. Kuid ainult entusiasmile seda tööd rajada ei saa, küllap tuleb uurimistöö teemasid koordineerida vastavate teaduslike uurimisasutistega, astuda kontakti ENSV Ajakirjanike Liidu ning kirjastustega. Hädapakiline on aga vaja seda tööd võimalikult kohe alustada - kaks sajandit eesti ajakirjandust ootab.

АРХИВНЫЕ ДОКУМЕНТЫ О ГАЗЕТЕ О.В. МАЗИНГА

"Marahwa Näddala-Leht".

С. Г. И с а к о в,
канд. фил. наук, кафедра русской литературы
ТГУ

В Центральном Государственном Историческом Архиве СССР в Ленинграде хранится специальное "Дело по представлению г. Попечителя Дерптского Учебного Округа о дозволении пастору Мазингу издавать периодическое сочинение на эстонском языке под названием "Обще-полезный еженедельный лист". 1819" /ф.733, оп. 87, ед. хр. 64/, в котором собраны не лишние интереса документы об О.В. Мазинге и его газете "Marahwa Näddala-Leht". Это архивное "дело" пока еще не привлекало внимания эстонских исследователей. Правда, некоторые находящиеся в его составе документы известны по копиям, имеющимся в Центральном Государственном Историческом Архиве ЭССР в Тарту, тем не менее полная публикация всего архивного "дела" нам представляется желательной. Она поможет осветить начальные страницы истории эстонской периодической печати.

/Представление Попечителя Дерптского учебного округа графа К. Ливена Министру духовных дел и народного просвещения от 24 мая 1819 г.
за № 241/

Цензурный Комитет, учрежденный при Дерптском университете, по прошению проповедника пастората Экс близ города

Дерпта Обер-консистернальсассессора Отто Вильгельма Мазинга, намеревавшегося издавать на эстском языке "Общепольный еженедельный лист" для крестьянского состояния, доставил от него мне по установлению подробный план сего периодического сочинения со свидетельствами о службе г. Мазинга от его начальства и просил представить о сем на разрешение Вашего сиятельства.

Цензурный Комитет отзываясь о помянутом плане, что оный обещает весьма полезное народное сочинение и что известность г. издателя, как отличного знатока языка и характера эстов, ручается за его способность к сему предприятию, на чем Комитет и утверждает свое представление /л. I/.

Впрочем, Комитет не согласен с желанием издателя, изъявленным в конце плана, чтобы иметь ему исключительное право на сие издание, считая вредным таковое ограничение произведений ума, потому что может быть и другой кто вознамерится издавать еще полезнейший лист для сельского народа. Однако и на первый раз для обеспечения пастора Мазинга в сем похвальном предприятии от убытка, коего он опасается по причине великих издержек с тем сопряженных, Комитет испрашивает ходатайства моего, чтобы в случае разрешения предполагаемого издания дана была издателю привилегия на пять лет.

В основание такой просьбы Комитет приводит, что г. пастор Мазинг известен следующими сочинениями, которые он прежде издавал:

1. "Эстляндские оригинальные листы для немцев", где он сообщает весьма сообразные и из основательного знания языка почерпнутые изъяснения для тех, кои желают изучиться /так!/ эстскому языку, чтоб быть вразумительными народу, имея с ним сношения по должности пасторов или судейских лиц.

2. "Воскресные беседы" /"Pühapäeva Wäheluggemised"/, коими он доставил эстам /л. I об./ такую книгу, из которой

они, совершив общественные и домашние молитвы, мнут с пользою научиться природе и жизни человеческой.

Какowymi сочинениями г. Мазинг, по мнению Комитета, совершенно доказал свою способность быть народным писателем, а особливо ныне печатающимся сочинением его под заглавием "Священные истории, избранные из Ветхого Завета" /"Piibli jut ehk Wanna Seadusse aja sündinud asiad"/, коим заменен давно уже омушаемый недостаток сочинений, служащих к назиданию и наставлению эстского юношества.

Представляя на разрешение Вашего Сиятельства о принимаемом пастором Мазингом издании, честь имею препроводить при сем в переводе доставленные мне Цензурным Крмитетом план оногo, равно как и два свидетельства о службе издателя.

Граф Карл Ливен /подпись/ /л.2/

/На полях резолюция:/ Господин Министр согласен на дозволение г. Мазингу издавать предполагаемое периодическое сочинение; но дарование ему исключительного права не находит возможным. 4 июня 1819 /л. I/.

Перевод

/обоснования и программы проектируемого издания/

Сельский народ наш, сам по себе весьма добродушный и преклонный, но притом и очень легко обольщаемый, имеет нужду, кроме поучения церковного, и во многих других предостережениях, увещаниях и исправлении, как собственных его, так и праздными пустословами посеянных в нем мнений. Сверх сего надлежит принять и то в уважение, что народ чаще впадает в ответственность и подвергается наказанию от того, что ему то или другое постановление судейное или вовсе не объявлено или весьма не ясно.

Хотя все публикциии для него прочитываются в церквах, но надобно знать, что народ редко понимает их правильно, а обыкновенно по неведению понимает иначе; один толкует так, другой иным образом, от сего происходит, что он сам смешивается в слышанном, наконец из объявленного очень мало или ничего не знает.

Но кроме церкви и кафедры нет здесь никаких других средств ни к объявлению о чем-либо народу, ни к поправлению его мнений, от чего весьма часто бывают в нем очень странные и смешные, но для него вредные толки, которым он верит и занимается ими как важными происшествиями, так как и обратно с своей стороны лишен всякого средства довести о чем-либо до общего сведения /л.3/, особливо в случае потери или кражи.

Хотя и помещается иногда в немецких листах, но как эстонец не понимает сего языка, то и не доходит сие до его, если же случайно и узнает, то уже весьма поздно и обыкновенно неправильно.

Само собою разумеется, что все сие должно причинять многообразный вред сельскому народу нашему, совсем не тупому, а только запущенному. Если же он будет иметь публичный лист приличного содержания и изведем будет обо всем, что знать ему спасительно, необходимо и полезно, то таковое периодическое сочинение могло бы и должно бы споспешествовать к духовному и гражданскому его образованию, также отвратило бы многие явные подрывы его благосостояния, ибо, к сожалению, часто самым недостойным образом выманивают у него плоды многотрудной работы хитрые скупщики и перекупщики, употребляющие во зло его неразумие и легковёрность. Они обольщают его с намерением рассеивая ложные слухи, чтоб отнять у него за полцены с толиким трудом собранные им осенью произведения земли и чрез то приводят его в крайность опять покупать весной недостающее за двойную цену. Менее утеснительный и те несправедливости /л. 3 об./, какие он испытывает при

промене и размене серебра.

Сни вредине подрыви столь полезного класса людей, коего олагосостояние служит основанием общественного, могут быть прекращени только разумным наставлением народа, чем отвратятся и означенные выше неудобства: посему из уважения к сему предмету, касающемуся общего блага, принял я намерение под руководством высочайше учрежденной цензуры издавать **Внедельный лист** для всего народа эстляндского язика, ежели таковое предприятие одобрено будет Высшим начальством. Содержание сего периодического сочинения должно заключать следующие статьи:

I. Правительственне повеления, объявления и что сверх того правительство за нужное сочтет поместить к наставлению народному.

II. Известия отечественные и провинциальные, буде что случится важное и для поселянина достопримечательное.

III. Сообщение таких вещей, открытий, опытов и изобретений, кои способствуют к облегчению, улучшению и усовершенствованию хлебопашества, скотоводства и вообще сельского хозяйства.

IV. Краткие сочинения, повести, песни духовные и т.п. /л. 4/ для возбуждения благочестивых мыслей; объявления о хороших назидательных сочинениях; известия о Библейском обществе.

V. Частные объявления: предложения и требования продажей, покупок, услуг и откупов; объявление о потерянных, найденных и украденных вещах.

VI. Торговые цены, курс серебряной монеты и объявления о ярмонках.

Как при сем предприятии наипаче должно смотреть, чтобы назначенный для народного употребления лист стоил сколь можно дешевле, далее: как предполагается, что, по крайней мере, в первых годах оный не достигнет до желанного всеобщего употребления, и как наконец все непосредст-

венно к народу относящиеся повеления правительства помещаются в оный безденежно, то я полагаю, что не преступлю пределов скромности, если осмелюсь с разрешением предполагаемого издания испраживать:

исключительной на оное по жизни моей привилегии.

Отто Вильгельм Мазинг
проповедник в Эксе и ассессор Лифляндской
обвр-консистории

Пасторар Экс
17 апреля 1919

С подлинного перевел Соколов /л. 4 об./.

Перевод послужного списка пастора Мазинга

Место	Имя	лета	где обучался	служба	с способностью к должности	Прохождение звания и жизнь	супру- жество	дети
Экс	Отто Вильгельм Мазинг родился в Логузу Дерптского уезда	55 лет	В родительском доме в Логузу до 1777; в Нарвском училище до 1779; в училище в Торгау, что в Саксонии до 1783; в Галльском университете до 1787; Ревельским кандидатом 1787.	Посвящен в проповедники в Лаггенгузен Везенбергского уезда 3-его июля 1787. Переведен в Маггольм в Штрандварланде 20 ноября 1799. Вызван в Экс в марте 1815. Обер-консистоциаль-ассессором с 26 августа 1818 года.		Последний изреченный об нем от имени Обер-Консистоции отзыв гласит: "При переведении его в наму губернию ему предшествовала слава основательных его ученых сведений, богатства практических опытов и нравственного достоинства". И все, что с того времени дошло до сведения Оберконсистоции, утверждало и возмывало его славу. Особенно известен он своими исследованиями и знанием эстского языка и характера оей нации.	женат	имеет 4-х дочерей
	с подлинным сверял Георг Бум кан. суперинтендант. в Риге 5 октября /л. 5 об./					Генерал-суперинтендент Зонтаг. Копию сверял секретарь Петерсен. С копии перевел Соколов /л. 6/		

/Далее следует очень положительная характеристика пасторской деятельности О.В. Мазинга, данная обер-форстегерами Магольсской церкви фр. Адлербергом и А. Майделем /л. 7/. Мы её здесь не приводим/

/Отношение Министра духовных дел и народного просвещения князя А. Голицына Попечителю Дерптского учебного округа от 10 июня 1819 г. за № 1865/X

По изъясненным в представлении Вашего Сиятельства от 24 мая сего года причинам я соглашаюсь, чтобы проповеднику пастората Экс обер-консистоциаль асессору Отто Вильгельму Мазингу дано было дозволение издавать на эстском языке предполагаемое им периодическое сочинение под названием "Общепользний еженедельный лист" для крестьянского состояния. Что же касается дарования ему на пять лет исключительного права на издание упомянутого периодического сочинения, то я не нахожу сие возможным, поелику каждый другой имеет равное с ним на то право и на сие исключительные позволения нет закона /л. 9/.

х Этот последний документ был уже опубликован Я.Депманом по другому архивному источнику - "Журналу исходным бумагам за подписанием г. Министра на 1819 год" /см. J. Depman. Teateid eesti ajakirjanduse eelajaloost. "Keel ja Kirjandus" 1959, nr.4, lk. 235/. В интересах целостности дела мы решили его опубликовать здесь в оригинале.

KIRJANDUS JA KIRJANDUSKÜSIMUSED

"TARTU EESTI SEITUNGIS"

M. K a h u,

TA Fr.R. Kreutzwaldi nim. Kirjandus-
muuseumi teadusl.töötaja

Aastail 1879-1882 Adam Ainti ja hiljem Jaak Järve väljaandel ning toimetusel Tartus ilmunud demokraatlik, antifeodaalne nädalaleht "Tartu Eesti Seitung" pühendas suurt tähelepanu rahvusliku kultuuri küsimustele. Huvitugem järgnevail lehekülgedel sellest, mida pakkus nimetatud väljaanne kirjanduse valdkonnast ja kuidas ta kasvatas ning suunas oma lugejate kirjanduslikku huvi ning maitset.

1. Ilukirjandus

1870. ja 1880. aastate vahetus oli eesti rahvusliku liikumise kõrgperioodiks, ühtlasi kirjutati siis erakordselt silmapaistev peatükk meie perioodika arenguloosse - seda kõike tänu eeskätt C. R. Jakobsoni "Sakalale". Eesti kirjandusloos on nende aastate osatähtsus küll palju tagasihoidlikum, kuid ometi on siin mõndagi väärtuslikku: E. Bornhõhe ja kogu eesti kirjanduse tähtteos "Tasuja", J. Pärna ja L. Suburgi parimad raamatud, A. Reinvaldi luulet ja J. Kunderi esimesed näidendid. Seda polegi vahest nii vähe, kui arvestame 1870. aastate a l g u p ä r a s e k i r j a n d u s e üldist taset, mis oli mõnevõrra isegi tagasihoidlikum kui eelmise, Kreutzwaldi ja Koidula särava

aastakümne tase. ¹

Ilukirjanduse esmaseks avaldamiskohaks oli ka kõnealusel perioodil tavaliselt ajakirjandus. Suurte väljaannete "Eesti Postimehe" ja "Sakala" kõrval oli oma osa ka väiksematel ajalehtedel, kes pidid spetsiaalsete lisalehtede asemel läbi ajama joonealuse kasina ruumiga. Järgnevalt käsitlemegi ilukirjanduslikke algupärandeid ühe sellise väljaande - "Tartu Eesti Seitungi" veergudel.

Ajalehe esimese toimetaja Adam Ainti kirjanduslikest töökspidamistest ning nõudmistest teame vaid niivõrd, kui võrd "Tartu Eesti Seitungis" tema ajal ilmunud kirjanduslik kaastöö - eranditult luuletused - lubab järeldada.

Aastast 1879 leiame vaid ühe, F. Ederbergi poolt rahvasuust kirjapandud luuletuse, mis propageerib veel rahulolu jumala loodud "laitmatu" maailmaga. ² Keisri valitsemisjuubeli puhul avaldati äärmiselt rohmakad, täiesti luulevabad ja igati truualamlikud värsid. ³ Ometi ei olnud ajalehele iseloomulik see materjal, vaid luuletused, mis puudutasid tollaegset eesti ühiskondlikku elu.

1880.a. algul toodi "Tartu Eesti Seitungi" veergudele teistest väljaannetest 2 luuletust: "Meelejahutajast" M. Veske oma - priiusest Eestimaal, ⁴ "Talurahva Kalendrist" 1880" aga Jaan Reinvaldi "Linnutaja", viimane nimetatud kalendri retsensiooni lõpetuseks. ⁵ Reinvaldi luuletus on hoiatus eesti rahvale tema vaenlaste eest ("Õode sõbra kaval kaja/Tõuseb põrgu õue päält") ja ülistuslaul C. R. Jakobsonile:

"Ja mis on sull' rahvas vaja?

Mis sull' õnne korda loob? -

- 1 Vt. lähemalt: Eesti kirjanduse ajalugu II. Tallinn, 1966, lk. 49-51.
- 2 F.E. /- F. Ederberg/. Ninatark maailma parandaja. TES /- "Tartu Eesti Seitung"/ 13.X 1879, nr.16, lk. 3.
- 3 TES 22.III 1880, nr. 12, lk. 1.
- 4 M. Veske, Isa sõnad. TES 5.I 1880, nr.1, lk. 3.
- 5 /Jaan Reinvald/, Linnutaja, - Sisaldub: J.Laurisson, (Talurahva Kalender.) TES 26.1 1880, nr.4, lk. 4.

See on sinu Linnütaja,
Kee sull' tõt ja valgust toob!

/- - -/

Tema kaitseb sinu pinda,
Kalju maad nii kindlaete,
Tema elustab so rinda
Igavese võidule."

Tundmatu autor valas värssidesse eesti seltside loetelu ja iseloomustuse, mis lõppes üleskutsega üksmeelele.⁶

Huvipakkuv on Ado Reinvaldi pikk (126 värssi) luuletus "Uue-Kilpla akide sõda", mis allegooriavormis (kotka ja hakkide sõja näol) kujutab rahvusliku liikumise kahe suuna võitlust. Rakkide (s. o. vaimulike) koosolekul kurdetakse, et ilmalikud on raisus, ei too esimestele enam toitu, et "neid aitaksime taeva". Erilist muret valmistab mustakuumeestele C. R. Jakobson:

"Äranis teeb kotkas kurja,
A'ab kõik linnu sugu nurja,
Naerab lausa meie sugu,
Meie suurt ja uhket pugu..."

Luuletus lõpeb sellega, et kotkas võidab teiste lindude rõõmuks hakkide pealiku, keda ei aita isegi raudnokk. See päris huvitav ajalaul ilmus järgmisel aastal ka "Naljakandle" I osas.⁷ Nii leidis A. Reinvaldi võitlus "hakkide" vastu, mis oli üldse kesksel kohal tema maailmavaates ning kirjutistes, endale ulatusliku avaldamisvõimaluse ka A. Ainti ajalehes. Viimane avaldas 3 nädalat hiljem vastusluuletuse seni tundmatuks jäänud autorilt, aga - vastupidise suunaga. Toimetaja kommenteeris omalt poolt: "Meie ole-

6 J. P., Eesti Seltsid. TES 15.IV 1880, nr. 15, lk.3.

7 R./= A. Reinvald/, Uue-Kilpla akide sõda. TES 30.IV 1880, nr. 17, lk.3. - Sakalane /= A. Reinvald/, Naljakannel ehk Laulurahe baltlaste lilleaia I. Viljandi, 1881, lk. 4-7.

me seda laulu soovimise peale ära trükinud. Meie oleme ühe endise rahvaõpetaja ja praeguse mõisavalitseja käest paremat lootnud, kui need eesseisvad read ..." Luuletus kaitseb hakki ("Ilma süita, vaga lindu, / Kes ei ole kuskil röövin'd") ja väidab paljutähendavalt, et Kilpla pind ei kannu kotkast: on vaid ahne kanakull, kes olevat juba mitu kana nabka pannud. Edasi väidetakse veel selgemini, et C. E. Jakobsoni võitlus olevat sihitud nende vastu, kes on süüitud, aga mitte nende, kes on seda ara teeninud.⁸ Sellistele vaadetele koha andmine "Tartu Eesti Seitungis" paneb hämmastama, seda enam, et puuduvad igasugused sisulised kommentaarid.

Allegooriline on ka samal aastal ilmunud "Naljakas orava lugu", mille autorina võib oletada Jüri Reinvaldi. Jutustatakse oravast, keda linna ilu meelitas metsast ära linna, kus poesaks tema kinni püüdis, et ta oli nüüd teise "käsu all ja väes". Joodi magusat märjukest, nii et jooanud orav "kiitis kõrgeks armsaid sakse", hakkas siis nagu pime toas ringi jooksuma ja tahtis hundina murda. Saksad panid orava puuri ja pärisid ise läbi võre:

"Hast du nicht mehr keine käbi?

Warum hast du soviel häbi?

Kennst du noch den Politika,

Nagu enne mõistsid ika?"⁹

Täiesti ilmselt tuleb orava taga näha kurikuulsa "Tallinna Sõbra" toimetajat W. F. Eichhorni, on ju siin vihjatud tema nimele ja nõrkusele alkoholi suhtes, eriti aga sõltuvusele sakslastest (nende käsualune ja nende puuris). "Tartu Eesti Seitungis" ilmunud luuletus langeb oma motiividelt ühte eelmistel kuudel "Sakalas" avaldatud Mardi-Pärdi

8 -on.-, Uue Kilpla sõja luuletajale. TES 21.V 1880, nr. 20, lk. 3.

9 J. R., Naljakas orava lugu. TES 4.VII 1880, nr. 26, lk. 2.

dialogidega. Nii kirjutati seal märtsikuus: Tallinna lähedal on "Nõmme trahter ja trahteris nägin ühe orava. See orav oli suures puuris eeskõrtsis, näris pähkleid, nõnda et hambad paukusivad, ja hüppas pulga peal, nagu mõni veike kukk. Trahteri emand nimetas seda elajat Saksakeeles /---/ Aehoirn".¹⁰ Hiljem oli "Sakalas" veel korduvalt juttu puuris elavast oravast, muuseas ka sellest, et orav laulis karust: "See laul läks pärast oravale enesele nii pähä, et ennast karuks nimetas ..."¹¹ Tartu lehes nimetati karu asemel hunti; küllap on siin nii ühel kui teisel juhul vihjeid millelegi, mida me praegu ei tea. Muidu on aga Eichhornile kui sakslaste käsikule antud iseloomustus selge ja õige. Ühtlasi jääb "Tartu Eesti Seitungi" luuletustest mulje, nagu oleks orav vastumeelselt puuris istunud: sattus sinna jooonult, igatses kodumetsade järele. Võib-olla oligi nii, et alkoholihimu viis Eichhorni võlgade võrku, kust ta pääses vaid oma rahvast reetva kirjatööga. See on muidugi vaid oletus.

Jaak Järve aegses "Tartu Eesti Seitungis" ilmusid esmalt toimetaja enda luuletused: 1881.a. juulist kuni oktoobrini anonüümselt 8 tükki. Kõige ühiskondlikuma kõlaga on esimesena avaldatud "Eestimaa":

"Eestimaa, Sa oled läinud
Läbi hädast, orjaööst,
Oled vaeva, valu näinud
Palju pime riigi tööst."

Vana vabaduse vaim on verre jäänud, nüüd on aeg tegutseda, orjaöö pärandit hävitada - õhutab Järv.¹² Tema ülejäänud luuletused on üldiselt väheütlevad, üldisõnalised arutlused tõetuulest. kõiki ühendavast vaimusillast, vaimuööst ja vaimukevadest jne. Ega muudki salmikud ajalehes olnud pa-

10 T., Nalja Mart ja Kalja Pärt. "Sakala Lisaleht" 22.III 1880, nr. 12, lk. 2.

11 Nalja Mart ja Kalja Pärt. "Sakala Lisaleht" 5.IV 1880, nr. 14, lk. 2.

12 /J. Järv/, Eestimaa. TES 8.VII 1881, nr. 1, lk. 3.

remad (kehvavõitu pühendusluuletue Eesti Kirjameeste Seltsile¹⁵, trafaretse sisu ning viletsa vormiga isamaaluuletus¹⁴ jne.), sekka ainult üks P. T. nimetähtedega varustatud, ilmselt Viljandimaalt pärinev rahvalaul.¹⁵

Märtsis 1882 C. R. Jakobsoni surma läbi rahvast va-
lusalt tabanud leinatundeid pandi värssidesse ka "Tartu
Eesti Seitungi" veergudel, nimelt Jaan Reinvaldi poolt.
Luuletus püüab edasi anda rahva leina ja vaenlaste rõõmu,
selles pannakse tulevikuinimestele südamele:

"Rändaja, kas palvetamas käinud

Oled Jakobsoni haua peal?"

Ja küsitakse kaasaegseilt ärevusega "Mis saab edasi?",
sest -

"Aga Jakobsoni sarnast peab

Tulev sugu kaua ootama."¹⁶

Toimetaja Järve parandav käsi oli siin (ja küllap ka muu-
degi luuletuste juures) mängus, nagu ta autorile ise kuu-
lutas.¹⁷ C. R. Jakobsoni mälestusele pühendatud luulet
tuli tol kevadel rohkemgi. Paar korda on see ka eitavas
kirjavastuses äratuntav. Näiteks kirjutab toimetaja: "Teie
laul on selle mehe kohta nõrga poolne." Samas märgiti, et
leinakirju tuleb nii palju, et peavad avaldamata jääma.¹⁸
Siit ei selgu, kui palju oli nende seas värssse.

Kirjavastustest nähtub, et a. 1881-1882 on "Tartu
Eesti Seitungile" saadetud päris hulgaliselt luuletusi.
(A. Ainti ajast ei leidu ainsatki vihjet saadetud "laulu-

13 J.K., Eesti laul. TES 25.XI 1881, nr. 21, lk. 3.

14 Pühanduse laul. TES 10.II 1882, nr.6, lk. 6.

15 F.T., Vaese lapse laul. TES 20.I 1882, nr.3, lk.2.

16 J.R. /= Jaan Reinvald/, Sakala väljaandja C.R.Jakob-
son'i surma sõnumid kuuldes 10.Märtsil 1882. TES
21.IV 1882, nr. 16, lk. 4.

17 "Pidi veel parem olema, see leina laul.Küll Teie näe-
te kui hästi seega rahul saate olema, et meie teda
võimalikult muudame." - Kirjav. J.R.T./=- Jaan Rein-
vald Tarvastus/. TES 7.IV 1882, nr.14, lk. 4.

18 Kirjav./=- Kirjavastus/ T. - T.T. TES 7.IV 1882,nr.14,
lk. 4.

de" vastuvõtmise või tagasilükkamise kohta.) Toimetaja Järv ise kui "staažiga" luuletaja oli algajate katsetuste suhtes karm ning nõudlik, nagu näitavad tema enamasti eitavad kirjavastused: "Salmikud aga ei sünni mitte avaldada", "Laulud on lauludeks kerged", "See laul ei kõlba sugugi" jne. Selliseid hinnanguid leidub terve tosin, lootustandvaid vaid 3. Muidugi ei ole alati äratuntav, millisest kaastööst on jutt. Tavaliselt olid hinnangud lakoonilised. Kellelegi M. H-le T-s vastas Järv aga 2 korda, märkides algul heade mõtete ning tunnete nõrka väljendamist, hiljem aga kirjutab pikemalt: "Teie lauludes oovab kaunis rohkeste lauliku hinge õhku. Siiski olete meie arust selles kunstis alles noor inimene. Meie sooviksime, et Teie suurte laulikute töösid tähele pannes uuriksite, ja veel palju ennast harjutaksite; siis võiksite vistist Besti laulu väljale ilusaid õisi nähtavale saata."¹⁹ (Sellelaadseid soovitusi ilmus õige palju.) M. H-st pole eesti lauluvälja õit siiski saanud. Ega see polnud viimaks noor Miina Hermann, kes tol ajal Tartus õppis? Hoopis kibedam oli Järve vastus ühele teisele "poeedile": "Olete omal viisil tubliste näpitsenud, aga - need peavad ikka natukene peenemat tõugu näpud olema, kelle näpitsemist või näpu tööd laulu nime all ilma silma alla võib saata." Kirjanduslikku käsitööd, eriti epigoonlikku patriootilist luulet tehti laialt: "Seda ütleme ka paljudelle tõistele näpitsejatele."²⁰ Seega ilmneb, et Järvele saadeti luuletusi õige vilkalt, toimetaja aga sõelus ning hindas neid hoolega. Ometi ei saa öelda, et Ainti ajal, kust meil pole küll andmeid toimetaja suhtumisest algupärasesse ilukirjanduslikku kaastöösse, oleks vastav materjal ajalehes nõrgem olnud. Hoopis vastupidi, seal lei-

19 Kirjav. M. H. T. TES 26.VIII 1881, nr.8, lk. 4. - Kirjav. M.H.T. - TES 21.X 1881, nr.16, lk.4.

20 Kirjav. K.S.T -. TES 20.I 1882, nr.3, lk. 4.

dub mitmeid tuumakaid töid, nagu varem juba nägime.

"Tartu Eesti Seitungi" ilmumisaeg oli küll algupärase jutustuse päris tõhusate saavutuste aeg, kuid sellesse žanrisse nimetatud ajaleht oma osa siiski ei andnud. Ainti seisukohta me ei tea, Järve oma aga küll. Ta kirjutas ühele pakkujale: "Olge terve lubamast. Juttusid aga ei kanna meie väike ruum mitte palju trükkida. Meie katsume nende asemel teaduslisi kirjatöösid tuua." ²¹ Samal ajal pole siiski kahtlust selleski, et kumbki toimetaja lihtsalt ei leidnud sobivaid eesti proosapalu, sest tõlgete jaoks, nagu varsti näeme, ometi ruumi leiti, ka Järve ajal.

1882.a. algul avaldas ajaleht muinasjutuvormis allegooria "Igavene kuninga tütar, Põhja piiga" (märkusega "Eesti jutt"), mis püüab kujutada eesti rahva (Põhja piiga) käekäiku. Röövvallutajad esinevad kosilastena, kellest üks kaugelt maalt tulnu on eriti põlgusvääriline, sest ta püüdis piigat "vägisi enese võimule igaveste alla heita" (sakslased!). "Küll kihutas ta kõlbmata kosilase mitu korda oma vabadusega ehitatud ilusast õuest minema, aga - ta tuli tagasi jällegi, otsegu painaja kunagi." (Ülestõusud!). Edasi läheb jutt juba naiivse monarhismi radadele. Piigat lastakse kaua oodata oma igatsetud peigmeest Tähtelast. Viimaks olid tema ohked "kaugel, kõrgel kuuldavaks saanud" (Peterburis) ja oodatu tuli ("Juba lõi hommiku poolne taeva kaare kullalise koidu kombel kumendama") ning kuulutas Põhja piiga ootamise lõppu. Vihatud kosilaselt (balti saksa mõisnikelt) oli võim võetud, ometi "püüdis ta veel oma õeluses Põhja piigale paha teha, kus ial käis, olgu salajalt ehk ka avalikult." "Muinasjutu" viimane osa räägib päris hiljutistest sündmustest EKMS-is. Rahvusliku liikumise klerikaalset suunda kujutab uus kosilane, kes tüütab Põhja piigat lõpmatute armastusavaldustega. Kui viimane need põlgusega tagasi lükkab, siis tuletab vihane kosilane

21 Kirjav. F.M.H -. TES 20.1 1882, nr.3, lk. 4.

meelde, et ta on ikka piiga "õnneks tööd teinud ja vaeva näinud", et on "kümme aastat sind armastanud" jne. "Nüüd pean mina lõpmata valuga sinust lahkuma. Sest sina oled minu vastu täis viha ja lahutust. Umbusaldus, kangekaelus, sala kius ja toores partei tuhin on sinu südames valitsemas," kõneleb kõrvalelükatu. See on peaaegu sõnasõnaline väljavõte EKMS-i vana juhatause lahkumisavaldusest! Tulevikus näeb autor (võimalik, et Järv ise) Põhja piiga pulmi Tähtelasega, mille järel algavat "õnnis põlv",²² Kaasaja tähelepanelikule lugejale ütles see lugu muidugi palju. Meile pakub "muinasjutt" Põhja piigast huvi kui omapärasest vormis näide rahvusliku liikumise demokraatliku suuna aja-lookäsitusest ning maailmavaatest kõigi selle tugevate ja nõrkade külgedega. Uhtlasi on see ka ainus eesti autori (kahjuks seni veel tundmatu) jutustus "Tartu Eesti Seitungis".

Kokkuvõtvalt peame konstateerima, et algupärased kirjanduslikud tööd - peaaegu eranditult luuletused - Ainti ja Järve ajalehes olid kunstiliselt tasemelt äärmiselt vähepakuvad, kuid mõnedki neist suutsid, tänu oma demokraatlikule ideestikule, ometi sõna sekka öelda ajastu ühiskondlik-poliitilistesse lahingutesse, käsitledes isikuid ning olusid tavaliselt progressiivsetelt positsioonidelt. Püsivama väärtusega originaalteoseid "Tartu Eesti Seitungis" siiski ei ilmunud.

Lugejaskonna vajaduste kasv tingis ka raamatuturu laienemise, see tähendas aga tõlgitud teoste arvu suurenemist 1870. aastail. T õ l k e k i r j a n d u s oli tol ajal vägagi eripalgeline ja erineva väärtusega: ühelt poolt välikirjanduse parimad teosed, teiselt poolt kunstiliselt hoopiski väheväärtuslikud raamatud samavõrd kehvast muganduses, välja antud ärimeeste kaukatäiteks. Uudseks jooneks oli

22 Igavene kuninga tütar, Põhja piiga. Eesti jutt. TES 6.I 1882, nr. 1, lk. 1-2; 13.I 1882, nr.2, lk.1-2.

vene kirjanduse rikkuste juurde jõudmine kõnealuse aastakümne lõpul. ²³

Viimane asjaolu peegeldus ka "Tartu Eesti Seitungis", kus vene kirjandusest on ilmunud kaks tõlget, mis kumbki pakuvad kirjandusloolist huvi .

10.X 1879.a. hakkas ajalehes ilmuma "Sinel", märkusega - "Gogoli järele Vene keelest überpandud". Rubriikides "Jutt" ja hiljem "Jätk" avaldati seda N. Gogoli üldtuntud jutustust 11 numbris kuni detsembrikuu lõpuni. ²⁴ Järgmises numbris ega järgmisel, 1880.a. ei tulnud enam midagi: teadmatuul põhjustel "Sineli" ilmumine katkes (sõnadega "... minu nimepäev" ²⁵), kusjuures lugejani oli jõudnud veidi üle poole teosest. "Sineli" tõlge "Tartu Eesti Seitungis" on vägagi täielik, ilma kärbeteta, suhteliselt ladus ning loetav. Ühtlasi on ka omapoolseid lauseid lisatud mõnede mõtete täiendamiseks, uut lõiku alustatakse originaalist erinevalt, sageli väga ekslikult. 'Bašmatëkin' on tõlgitud "kingsepp", leidub ka muid vipe-rusi, kuid need häirisid tolleaegset lugejat kindlasti vähe. Üldse on "Sineli" (ka poolik) tõlge päris hästi tehtud ning selle avaldamine pakkus ajalehe lugejaile väärtuslikku lugemist. See oli suure vene sõnameistri t e i - n e e e s t i n d u s. Esimene oli 6 aastat tagasi ilmunud Riias, nimelt "Taras Bulba" alguspeatükid 1874.a. "Õige-usu Eesti-rahva Kalendris". Järgmisel, 1880.a. avaldati juba kolm Gogoli tõlget. "Sineli" jõudis eesti lugejani teistkordselt - ja täielikult - alles 23 aasta pärast, a. 1902 N. Leismani kehvast tõlkes. Kuid kes siis tõlkis "Sineli" "Tartu Eesti Seitungi" jaoks? Kahjuks pole võimalik kindlalt vastata. 1880.a. ilmusid küll F. Ederbergilt

23 Vt. lähemalt: Eesti kirjanduse ajalugu II, lk. 51-53.

24 /N./ Gogol, Sinel. TES 10.X-22.XII 1879, nr. 14-17, 19, 20, 22, 24, 26-28.

25 Vrd. N.V. Gogol, Jutustusi. Tallinn, 1952, lk. 89.

kaks Gogoli-tõlget, kuid ta ei näi siin siiski arvesse tulevat, sest Ederbergi enda poolt koostatud nimestikus oma kirjatööde kohta pole "Sinelit". Huvitava oletuse on teinud V. Adams, kes peab tõlkijaks toimetajat Adam Ainti ennast, "kes vene keelt küllaldaselt oskas ja oma kantseleiametniku koha tõttu "Sineli" peakangelase mentaliteedile lähedal seisis".²⁶ Neist argumentidest muidugi ei piisa tõestuseks, kuid samal ajal ei räägi miski ka oluliselt selle oletuse vastu. Vahest ainult see, et me ei tunneme Ainti ühelgi teisel juhul ilukirjanduse tõlkijana.

Teiseks äratab tähelepanu "Tartu Eesti Seitungis" 1882.a. ilmunud I. Krõlovi valm "Talumees ja madu" Jakob Tamme tõlkes.²⁷ See on e s i m e n e autori nime all eesti perioodikas avaldatud Krõlovi töö, ühtlasi on see ka e s i m e n e Jakob Tamme sulest trükkipäasenud pala²⁸ Sama valm samas tõlkes ilmus viimati 1959.a.²⁹, ühtlasi on see aga sõjajärgseil aastail käiku läinud E. Hiire tõlkes pealkirjaga "Maamees ja Siug".

Väiksemahuline "Tartu Eesti Seitung" suutis ära tuua mõningaid pikemaidki jutustusi, mis tõenäoliselt tole-aegset lugejat huvitasid. Nii leiame sealt M. Põdderi poolt päris viletsalt tõlgitud anonüümse jutu "Mere häda...", mis kujutab mina-vormis merehädaliste vaevarahkeid seiklusi ühel saarel Põhja-Ameerikas, indiaanlaste maal. Viimaseid iseloomustatakse positiivselt - lahked, sõnapidajad, tugeva iseloomuga, aga ometi "need loomusest hea sudamega inimesed ka juba Eurooplastega läbi käies rahahimust rikutud olivad". Jutustuse lõpul olid veel kolm õpetlikku "tõde sõna" noorele lugejale ä la J.V. Jannseni³⁰ Ka Ainti ajal

26 V. Adams, Gogol eesti keeles. "Looming" 1959, nr.4, lk. 616.

27. I. Krõlov, Talumees ja madu. TES 3.III 1882, nr.9, lk. 4.

28. R. Alekõrs, Jakob Tamm. Lühimonograafia. Tallinn. 1961, lk. 32.

29 J. Tamm, Kogutud luuletused. Tallinn, 1959, lk.797.

30 Mere häda, mis Inglis lipujunkur Prentjes Põhja-Ameerika St.Loorentsi merelahes pidi aastal 1780 kannatama. TES ? VIII-26.IX 1879, nr.6-13 (nr.11 küsitav, sest puudub).

avaldatud teise jutu autorit me ei tea, tõlkis aga Fr. Ederberg. "Ameerika tädimees" viib lugeja Prantsusmaale Dieppe'i linna, ühe lesknaise perekonda, kuhu Ameerikast saabub rikkaks peetav sugulane.³¹

J. Järvi avaldas 1884. aastal kaks ajaloolist jutustust, mõlemad küllalt huvitavad ning põnevad, mõlemad jällegi tundmatute autorite eestindused. "Viimne Abenzeraanlane..." on ladusalt (võib-olla Järve enda poolt) tõlgitud ulatuslik jutustus 1792.a. hävitatud Granaada mauride-riigi viimase kuninga suguvõsa viimasest esindajast, tema õnnetust armastusest hispaania neiu vastu.³² Teine lühike jutustus on pühendatud ajaloolise isiku, saksa kirjaniku ja seikleja Fr. von Trencki (1726-1794) traagilisele surmale jakobiinide giljotiini läbi. Viimaste revolutsiooniline terror leiab teoses hukkamõistu.³³

"Tartu Eesti Seitungis" leiame ka suure hulga igasuguseid poolkirjanduslikke lühipalu, peamiselt ajaviitelu- gemiseks. Eriti on selliseid asju Fr. Ederbergi tõlkes: 1879.a. näiteks rida naljalookesi (nimetähtedega F. E., mis kahtlemata tähistavad mitte autorit, vaid ümberpani- jat)³⁴, 1882.a. ilmselt jällegi Ederbergilt kui tõlkijalt - mõned lühijutud Napoleonist.³⁵ Kõnealuse ajalehe telli- jad võisid lugeda reisikirja muhameedlaste pühast linnast Medinast, Michelangelost³⁶ jm., aga ka üht-teist rahva- luule kohta. Nimelt ilmus "Tartu Eesti Seitungi" kõige esi-

31 Ameerika tädimees. TES 31.X 1879, nr. 20, lk. 2-3; 7.XI 1879, nr. 22.

32 TES 1881, nr. 4-6, 8-12, 14. See on F.R. Chateaubriandi esimene eestindus, nagu selgus toimetamise käigus.

33 Vabaduse võitleja Friedrich von Trencki viimised tun- tunnid. TES 2.XII 1881, nr. 22, lk. 1-2; 9.XII 1881, nr. 23, lk. 1-3.

34 Veike eksitus. TES 13.X 1879, nr. 16, lk. 3.- Läbipaistev. TES 20.X 1879, nr. 17, lk. 3.- Unustus. Varupidamine. Rät- sepa unenägu. TES 25.X 1879, nr. 18, lk. 3.

35. Natukene Napoleonist. TES 20.I 1882, nr. 3, lk. 1.- Suremi- mise ees aimamine. TES 10.II 1882, nr. 6, lk. 6.- Vrd. F. Eder- bergi tõlgitud samaaegne teos: Kaks jutustust Napo- leoni I elust. Tartu, 1881.

36 Medina. TES 23.XII 1881, nr. 25, lk. 1-2.- -uk-, Michelange- lo... TES 17.III 1882, nr. 11, lk. 4.

mestes numbrites M. Põdderi sulest küllaltki huvitav uurimus "Kuu ja kuu-usk", mis ühelt poolt loodusteaduslikult iseloomustab Kuud kui taevakena ja teiselt poolt, tuues teateid Kuuga seotud rahvauskumustest meil ning mujal, mõistab hukka ebausku: "Meie omas üheksateistkümne-
mas aastasajas, kus kivisöödedega tossutäkid iga pidi mööda laia maailma tormavad, võiksime ka mõni tukk ebausku enesest maha heita..."³⁷ (See oli üldse M. Põdderi teine teadaolev kirjutis perioodikas. 5.V 1879 esitas ta selle kõnena Tartu põllumeeste seltsis ja juulikuul algul kavatses seda hoopis "Sakalas" avaldada.³⁸) Ajalehe ühes viimases numbris ilmus lühike märkus vanasõna "Kuidas härg, nõnda sõrg" ("Kuidas töö, nõnda palk") variantidest muude rahvaste juures.³⁹

Kui "Tartu Eesti Seitungi" veerud ei pakkunud saavutusi algupärandite osas, siis tõlgetest on seevastu mõni asi jätnud oma jälje meie kirjanduslukku. Ühes pole aga kahtlust: oma lugejate kirjandushuvi rahuldamise eest püüdis toimetus pidevalt hoolitseda ja viljatuks need püüded igatahes ei jäänud. Uhtlasi peab rõhutama, et "Tartu Eesti Seitungis" avaldatud luuletused ja jutustused, niihästi algupärandid kui ka tõlked olid valdavas enamikus oma ideelise sisu poolest ajalehe kodanlik-demokraatliku ja antifeodaalse suuna teenistuses. Täiesti ilmselt hindasid ajalehe toimetajad eeskätt ilukirjanduse võitlevat ja lugejat kasvatavat funktsiooni.

-
- 37 M. Põdder, Kuu ja kuu-usk. TES 24.VII 1879, nr.1, lk.2-3; 31.VII 1879, nr.2, lk.1-3; 4.VIII 1879, nr.3, lk.1-3. - Ilmus raamatuna Narvas 1881.a.
- 38 M. Põdder C.R. Jakobsonile 1.VII 1878 /! 1879/. KM KO, f.47, m.34:8.
- 39 Kuidas härg, nõnda sõrg. PES 17.III 1882, nr.11, lk. 4.

2. Kriitika ja bibliograafia

Ajaleht saab lugejat kasvatada mitte ainult ilukirjanduse enda abil, vaid ka tema hindamise teel, inimese suunamisega väärtuslike teoste juurde. Seda püüdis teha ka 1870. aastate eesti perioodika, sealhulgas "Tartu Eesti Zeitung", mis avaldas peale ilukirjanduslike palade veel kirjanduskriitikat ja bibliograafilisi nimestikke, seades endale eesmärgiks nii ühe kui teisega kaasa aidata hea kirjanduse levikule ja mõistmisele.

Elkõige pakuvad huvi ajalehe üldised seisukohad eesti kirjanduse ja kirjanduskriitika kohta. Need avalduvad ilmekalt kolmes A. Ainti toimetamisajal avaldatud sõnavõtus.

Esimest korda andis selleks põhjust ajalehes "Revalische Zeitung" Rummu Jüri kohta ilmunud kirjutis, mille Tartu ajaleht avaldas, pidades seda "õige tähtsaks". Toimetaja kommentaarides seoti kogu lugu olemasoleva kirjavara: "Kui niisugused röövliseltsid meie maale asuda ja põhjust leida võivad, siis tuleb see paraku suurel osal ka niisuguste röövlilugude lugemisest, nagu "Morando Morandini" ja muud, mis mõned kuulsad raamatusepad rahva sekka välja lautavad. Hoitku ennast sellepärast iga üks niisuguste raamatude eest, need on tõeste kiskjad hundid, mis rahva raiskamiseks välja antud on."⁴⁰ Mõneti tuleks siin parandada E. Nirki, kes väidab, et alles 1897.a. "seostas "Sakala" juhtkiri juba otseselt kombekorratuste ja kuritegevuse kasvu kahjuliku tõlkelektüüri mõjuga, röövlite ja eluvõitjate lugude lokkamisega".⁴¹

40 TES 26.IX 1879, nr.13, lk.1.

41 E. Nirk, Kirjanduselu kontuure möödunud sajandi veerult. "Looming" 1965, nr. 10, lk. 1586.

Küllaltki kriitiliselt vaatleb eesti kirjandust ja kirjanduskriitikat Tarvastu kooliõpetaja Jaak Paulmeister oma pikas ning hästi kirjapandud artiklis "Eesti kirjavara kriitikused", mille ta algul saatis "Sakalale"⁴². Seal see teadmata põhjusel ei leidnud avaldamist, vaid jõudis hoopis Ainti kätte, kes kirjutist tänuga pruukis ja palus "edaspidi veel".⁴³ Paulmeister kõneles kibedusega eesti kirjapõllu raudnõgestest, andetutest koolipoistest, kes "punuvad mõned lehekssed saksakeelest ümber, maalivad omad nimed lehekimbukesele külje peale ja raamat, liiate veel kooli raamat on valmis". Autor puudutas väga õigesti töö ja talendi vahekorra igavest probleemi, osutades sellele, et tõsisel kirjanikul peab olema ka vaimuannet, mida "kõige parem õppimine ei või anda ja ilma kelleta ka õppinud mees kirjapõllul poolikuks ja puuduliseks jääb". Tarvastu kooliõpetaja ei jõudnud siiski kirjanduslike ohakate algpõhjuse, kirjanduaellu tunginud turuseaduste juurde, vaid arvas, et "kirjaputukate" jätkuvas kasvus on süüdi liiga viletsad kriitikud, kes ei oska eraldada aganat ja vilja.⁴⁴ Tõele jõudis lähedale keegi J. E., kes soovitas olla ettevaatlik raamatutega väljaspool EKMS-i "Toimetiste", "Eesti kirjavara" ja Rahva raamatu kogu" seeriaid. Muide trükiste hulgas olevat palju neid, mille levitamine-pakkumine, aga ka juba kirjutamine-tõlkimine ise on ajendatud ärivaimust, isiklikust kaukakasust: "... et rahvas, iseäramis noored rahvas, seega nende kihvati omale vaimu sisse söövad, sest ei hooli need kiskjad hundid ialgi."⁴⁵

42 J. Paulmeister C.R. Jakobsonile, dat-ta. KM KO, f.47, m.32:17, l.8-11.

43 Kirjav. Cand.-ulm./- J.Paulmeister/.TES 2.II 1880, nr.5, lk. 3.

44 /J.Paulmeister/, Eesti kirjavara kriitikused. TES 19.I 1880, nr.3, lk.3.

45 J.E., Kõne peetud Virumaal ühes raamatu kogu seltsis 9. Detsembril 1879. TES 9.II 1880, nr.6, lk. 2.

Huvitav vahejuhtum oli "Tartu Eesti Seitungi" toimetajal kaks aastat hiljem Tallinna kurikuulsa raamatukaupmehe ja kirjastaja, röövljuttude agara levitaja D. Martsoniga, kes kuulis nähtavasti tema toodangu kavatsetavast kritiseerimisest kõnealuses ajalehes ja protesteeris juba ette selle vastu. Järv vastas talle: "Meie ei ole niisugusest kriitikast midagi kuulnud. Peaks aga siiski selles asjas mõni kriitika meile tulema, siis saaksime seda, ei mitte Teie keelu, vaid asja enese oleku järele tähele panna ehk tarvitama."⁴⁶

Vastupidiseid mõtteavaldusi me ajalehest ei leia, mis on omakorda kinnituseks kõigest siin öeldust tulenevale järeldusele: "Tartu Eesti Seitung" astus tingimusteta välja tühise, väheväärtusliku lugemispahna vastu.

Üksikuist kirjanikest püüti 1881.a. anda üldhinnangut kahele - J.V. Jannsenile ja F. R. Kreutswaldile. Esimene - küll juba tegevusväljalt lahkunud - kerkis uuesti päevakorrale ühenduses tema ajalehe "Eesti Postimees" 25. aasta-päeva pühitsemisega. "Tartu Eesti Seitung" tähendas uue toimetaja Järve sule läbi väga tabavalt ning õiglaselt: "Ja, J.V. Jannsen on Eesti vaimuväljal palju tööd teinud ja palju kaunist kasu saatnud: olgu küll, et ta viimsel ajal uuema aja soovimisi enam täita ei jõudnud või ei võinud."⁴⁷ Kommenteerides aga "Eesti Postimehes" ilmunud Helme meeste tänukirja Jannsenile, tehti see naeruväärseks ja öeldi, et asjaosalise varasemaist teenetest hoolimata on "niisugune tänutunnistus küll nii kõlvatu ja veider".⁴⁸ Varsti pärast seda soovitas toimetus soojalt Jannseni

46 Kirjav. D.M.T - /- D.Martson Tallinnas/. TES 28.IV 1882, nr. 17, lk.4.

47 Jannseni pidu. TES 15.VII 1881, nr.2, lk.3.

48 Helme põrgu. TES 2.IX 1881, nr. 9, lk. 3.

"Kirjade" 1. annet.⁴⁹ F.R. Kreuzwaldi avalik lahkumine EKMS-ist ja C.R. Jakobsoni kõrvalt tegi suhtumise temasse eriti komplitseerituks. "Tartu Eesti Seitung" väljendas novembris 1881 siiski oma jäägitut lugupidamist "halliks saanud ja väsinud isakese" vastu: "Ja olgu praegu lugu kuida ta on - vähe on siiski maailmas nii sugusid rahvamehi ja isamaa poegi, kes oma rahva ja isamaa tõsiseks tuluks nii väga palju jõuavad tööd teha ja ohverdada, nagu Dr. Kreuzwald on jõudnud." Järv kutsus üles mitte enam vaidlustes nimetama Lauuluisa nime, vaid laskma tal rahulikult viimseid elupäevi veeta.⁵⁰

"Tartu Eesti Seitung" võttis oma lühikese ilmumisaja kestel küllalt sageli hindavalt sõna üksikute ilukirjanduslike, teaduslike ning populaarteaduslike teoste, kalendrite ja ajakirjade kohta. Pikki analüüsivaid retsensioone oli harva, enamasti jäid need sõnavõttud kriitilis-soovitavate annotatsioonide tasemele, mis avaldati kas lühikirjutistena või kuulutuste osana.

Ilukirjanduslikest algupäranditest leidis ainsana tähelepanu ja seejuures positiivset soovitamist A. Grenzsteini "Lõbusad laulud lastele" I (Tartu, 1879)⁵¹, mis sisaldas enamikus koostaja enda luuletusi. Jüri Reinvald on pikemalt retsenseerinud P. Undritz'i poolt tõlgitud "Kuld-põrnikat" (Tartu, 1879), põnevat varaleidmislugu. Tegelikult pole see sugugi nii halb jutt, nagu paistab jäägitult eitavast arvustusest, mis on kas üldsõnaliselt mahategev või pisi-asjade kallal noriv.⁵² Arvatavasti oli eitava arvustuse põhjustajaks mitte niivõrd raamat ise kui tema autori, poliitilise vastasrindlase isik. P. Undritz saatis

49 TES 11.XI 1881, nr. 19, lk. 2.

50 Kahekeelne olek. TES 11.XI 1881, nr. 19, lk. 2-3.

51 S., Uued raamatud. TES 3.XI 1879, nr. 21, lk. 1.

52 Ilmar /- Jüri Reinvald/, Kirjapõllult. Uus raamat. TES 12.I 1880, nr. 2, lk. 1.

Aintile määratud vastuse alles ligi 2 kuu pärast avaldamiseks "Sakalas", kuid Jakobson keeldus ja soovitas kirja nii seada, et "teda T.E.S. avaldada võib".⁵³ Lugu lõppes sellega, et Undritz, saanud teada, kes peitub Ilmari taga, arvustas 1881.a. "Kodumaa Kalendris" omakorda maha ühe Jüri Reinvaldi jutukese.⁵⁴

Kiitev hinnang anti Ainti ajalehes aga J. Kõrvi kahele tõlke- raamatule. "Reisi- ja jahi-pildid võeratest maadest" (Tartu, 1880) pidi olema "üks kaunis õieke Eesti rahvaliku kirjanduse külges", mis elavate piltidega Ameerika ja Aafrika elust lugejate silmaringi laiendavat. Pole põhjust sellele vastu vaielda. Kiita sai ka F. Hoffmanni India-ainelise "Tohi ja Mali" tõlge (Tartu, 1879), samuti kogu "Eesti kirjavara" seeria. Nende annotatsioonide autor tõstis ühtlasi üles EKMS-i väljaannete iseloomu küsimuse, süüdistades seltsi - sisuliselt selle klerikaalset juhatust - selles, et ta väga visalt võtvat oma numbri alla rahvalikus vaimus raamatuid ja "üksi kirikliku partei töösi oma nimega ristivat, kui needsamad ka üsna tühised olla".⁵⁵ Varsti sai J. Kõrv uuesti kiita, seekord N. Gogoli "Tarass Bulba" tõlke (Tartu, 1880) eest. Rõhutati, et seda teost hindavad kõigi rahvaste kriitikud. Samas arvati, et iga kriitiku kohus on rohkem esile tõsta häid raamatuid kui laita kõlbmatuid, mis ei suutvat niikuinii nende lugemist kaotada.⁵⁶ Kui kooliõpetaja Pallasmaa pidas 1882.a. EKMS-is kõne Gogolist, siis lubas Järv, et tema "lehes saab see tähtjas kõne trükitud",⁵⁷ mis ometi teoks ei saanud.

Populaarteaduslikest teostest tõsteti kiitvalt esile

- 53 P. Undritz G.R. Jakobsonile 3.III 1880. KM KO, f.47, m.47:20. - Kirjav. 170) P.U.T-s /- P.Undritz Tartus/. Sakala 29.III 1880, nr.13, lk. 3.
- 54 Jüri Reinvald G.R. Jakobsonile 28.X 1880, KM KO, f.47, m.36:7
- 55 - a -, Uuemad raamatud. TES 22.III 1880, nr.12, lk.3.
- 56 J.L., Kirjapõllult. TES 4.VI 1880, nr.22, lk.3.
- 57 Eesti Kirjameeste Selts 26. Veebruaril 1882. TES 3.III 1882, nr.9, lk. 1.

A. Grenzsteini "Looduse nõuud ja jõuud" (Tartu, 1880), mis "iga mõistlikuma mehe majas leida peaks olema" ja mida soovitati eriti põllumeestele. Grenzsteinile jagati tunnustust selle eest, et ta välismaalt oma rahvast "ikka rohkem ja rohkem kirjavara annetega rõõmustab".⁵⁸ Umbes samal ajal sai hävitava hinnangu osaliseks P. Undritzi koostatud ning tõlgitud "Looduse lood lastele" (Tartu, 1877), mis olevat "nii kilplaste keeles, et sisu ja tuum, lastest rääkimata, ka igale vanemale inimesele tundmata ja mõistmata jääb". Toodud arvukad näited kinnitavad, et keelega polnud kuidugi kõik korras. Ometi ei oleks see pärast olnud vaja lastevanemaid lausa hoiatada nimetatud raamatu eest. Siingi on tegemist kahe leeri võitluse ka-jastusega, sest "Tartu Eesti Seitungi" kirjutis oli ju omamoodi relv "Eesti Postimehe" soovitusel neutraliseerimiseks.⁵⁹ J. Tülki "Viisika õpetuse" (Tartu, 1881) propageerimiseks tõi Järv mõtteid saksa ajalehes ilmunud positiivsest hinnangust ja õhutas omaltki poolt kasutama Tülki tuumakaid teoseid. Toimetaja puudutas ka meie kirjandus-turu üldist viletsat olukorda ("väga palju niisugust rimp-su ja rämps, et jälk selle peale mõelda") ja nägi põhjust ning väljapääsu sisuliselt sealsamas, kus J. Paulmeister varengi: "Mõistab rahvas mõnusaid raamatuid rohkeete tarvitada, siis saavad ka kõige sugused vusseritööd meie kirjapõllult kahanema..."⁶⁰

Kui tolleaegseis eesti ajalehtedes oli saksakeelsete raamatute tutvustamine üpris haruldane nähtus, siis "Tartu

58 S., Uued raamatud.

59 Kaunid ja soovitavad raamatud lastele. Eesti Postimees 27.XII 1879, nr.52, lk. 207. - - a -, Vale soovimine. TES 1.III 1880, nr.9, lk. 2-3.

60 Kirja põllult. TES 12.VIII 1881, nr. 6, lk. 2.

"Esti Seitungis" leiame 1879.a. ometi 2 sellist kirjutist. Meist on äsjailmunud ajaloolase uurimuse "Geschichte der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Kurlands von der ältesten Zeit bis auf unser Jahrhundert ..." I (Mitau, 1879) kohta kirjutatud retsensioon üldse esimene raamatut hindav kirjutis "Tartu Esti Seitungi" veergudel. Huvitav, et Aint tegi sel alal algust just teadusliku tööga. Teost hinnatakse eelmistest paremaks mitte ainult keele ja ülesehituse, vaid ka sisu poolest: "See uus raamat püüab nüüd oma kõne sees ka meie eesvanemaid ajaloo sarnase rahvaks arvata, nende elu üle teadust anda, ja ei taha neid mitte sellepärast unetuse ööga kinni katta, et nemad selle ajal pärisorjaks olivad tehtud ..." Iseloomulik on, et teost soovitatakse lugeda ja eesti keeldegi tõlkida just sellepärast, et seal tõstetavat häält vanade eestlaste rõhumise ning orjastamise vastu.⁶¹ Mõni päev pärast G. v. Guldenstube raamatu "Handbuch des livländischen Bauer-Privatrechts" (Dorpat, 1879) ilmumist tutvustas ja soovitas seda eesti valdajatekirjutajatele ja -vanemale "Tartu Esti Seitungis" - F. R. Kreutzwald. Ta kiitis, et "raamat on igapidi nii täielikult ja osavalt kokkupandud, et igäiks - kes tema seest nõuu otsib - tarbliku juhatust leiab".⁶²

Kalendrid tulid "Tartu Esti Seitungis" kõne alla ühenduses selle kallaletungiga, mille osaliseks said A.Reinvaldi vastavad väljaanded "Esti Postimehes" 1879.a. 18-pul kellegi -- (võib-olla P. Undritzi) poolt. Nende vaheline äge poleemika oli juba lõppenud, kui J. Paulmeister Ainti lehes asja uuesti üles võttis. Mõistnud hukka "Sakala Kalendri 1880" (Tartu, 1879) kohta öeldud sõimusõnad (nende autor - r - "veel kuulnud ega näinud ei ole, kui-

61 Uus tähtjas raamat! Läänemaa kubermangude ajalugu. TES 23.X 1879, nr. 18, lk. 1.

62 K. / - F.R. Kreutzwald/. TES 3.XI 1879, nr.21, lk. 1.

daviisi raamatut kritiseeritakse"), väljendas Paulmeister oma arusaamise kirjanduskriitiku tööstiilist: "... teaduse põhja peal ja arusaadavalt näidatakse: siin on hää, siin on paha, siin on vale, siin on tõde, nõnda on ja nõnda oleks pidanud olema." Kriitik ise hindas "Sakala Kalendrit 1880" väga kõrgelt, suurimaks, parimaks ja kaunimaks eesti kalendrite seas, meie "kirjavara õieks" jne. Kirjanduslik lisa pakkus mitmekesist ja väärtuslikku lugemismaterjali, millest ka Paulmeister õigusega leidis "täit ilu ja vaimurikkust", selget rahvalikku vaimu, korralikku keelt. Eriti tõstis ta esile Kreutzwaldi elulugu ja A. Reinvaldi kirjutist "Truudus, Ühendus ja Armastus", milles eesti rahva ajalugu ja kaasaegne poliitiline olukord olevat luulepaelaga osavalt läbi põimitud.⁶³ Huvitav, et detsembris 1879 palus kalendri koostaja L. Suburgi kirjutada tema "Sakala Kalendri" üle üks positiivne "kriitikus" ja saata see tundmatu nime all "Eesti Postimehele". "Kui Jannsen ei peaks vastu võtma, siis pange Ainti lehesse ..."⁶⁴. Viimasesse jõudis küll teise mehe arvustus, kuid eks sellegi inspireerijaks võis olla sama kihelkonna mees Ado Reinvald! Ka teine A. Reinvaldi koostatud kalender - "Talurahva Kalender 1880" (Tartu, 1879) - sai "Tartu Eesti Seitungis" positiivse retsensiooni ja jällegi Tarvastust pärineva mehe, seekord Tartu kreiskoolis õppiva J. Laurissoni sule alt. Ta lükkas tagasi "Eesti Postimehe" rünnakud ja märkis väga õigesti, et nende põhjustajaks oli kalendri koostaja isik, kes "tuline rahvalik mees ja Sakala sõber ja sellega ühes mõne mehe ehk seltskonna vastane olevat". Eriti kiitis Laurisson jutte ning luuletusi, tsiteeris L. Kase poolt üleskirjutatud rahvalaulu ja tõi lõpuks tervikuna ära Jaan

63 /J. Paulmeister/, Eesti kirjavara kriitikused.

64 A. Reinvald L. Suburgile 9.XII 1879. KM KO, f.123, m. 1:9.

Reinvaldi luuletuse "Linnutaja".⁶⁵

Hoopis teistsuguse hinnangu andis ajaleht järgmisel aastal Eestimaa sinodi väljaandele "Eesti Rahva Kalender ehk Täht-raamat 1881 ..." (Tallinn, 1880). Retsensent Jüri Reinvald leidis selle sisu ja koore olevat kahetsemisväär- selt kehva ning mäda. Kalendrilisa pidas ta "meie aja kõige puudulisemaks kirjatööks", pilkas seal ilmunud läbi- nisti religioossete juttude halba keelt ja arvustas ka nende suunda. Näiteks märkis ta ära, et jutus "Üks Jumala meele pärast koolmeister" peksab toosama kooliõpetaja lap- si, tehes neid vist nii "Jumala meelepäralisteks". Kogu jutt olevat kirjutatud "kõige vanemas orjavaimus". Värss- mõistatustes olevat 3 asja "kange sepitsemisega kautsi läinud: riim, mõõt ja tuum" jne. Toimetus tähendas oma järeلمärkuses, et avaldas selle kriitika seepärast, et "rahva ajalehe püha kohus on, rahva vaimu elu ja keelt kah- ju eest kaitsta".⁶⁶ J. Reinvaldi arvamused on muidugi põh- jendatud. "Tallinna Sõber" aga reageeris vihaselt, leides, et selline hinnang pole kooskõlas ristiusu õpetusega, ja küsides süütu näoga: kas siis jumalaarmastajad on orja - meelsed.⁶⁷

Mõned seisukohavõetud "Tartu Eesti Seitungis" puudu- tavad ka meie ainsat tolleaegset kirjanduslikku ajakirja "Meelejanutaja", mis sai perioodilise väljaande õigused peaaegu ühel ajal Ainti ajalehe enda sünniga. Viimane ter- vitas "Meelejahutajat" väga soojalt ja märkis, et "tema niisugusel viisil Eesti põllul saab tööd tegema, et tema ka tõesti seda oma lugejatele saab pakkuma, mis tema peal-

65 J. Laurisson, (Talurahva Kalender.) - Nähtavasti on see saadetud esmalt "Sakalale", sest viimase arhiivis leidub sama kirjutise käsikiri: KM KO, f.47, m.24:22.

66 Ilmar /= Jüri Reinvald/, Kirjapõllult. TES 15.VIII 1881, nr.2, lk. 1-2.

67 J. Vahhi, Põsise Eestlase vastu "Tartu Eesti Seitun- gile". Tallinna Sõber 22.VIII 1881, nr. 34, lk. 1.

kiri ütleb".⁶⁸ Hiljem tutvustas ja soovitas "Tartu Eesti Zeitung" oma uue kolleegi 2 esimest numbrit, tuues ära sisukorra ja tõstes esile väärtuslikumaid materjale. 1. numbril puhul tervitati väljaannet "kui uut Eesti kirja vara edenemist ja kasvamist" ning sooviti koostajatele väsimatut tööindu.⁶⁹ Aastal 1879 toetas Ainti ajaleht ka M. Veske kavatsust välja anda populaarteaduslikku ajakirja "Teaduse Tooja". Sooviti, et sellele väljaandele lööks kaasa "iga Eestlane kes teadusi armastab ja uuema teaduste uurimistest osa võtta tahab".⁷⁰

Eetsensioonide ja kriitilis-soovitatavate annotatsioonide kõrval kohtame "Tartu Eesti Zeitungis" ka raamatukaubanduslikku, ärilist bibliograafiat vastavate kuulutuste näol. Neil oli arvuliselt päris märkimisväärne osa ajalehe vastavas rubriigis. Kõigi kuulutuste üldarvust oli raamatuid ning perioodikat propageerivaid kuulutusi järgmiselt :

1879	-	ca 14%
1880	-	ca 8%
1881	-	ca 10%
1882	-	ca 14%.

Raamatukaubanduslikud kuulutused on esmajoones muidugi ärilise iseloomuga, kuid mitte igal juhul ei tähenda see veel negatiivset, s. o. kõikvõimaliku kirjavara üleskiitmist rahasaamise eesmärgil. Pakkuda võib ka kriitilise pilguga, valikuliselt. Just seda peabki rõhutama "Tartu Eesti Zeitungis" puhul. Kui kirjastuste ning kaupluste reklaamnimestikud sisaldavad läbiseigi igasugust lektüüri, peamiselt aga väärtusetut või väheväärtuslikku panna, siis üksikute teoste kuulutusi sisuliselt vaadeldes märkame,

68 TES 10.X 1879, nr. 14, lk. 1.

69 TES 27.X 1879, nr. 19, lk.1 - TES 5.1 1880, nr.1, lk. 3.

70 TES 10.X 1879, nr. 14, lk. 1.

et nende taga on olnud hindav ning valiv käsi, ilmselt toimetaja oma. Briti kindlakäeline tundub olevat Järv. Ajaleht tõstis esile ja soovitas lugeda selliseid teoseid, nagu J. Kõrvi poolt tõlgitud või koostatud raamatud, sealhulgas N. Gogoli "Taraes Bulba", J.V. Jannseni "Kirjad" I, "Kindel Sakala. Soololaul meestekooridelle. Ajalehe Sakala elukäik", G.R. Jakobsoni "Kolm isamaa kõnet", J. Kurriku "Arvuvald" II, M. Veske "Soome keele õpetus", G.H. Nigoli "Vene keele grammatika", A. Reinvaldi "Talurahva Kalender 1880", M. Tõnissoni "Rahva täht-raamat 1882", J. Hurda jutlus II üldlaulupeol, III üldlaulupeo lauludekogu jt. "Tartu Eesti Seitungi" kuulutusteosas reklaamiti osalt samu teeseid, mida lehe teistes rubriikides retsensioonide ning annotatsioonide kaudu kiitvalt ära märgiti. Ka mõned kuulutused (tavaliselt need vaid nimetasid-loetlesid reklaamitavaid raamatuid) elid koos annotatsiooniga, nimelt M. Tõnissoni ja J.V. Jannseni teoseid soovitavad kuulutused. Näiteks kirjutati Tõnissoni kuulsa kalendri kohta pärast sisu üldjoontes tutvustamist veel: "Ta on täitsa rahvalikus meeles kirjutatud ja on sellepärast igale kirjavara sõbrale ja rahva liikmele soovitav..."⁷¹ Kui kõnealune kalender oli saanud balti sakslaste tigidate rünnakute objektiks ("väga raske avaliku ketseri kohtu alla on langenud"⁷²), siis väljendas Järve ajaleht - küll mitte enam kuulutustes - selle vene keelde tõlkimise puhul lootust, et nüüd ei tõlgita nii, nagu tegi "Neue Dörptsche Zeitung", kes "rasmatukese mõtetest palju midagi ei ele küsinud, vaid aga raamatukese naha peale oma luuletuse järele inetumaid pilta maalinud".⁷³

Enamasti populariseeriti "Tartu Eesti Seitungis" -

71 TES 15.X 1881, nr. 15, lk.4; (sama) nr.16 ja 17

72 Kirjav. J. v. TES 23.XII 1881, nr. 25, lk. 4.

73 TES 27.I 1882, nr. 4, lk. 1.

nagu lõppevast käsitlusest nägime - just neid raamatuid, millel oli teatud kunstiline, populaarteaduslik või ideoloogiline väärtus. Teadliku valiku tegemist kinnistab see-
gi, et tegelikult ilmus neil aastail ju rohkesti alaväärtuslikke trükiseidki ja et samal ajal tegi näiteks "Eesti Postimees" reklaami ka niisugusele "kirjandusele". Siit ilmneb Ainti ning Järve ajalehe raamatupropaganda väärtuslik suund, mille täit mõju takistas kahjuks lehe suhteliselt väike levik.

3. Raamatukogud

"Tartu Eesti Seitungi" ilmumise aastad olid eesti rahvaraamatukogude eriti intensiivse asutamise aastad.⁷⁴ Raamatukogude-propaganda on sisuliselt kirjasõna soovitamise üks vorme. Ometi jäävad vastavad küsimused nimetatud ajalehes kõrvalisele kohale. Ainult 1880.a. numbreist leiame üht-teist mõne eesti raamatukogu kohta.

Ajaleht avaldas Väike-Maarja kihelkonna Põdrangu valla raamatukoguseltsis ilmselt selle asutamisel peetud pikema kõne, mille autori nimetähtede J. E. taga võib aimata kooliõpetajat J. Elkenit sama kihelkonna Porkuni vallast. Ta rõhutas seltside suurt osatähtsust rahva, eriti noorsoo kasvatamisel ning vaba aja veetmisel ja kiitis kohalikke inimesi raamatukoguseltsi asutamise eest. Aastal 1879 ei võivat eestlast enam pidada "lojukse earnatseks" mõistuseta olendiks nagu aastal 1819. Kõneleja rääkis põhjalikult raamatukogu kasutamise kahest positiivsest tulemusest: sealt saab lugeja väärtuslikku kirjandust ja seda palju odavamalt kui ostes. Eriti toonitati esimest, n.-ö. vaimset kasutegurit. Eespool nägime, et väärtusliku kirjavara leviku soodustajaks ning kirjandusliku umbrohu neutraliseerijaks

74 K. Veskimägi, Sada aastat rahva teenistuses. Tallinn, 1960, lk. 18.

peeti kirjanduskriitikat. J.E -l ei olnud aga usku sellesse ega muidugi ka mitte raamatukaubanduslikku valikuta soovitamisse: "Ostmise kohta peab ütleva, et se nüid sel ajal üks kaunis tükk tööd on raamatu poest ilma tundmata h e a d raamatut ära osta. /---/ On ostja oma arvates nisu terade eest hinna äramakanud, vaatab kodu järele näeb kahetsedes küll, et olid enamiste roti käbid; aga mis seal enam teha?!" J. E. nägi väljapääsu ranvaraamatukogudes, "kuhu paremad raamatud väljavalitsetakse, ja need ülejääänud võivad vedeleda poes, kunni /- - -/ nende vabritsejad oma vaimu tööst enestelle ilma ostmata ahju küttet võivad saada".⁷⁵ Paar kuud hiljem ilmunud sõnumis oli veel kord juttu Põdrangu valla raamatukoguseltsi ühest koosolekust.⁷⁶ Samal ajal - veebruaris 1880 - toimus ka keisri valitsemisjuubeli pidu Kanepi kihelkonnakoolimajas, kus kooliõpetaja Vares pani ette asutada laenuraamatukogu, mis Ainti ajalehes ilmunud kirjutise järgi "see päris teaduse tuba, kirjanduse kammer ja hariduse ait on".⁷⁷ Teistele eeskujuks kirjutati ka Kodavere kihelkonna Kavastu vallast, kus naabervaldades levinud palvetunnis-käimise asemel hoolitseti tõelise vaimuharimise eest: 1880.a. otsustati seal igasse kooli asutada laenuraamatukogu, mida hakati kohe ka teoks tegema. Toimetus nimetas seda rõõmustavaks sõnumiks.⁷⁸

"Tartu Eesti Seitungi" üldine ideoloogiline suund ja tema üheks põhieesmärgiks seatud ülesanne - rahvahulka-
de üldharidusliku ning poliitilise silmaringi avardamine

75 J.E., Kõne peetud Virumaal ühes raamatu kogu seltsis
9. Detsembril 1879, lk. 1-2.

76 K. TES 23.IV 1880, nr. 16, lk. 2.

77 - e -. TES 5.IV 1880, nr.15 /! 14/,lk. 2.

78 J. Lill. TES 20.VI 1880, nr.24, lk. 1. - Kirjav.

J.L.K. /- J. Lill Kodaveres/. TES 20.VI 1880, nr.24,
lk. 3.

- määrasid ära ka ajalehe kirjandusliku ja kirjandust hindava ning soovitava materjali iseloomu. Ilukirjanduslike tööde valiku puhul oli esmaseks kriteeriumiks nende ideeliselt kasvatav sisu, mitte kunstiline kül. Ilmunud raamatuid tutvustas, hindas ja soovitas ajaleht mitmesugustes vormides - analüüsivast retsensioonist kuni bibliograafilise nimestikuni -, pidades seejuures küllalt järjekindlalt silmas teoste ideoloogilist ning kunstilist väärtust või väärtusetust ja seades endale sihiks teetasandamise hea kirjasõna levikule ning mõistmisele oma lugejate kodus. Kõik see on huvitavaks näiteks selle kohta, kuidas eesti demokraatlik ajakirjandus ühelt poolt ja kirjandus ning selle hindamine teiselt poolt osa võtsid meie kodanlik-rahvuslikust liikumisest.

MUHU MADIS PAJATAB ...

H. K e r m i k,
kaugõppe diplomand

Ajalehelugeja on alati osanud hinnata vaimukat sõna ning huumorimeelt. Pole ime, et meie vanema põlve ajakirjanikest jäid püsivate nimedena žurnalistika ajalukku just vestekirjanikud.

Saaremaa ajalehes "Meie Maa" pajatas mõnusaid lugusid Muhu Madis. Tõsi küll, Muhu Madise nimi ei saanud ülemaalist kuulsust, aga see ei tohiks anda veel põhjust kahelda selle vesteseeria autori Jaan Vormsi andekuses või tema vestete väärtuses. Pigem määras "Meie Maa" veergudel avaldatud vestete saatuse selle väljaande levikuala.

"Meie Maa" hakkas ilmuma Kuressaares 1919. aastal. See sai saartel kõige populaarsemaks väljaandeks kodanliku valitsuse aastatel. Ta ületas tiraažilt kõiki teisi siin väljaantud konkureerivaid ajalehti. Lehe omanikuks oli algul osaühisus "Meie Maa", seejärel Kuressaare linna ärimehed.

Ajalehe teisel ilmumisaastal kutsuti Jaan Vorms Mühust toimetusse tööle ning 1924. aastal sai ta vastutavaks toimetajaks. Sellele töökohale jäi ta kuni surmani 1936. aastal.

Jaan (ristimisnime järgi Ivan) Vorms oli pärit Muhu-Suurvalla Viira külast, Metsa Madise poeg. Metsa vabadi-kupere oli üsna kehv ja isa Madis pidi endale ja lasterikkale perekonnale igapäevast leiba teenima kord küla metsavahina, kord rändtöolisena mandri mõisates. Jaan Vorms sündis 29.mail 1885 ja sai emalt Marelt, kes oli

ka Muhu inimene, ellu kaasa väärt iseloomujoone - tööku-
se. Et isa olevat vahel end unustanud viinatopsi põhja
vaatama, siis ema teinud peent käsitööd õhtud ning vahel
ka ööd läbi.

Vendadest vanimana pidi Jaan Vorms varakult leiba tee-
nima hakkama. Ainult kolm aastat sai ta aega kooli jaoks.
Tema ainsaks kooliks jäigi Päelda külakool Muhus, ehkki
noormees hiljem proovinud ka kusagil mandril asuvas met-
sanduskoolis õppida.

Jaan Vorms oli seega algusest lõpuni iseõppija. Aga
peab arvestama, et leivamure ning selleaegsed külaolud
või koos isaga mandri mõisates rändamine ei loonud enese-
täiendamiseks just soodsaid võimalusi.

Külakooli ajal avastanud Jaan Vorms oma naisa raa-
matud. Robinsonilood äratanud temas lugemiskire. Vanaisa
kapist rändasid nooruki põue veel "Perno Postimehe" aasta-
käigud, "Maailm ja mõnda" jt. Lugemine andis tõuke "lehe-
mehe" mängimiseks. "Selleks hakkasin "kodusel viisil" kat-
setama. Valgest paberist õmblesin endale mõne lehekülje-
lise kaanteta kaustiku, mille lehekülgedel aimasin järele
kõik "Perno Postimehe" osakonnad, esimesest leheküljest
kuni viimase, s. o. kuulutusküljeni. Kodumaa sõnumid võt-
sin kõik koduümbrusest..."¹ Kuid lehetegija amet jäi esi-
algu kaugeks unistuseks. Igal suvel tuli noormehel koos
isaga mõisates kraavi kaevata, kultuurheinamaad teha, maad
harida, tiike puhastada ja vahel ka teenistuseta rännata.
Tööd otsides jõudnud Jaan Vorms ka Riiga ning kord Soomegi.
Talviti teinud ta aga kodus saapaid.

Iseloomult jäi Jaan Vorms kinniseks. Ta armastas ük-
sindust, mõtisklusi looduses ja unistamist. Ka vanemas
eas, kui ta oli juba Saaremaal populaarse ajalehe vastu-

1 J. V., Ühest vanast "raamatukoist", "Meie Maa"
nr. 32, 1935.

tav toimetaja, ei armastanud J. Vorms pidude ning juubelite kära.

Ajalehtedele hakkas Jaan Vorms varakult sõnumeid ning luuletusi kirjutama. Esimene kirjanduslik katsetus avaldati tal J. Kõrva "Valguses". Seejärel saatis ta kaastööd juba "Päevalehele" ning "Vaba Maale" ja üsna pidevalt muidugi ka Kuressaares ilmunud "Häälele".

Sajandi algul olevat Jaan Vorms sattunud "Noor-Eesti" mõju alla ja kirjutanud selle autorite eeskujul novelli "Kaks küünalt". Varsti aga kadunud see innustus. Jaan Vorms jäi ikkagi lihtsaks töömeheks ja kahtles ise oma kirjatöodes ning iseendas. Kui 1913. või 1914. aastal Kuressaare "Hääle" omanik Oskar Liiv teda tööle kutsus, andis ta eitava vastuse.

Jaan Vorms jäi edasi rändtööliseks. Muhus Esimese maailmasõja päevil kindlustustöödel kive raudes või juba varem teinud ta oma tervisele liiga.

1920. aasta kevadel sai Jaan Vorms uue kutse lehetööle, seekord eelmisel aastal loodud "Meie Maast". Kui varsti seejärel ajutine abitööjõud toimetusest lahkus, jäi Vorms "Meie Maas" juba esimesel aastal täiesti üksinda, sest toimetaja - seltskonnategelane A. Velvelt - ei leidnud enam aega lehe jaoks. Ajaleht ilmus kaks korda (alates 1925.a. detsembrist kolm korda) nädalas. Sageli pidi J. Vorms selle üksi täis kirjutama. Kogu toimetamistööd tuli tal sel kombel omapead õppida, nagu oli seni üksi maadelnud üldise enesetäiendamisevärgi.

Jooksva lehetöö kõrval hakkas Vorms kirjutama ka pikemaid jutte. Esimeseks olnud jutustus "Kiir kaugusest". "Ja edaspidi tulid need mu teised jutud, mis juba tegid toimetustöö mulle raskemaks ja sundisid võtma tüki ööd päevale lisaks."² Lisatasu ei olevat ta nende eest saanud

2 J. Vorms, 14 aastat neegripoissi, "Meie Maa" nr. 41, 1934.

(e. t. ka mitte honorari), ta kirjutanud neid sisemisest vajadusest.

1924. aasta 5. juulist ilmus "Meie Maa" Jaan Vormsi allkirjaga. Ta oli nüüd vastutav toimetaja. Samal aastal abiellus ta Raissa Noorega kodukülast.

Selleaegsest toimetajatööst rääkides märgib Jaan Vorms, et leheomanik Oskar Liiv jätnud talle võrdlemisi vabad käed ning tema juhtinud siis "Meie Maad" "pahempoolsusesse kalduva keskerakonna vaimus. Ainult valimiste eel tuli mul taganeda, sest siis hakkasid lehe poliitilist osa juhtima peamiselt erakonna lõvid, kes lehe peremehelt selleks olid saanud nõusoleku." ³

Töö toimetuses oli raske, inimesi vähe. J. Vorms oli sageli toimetaja ja reporter, sõnumitekoguja ja veetekirjanik, joonealuste jutustuste autor ning kaastööde redigeerija ja tihti ka lugude puhtalt läberkirjutaja (kirjutusmasinad ei olnud) - kõik ühes isikus. Tööpäev venis pikaks, palk ei olnud tal aga eriti suur. Jaan Vorms olnud nii tagasihoidlik inimene, et polevat julgenud selle juures kaubelda. Samal ajal avastati tal kopsutuberkuloos.

Kuid Jaan Vorms töötas täie pingega edasi. Tema inustajaks oli endiselt leivamure ja lisaks töökus ning suur kiindumus ajakirjanikutöösse. Ta kirjutab ise hiljem, mälestustes valgusest, mida leht peab rahvale tooma ning oma kutsumusest. "Tuli kutsub ja meelitab ... liblik, vaata ainult, et sa ei põleta omi tiibu lõplikult!" ⁴ Kui Tallinna lehtede väljaandjad pöörasid tähelepanu Saaremaa ajakirjaniku kirjutistele ning pakkusid talle kohta, ütles J. Vorms ära. Ta ei olevat end suure linna eluks ning moodsaks lehetegemiseks võimaliseks pidanud, räägib Raissa Vorms, Jaan Vormsi lesk.

³ J. Vorms, Üheksa aastat toimetustöös, "Meie Maa" nr. 38, 1929.

⁴ J. Vorms, Tuli, mis meelitab ja kutsub, "Meie Maa" nr. 45, 1934.

"Meie Maad" toimetas Jaan Vorms vanas õpetavas laadis, objektiivselt ning erapooletult. Sagedane julge toon poliitiliste probleemide avamisel või kohalikus elus ettetulnud kõveruste nuhtlemisel valmistas toimetajale sageli ebameeldivusi võimu- ja rahameeste poolt.

Hinnatav on töö, mida J. Vorms tegi "Meie Maa" muutmiseks vähetähtsast vastloodud lehest Saaremaal armastatud sisukaks väljaandeks. Peab meeles pidama, et ei olnud siis tal endal kogemusi, ei lehel tugevat toimetust ega mingeid traditsioone. Kujundades ennast kujundas Vorms oma lehte.

Ta andis "Meie Maas" ruumi Vassili Möldri luuletustele ja tema teravale kirjale, milles luuletaja deklareeris oma kuuluvust kommunistide hulka. Mitmel korral kaevati toimetaja Jaan Vorms kohtusse lehes avaldatud artiklite pärast.

Vaatamata sellele, et Jaan Vormsi kirjutisi ning toimetajatööd iseloomustab järjekindel demokratism ning sümpaatia töötava rahva vastu, võib "Meie Maas" ning vahel ka J. Vormsi enda kirjutistes leida Mõukogude Liidu elu ja kommunismi eitavaid seisukohti. Enamlust peeti teiseks äärmuseks ja ülistati "kuldset keskteed" ja lepiti naiivses lootuses ka Eesti kodanliku vabariigiga, kui viimane oleks ainult suutnud rahva majanduse ning demokraatia-asjad korda seada.

Muidugi, see, mida tuli avaldada kodanliku ajalehe veergudel, ei olenenud üksnes toimetaja sümpaatiatest või vaadetest, vaid ka kodanlikust propagandest, kaudsest tsensuurist ning peremehe meelest. Kuid ilmselt oli Jaan Vormski ainult pahempoolsete vaadetega järjekindel rahvamees.

Jaan Vorms kirjutas "Meie Maas" väga palju, küll majanduslikel, poliitilistel, kultuuri- ja olustikulistel teemadel, küll ajaloolisi, keelealaseid jm. kirjutisi. Sageli avaldas ta oma artikleid signeerimata. Kuid kirjanudsmuuseumis on fikseeritud pseudonüümid "M. Muhulane" ja

"J. Muhulaid". Peale selle ilmusid "Meie Maas" tema lood järgmiste märkidega - "-id", "X", "-O-", "-s" jt.

Lisaks toimetaja ja vestja ning joonealuste kirjutaja vaevale võttis J. Vorms endale meelesdi kirjasaatjate ning kohalike autorite abistamise. Katkematu pingutamine ei olnud muidugi kasuks kehvale tervisele. J. Vorms käis paar korda Taagepera sanatooriumis, kuid kaotatud tervist taastada polnud enam võimalik. Baskemeelsus, mis oli tingitud kehvast elust ja rahulolematusest ühiskonnaga, kus ta elas, süvenes haiguse tõttu veelgi. Teist korda Taageperast tagasi tulles kirjutab ta (1936): "Olen vaid läbipõlenud, enneaegu rauganenud "neegripoiss", - üks kulunud mutter töomasina küljest, mis on asendatud uuega - ja masin vee- reb endiselt edasi, sest elu ei salli seisatumist. Nii on minu, nii on väga paljude teiste saatus." ⁵

Pärast sanatooriumi jääbki J. Vorms eemale otsesest toimetusetööst, ehkki kirjutab vesteid ja "Meie Maa" ilmub edasi tema allkirjaga.

4. detsembril ilmub ajaleht ilma selle tuttava nime- ta. Väsimatu töömees, kes viimse nädalani polnud lahkunud sulepeast, suri 3. detsembril 1936.a.

Rändtöölise ja - nagu ta ise ütleb - "leheneegri" orjuse kõrval jõudis Jaan Vorms kirjutada üsna suure hulga luuletusi, novelle, jutustusi ja vesteid. Suurem osa sel- lest loomingust ilmus ajalehtedes, enamasti "Meie Maas". Omal ajal said küll mõned J. Vormsi jutustused tänu August Kitzbergi soovitustele ning õhutustele ka laiemale luge- jaskonnale kättesaadavateks, kuid tänapäeval on need raa- matud unustusse jäänud. Võib-olla ülekohtuselt?

Autori esimene iseseisev raamat oli "Punased leegid" (ilmus 1928.aastal Tartus "Noor-Eesti" kirjastusel), tei- ne - "Painaja poeg", 1935.a. Need on lihtsad külajutud

5 (J. Vorms), Ühelt rõõmutult reisilt, "Meie Maa" nr. 111 ja 112, 1936.

nagu enamik Jaan Vormsi loomingust ja toetuvad ajaloolis-tele sündmustele lähemast või kaugemast minevikust.

Oma jutuloomingus, mis on seni jäänud unustusehõlma ning ka mõnedes artiklites avaldas J. Vorms ennast üldiselt kui moraalse enesetäiendamise ja maailmaparandamise kirklik eestvõitleja. Samal ajal avaldatud kriitilistes väljaastumistes ja eriti vestetes sai ta aga lahti oma abstraktselt humanismist ja tõusis tõelise võitleja kõrgu- sele, toetades julgelt kehvema rahva taotlusi.

Järgnevalt tulekski pisut peatuda Jaan Vormsi veste- tel.

Vesteid hakkas 1920-ndate aastate alguse "Meie Maas" ilmuma üsna ohtrasti. Need olid üsna kirju tasemega ja ehkki kordusid nimed (Valjala Villu, Põide Peeter jt.), õiget seeriavestet nendest veel ei olnud. Üsna peagi hak- kas aga tähelepanu endale tõmbama Peeter Oleviku ja Maa- -Antsu kirjavahetus ja seda vesteseeriat on juba alus pi- dada Jaan Vormsile kuuluvaks. Kahtlemata kirjutas ta palju teisigi vesteid, kuid nende kuuluvust on juba raskem kind- laks teha.

1923. aastal pani J. Vorms aluse "Muhu Madise kirja- dele". See on tema kõige pikemaajalisem seeria huvitavaid rahvalikke vesteid, mis katkesid autori surmaga 1936.a. Viimane nendest kirjadest ilmus nädal aega enne J. Vormsi surmapäeva klišeeritud pealkirjaga, mille saatis mandrilt J. Vormsi sõber, muhulasest pedagoog ja kirjamees Madis Küla-Nurmik omal algatusel. Pealkirja koos Madise pildiga joonistas Agu Peenra ning J. Vorms oli selle ootamatu kin- gituse üle sõbrale tänulik. Saatus tahtis ainult, et kli- see esmane ilmumine "Meie Maas" jäi ka viimaseks.

Kokku ilmus "Muhu Madise kirju" "Meie Maas" 89 pluss üks Muhu Tõnuga kahasse. Peale selle kolm veidi erinevate nimede all avaldatud kirja 1923. aastast. Siis otsis autor ilmselt oma vestekangelasele nime. Pole juhuslik, et ta jäi peatuma Muhu Madisel. Oli ju tema kauaaegseks pseudo-

nüümiks "M. Muhulane" ja lsanimi - Madis.

"Muhu Madise kirjade" eeskujuks olid suurel määral "Tiibuse Jaagu kirjad" ja üldse August Kitzbergi õpetused ja innustused, mida vana kirjanik Kuressaares suvitades noorele kirjamehele jagas. Mitmel korral vestetes või artiklites mõtteid avaldades veste üle, rõhutab J. Vorms, et tema teeks elust võetud materjalist "osalt naljaplaastrit, osalt pilkepipart ja hakkaksime siis nende abil arstima neid valusaid muhke, ville ja vistrikumi, mis mitmesugustest umbvetest ja tuulutamata tubadest meite elu sisse tekkin. Utleksime sündsäl kujul tõtt k õ i g i l e suu sisse." ⁶

Milline oli siis see Muhu taadi tõde, mida lubati avalikult ja kartusetä kuulutada? Millest Madis pajatas?

Saarte majanduselu vastu tundis Muhu Madis kõige suuremat huvi. Kuid probleeme vaatles ta mitte kitsalt, maa-konna mastaabis, vaid laiemalt ja seda kõike elupõlise maamehe positsioonilt, ikka targalt ja kaalukalt. Kirjades on juttu muhulaaste piima-, masinatarvitajate ühistutest, rahva toidu- ja töömuredest. Tööta saarlase väljapääsmatule olukorrale on pühendatud palju kibedaid ridu. Kuulnud, et Kuressaare linn palunud kroonult 25 miljonit laenu, arvab Madis, et see raha kuluks talveks linnale väga ära, sest "seal jo ikka koa neid tööta töölisi ja nende perekondi, kelle keskpäika tööpuudus ähvardab tööpuudusega." ⁷

Palju on mõnusaaid arutlusi põllumehe tööde-toimetamiste kohta.

1929. aastal teevad Madisele meelehärmi pankrotid. Talle ei meeldi see kuidagi, et valitsuses meelitavad suurpõllumehed lubadustega peekoni ja või kokkuostuhindu

6 Muhu Madise kiri teistele omasugustele, "Meie Maa" nr. 37, 1924.

7 Muhu Madise tarblineline kiri, "Meie Maa" nr. 87, 1925.

tõsta. Seda peab ta teiste riigikodanike nõõrimiseks, et nende kulul suurtalupidajaid hädast välja aidata. Uldiselt olevatki riigis üsna liiale mindud kihihuvide kaitsmisega.

Kalurite elujärg ei olene kahjuks mitte püügist, vaid turust, õigemini selle puudumisest. Sageli tuli saak tagasi merre heita.

Valusate majandusküsimuste juurest jõuab vestja nagu iseenesest poliitika probleemidesse. Vahel, kui vana Madise järeldused ja väljaütlemised eriti teravateks kipuvad, püüab ta end rahule manitseda: "Peal Pidin poliitika sisse ää eksima, aga mis'ep soa selle eest sõimata, nõnna et kõrvad jäävad uugama." ⁸ Sellest hoolimata on poliitika Muhu Madise kirjades valdavaks teemaks nii mahu kui käsitluse põhjalikkuse poolest.

Ta astub välja kogumeeste - suurpõllumeeste erakonna vastu, sest need kipuvad kehvemale rahvale liiga tegema. Ta ei pelga ka konkreetseid isikuid ja fakte paljastamast. Saaremaa kodanlikud juhid pidid arvestama "Meie Maa" vestjat kui meest, kes ei kartnud oma julge sõnaga vahele astuda ühelegi mahhinatsioonile.

Vestetes taunitakse erakondadevahelist jagelemist. Suure irooniaga suhtub Madis asjameeste katsetesse näidata riiki ja rahvast üksmeelsena, nagu seda üritati teha näiteks 1924. aasta relvastatud ülestõusu aastapäeva eel: "Aga see karistamine jäegu peale l. dets., sest oo jo viisiks mõnede tähtpäevade puhul reaki kallist "rahusoarest", kuna pärast seda võib riielda ja lollust pilluda jälle küll, nõnna et karvatutid ja sülepiisad lendavad." ⁹

Madis mõistab hukka küünarnukipoliitika riigipiruka ümber. Ja kui algul näis autoril olevat veel usku noore

8 Muhu Madise kiri Oleviku Peetrile, "Meie Maa" nr.55, 1925.

9 Muhu Madise kiri, "Meie Maa" nr. 55, 1926.

kodanliku riigi võimetusse olukorda parandada, siis kriisi ja fašistliku diktatuuri aastail ilmuvad "Muhu Madise kirjadesse" üsna lootusetuse märgid.

Madis pilkab põllutöökoda, kuhu pääsevad need, kellel on hinge taga vähemalt 5 ha põldu, K. Pätsi kalleid lustisõite vaeses riigis jne. Ta annab mõista, et majanduslikult ja poliitiliselt raske aeg võib olla uute rahutuste põhjuseks nagu see sündis 1919.a. Saaremaal.

Palju arutleb autor nendes kirjades 1905.a. revolutsioonist, oma põlvkonna revolutsioonivaimust ja kaasaja noorte eemaldumisest poliitikast. Põhjusi näeb ta pettumuses riigielust ning "vaikiva oleku" surves. Ta nutab taga demokraatiat, kellele olevat teraspäitsed pähe tõmmatud.

Kuid kirjade progressiivsele üldkoole vaatamata leiame seal ka vasturääkivusi ning järeleandmisi kodanliku propaganda survele. Nagu autor ise arvab endast kui poliitikust, võime ka meie teda pidada ausaks demokraadiks kallakuga pahempoolsusesse.

Kolmanda suurema teemana võiks "Muhu Madise kirjades" nimetada kultuurielu koos haridusolude ning kirjandusküsimuste käsitlemisega. Autor reageerib oma vestetes uutele kirjandusteostele, püüab harida lugeja maitset, naerab vaimustust sentimentaalsest jutust või erootilisest kirjandusest jne. Pilke alla satuvad väikekodanliku Kuressaare lõbustuskohad ja "peod", kus rahamehed oma võimu näitasid. Muhu Madis astub välja rahvaülikooli loomise eest ja maa-rahvale öömaja ehitamise huvides.

Üldse kajastavad need vested elu kõiki külgi. Erilist huvi ja väärtust pakub kirjade etnograafiline külg. Põlise muhulasena ja rändtöolisena tundis ta ju hästi rahva elu ning olustikku. Tema vestetes kajastusid ajaloolised sündmused, kohaliku elu kroonika.

Muhu Madise kirju on kolmeteistkümneaastases seeria-vestes antud põhjalikult ja võrdlemisi terviklikult. Tema juures võib maamehe, tööinimese terve ja ratsionaalne suh-

tumine ümbritsevasse ning arukad mõtisklused maailma elu ja inimkonna käekäigu üle. Muhu Madis on positiivne veste-kangelane, nupukas talutaat, kes satub konfliktisse ühiskondlike pahedega.

Üldse iseloomustab "Muhu Madise kirju" sotsiaalsus ja julgus poliitikaküsimuste käsitlemisel. Nad ei sea endale eesmärgiks inimesi naerutada, vaid neid mõtlema panna. Sihitud eelkõige kainele mõistusele, kannavad need kirjad endas ka emotsionaalset.

Muhu Madis on muhupäraselt riides, lihtne piibu ja kirju kampsuniga taat, kes teeb kodus kõvasti tööd ja vabal ajal loeb või kirjutab kirju. Oma eesmärgiks on ta seadnud "kuldse kesktee ilma ärakondliku ullustuseta".

Madisel on puumaakoht Muhus, mida ta peab vanas heas Jakobsoni-aegses vaimus. Koolitab lapsi, edendab majandust jne. On samal ajal vallavolimees, kohtumees jne. Et mitte kuivaks ja igavaks jääda, leiab Madis endale ka inimlikke nõrkusi ja teeb vahel oma isiku ning teise poole Riste kulul naljagi. Üks hea joon on veel Madisel - ta ei sea end lugejast kõrgemale ja ei hakka kedagi õpetama või kamandama. Enese kriitika ja huumori najal oskab ta õiget teed paremini kätte näidata.

Mõnedes faktides, mis ei ole küll eriti suure tähtsusega veste seisukohalt, on autoril seeria pika ea tõttu tulnud ette ka vääratusi ja vasturääkivusi (nimede muutlikkus näiteks), kuid need ei seganud vist eriti lehelugejat.

Et vested kujutavad endast kompositsiooniliselt tavalisi kirju, siis ei ole nendes erilist osa ei faabulal ega teistel tegelaskujudel. Kirjades muidugi aimame Madise kaasat kogu aeg tema kõrval, saame naise kohta ühte-teist teada, kuuleme tema tabavaid ütlusi jne., kuid see on siiski kõrvalise tähtsusega. Naise, laste ja mõnede naabrite meenutamise saavutab autor kirjade suurema eluläheduse ja loetavuse.

Kui rääkida koomika saavutamise vahenditest "Muhu Madise kirjades", siis nende otsimist ei ole autor endale kõige tähtsamaks pidanud. Muhu Madisest ei saanud koomilist vestekuju, vaid muhe targa jutuga külataat. Vahel tundis autor ise, et kirjad jäävad liiga tõsisteks ning lubas vadata järgmiseks korraks nalja.

Koomika allikaks muutuvad kontrastid, lõbusad ootamatused nagu vastuolu üldkasutatava kirjakeele ja muhu murra-ku vahel, "kõrgema seltskonna" maitse ja Madise veidi vanamoelise kuid terve ja talupoegliku mõttekäigu vastandamine, talumehe igapäevase "rostoi" maatöö ning sulevaevamise raske kokkusobitamine jne.

Jaan Vormsi nali on olemuselt situatsiooni- ja sõna-koomika. Kuid sõnakoomikas ei lähe ta vestekirjanike tavalist teed ega hakka sõnamängust tegema omaette eesmärgi. Vormsi ei saa pidada küll teravmeelseks humoristik, kuid head nalja oskas ta teha küll. "Muhu Madise kirju" tahaks aga eelkõige pidada teravaks sotsiaalseks ja olustikuliseks satiiriks.

Kirjad olid kirjutatud heas rahvalikus ladusus stiilis. Autor tunneb niihästi elu kui ka keelt, nii et kirjad on täiuslikud oma sisu ja vormi ühtsuses. Madis on samaväärne rahvaga.

Vestetes domineerib arutlus koos kirjeldusega, esineb olustikupilte ja publitsistlikku ütlemist.

Kirjade stiilis on muidugi kõikumisi, head ja halba läbiseigi, kuid peab arvestama, mis tingimustes toimetaja, sageli üksi-kaksi toimetuses, oma joonealuseid, vesteid ja sõnumeid pidi kirjutama. Kahtlemata muutus ka 13 aasta jook-sul autori maitse.

Üldiselt on aga J. Vormsi keel kogu aeg kujundirikas ja lopsakas. Armastatumaiks kujundeiks näivad tal olevat võrdlus ja metafoor. Vähesest kooliõppusest hoolimata on J. Vormsi lause oma aja kohta hea ning täpne, ta on ise töötanud väga palju oma stiiliga, teinud selle arendamiseks

väljakirjutisi jne. Kohati tundub autor küll rahvalikkuse taotlemisega naturalismi või maitsetusse sattuvat, kuid eks selleaegsel maitasel ja taval olid oma eripärasused ja piirid, mis tänase päevaga ei pruugi alati kokku langeda.

Peale selle avaldas Jaan Vorms kaheksa aasta jooksul teist pikemat vesteseeriat - "Peeter Põhjaka vahelugemised". Need olid "Kuressare põhhipirgeri Peter Põhjaka" - majaaniku ja sadulsepa kirjad, milledes veidrik ja saksik mees endast ning oma kadaklikust "frouest" jutustab. Olgugi, et need kirjad on enam lõbusat lugemist pakkuvad, sisaldavad ka nemad palju arutlusi poliitika ja linnaelu kohta. Algul kirjutab J. Vorma Peeter Põhjaka seeriat vanas kirjaviisis, Jannseni laadis ning vaimus ja see põhjustab küllalt koomikat.

x x

x

Kuusteist aastat oma kõige paremast east müüs Jaan Vorms "Meie Maa" omanikele kui mustatöötegija ja toimetaja, kui vestekirjanik ning jutustuste autor ühes isikus. Kuid mitte üksi selles suures ja leplikus töökuses, haigusega ning puudusega võideldes ei avaldanud kunagise Muhu kantniku poja ja rändtöölise vaimu- ning soontesitkus. Muutes "Meie Maa" huvitavaks ja sisukaks leheks, kus julgeti kõigele vaatamata kaitsta kehva rahva huve, jättis kauaaegne toimetaja endast maha nime, mida ümbritseb praegugi lugupidamine. Tema artiklid, mida me veel kõiki ei tunne, paljud vested, eelkõige "Muhu Madise kirjad", joonealused jutustused jne. - kõik need kõnelevad rahva huvide julgest kaitsjast, demokraadist ning andekast sulemehest.

Seda, et Jaan Vormsi nimi ei ole eesti ajakirjanduse ajaloo olnud eriti populaarne, peab esmajoones seletama selle inimese enese erakordse tagasihoidlikkusega ja

"Meie Maa" piiratud levikuga.

Tema vested iseenesest aga ei jäänud milleski maha kaasaegsete populaarsete följetonistide toodangust Tallinna päevalehtedes. Oma tagasihoidlikkusest sai Vorms lahti kohe, kui oli vaja häält tõsta oma lugejate - Saaremaa tööka ja ometi kehvalt elava rahva eest.

KIRJANDUSSAATED KODANLIKU EESTI
RINGHÄÄLINGUS

V. L ä ä n,
TRÜ žurnalistika kängõppeaspirant

1.

Esimene teadaolev kirjandussaaade Eesti ringhäälingus oli 23. jaanuaril 1927, seega pisut enam kui kuu aega pärast regulaarsete saadete algust. Karl Rumor-Ast pidas poolletunnise loengu, kuid kas ta oli esimene kirjanik, kes tegi kaastööd ringhäälingule, pole võimalik öelda. Nimelt hävisid saatedokumendid sõjatules koos "Estonia" teatrimajaga (see oli ringhäälingule koduks 1927.a. alates), ajakirjanduses avaldatud saatekava on aga äärmiselt napsõnaline: "Kõne kell 6" (s. o. kl. 18).

K. Ast-Rumor esines esimestel kuudel keskmiselt iga kahe nädala tagant, tema nimi saatekavas siiski avaldati. Ka tutvustati Felix Moori, kes alates 1927.a. veebruarist esines kord kuus deklamatsioonidega.

30.-31. märtsil ja 2.aprillil s.a. olid kavas hari-
dualliidu esindajate kõned kirjandusest; 1. aprillil olid mikrofonil ees Ast-Rumor ja agronoom Voitka (viimane rääkis põllumajanduslikust kirjandusest), päev hiljem tegi kirjanduskriitik Bernhard Linde ülevaate uutest raamatutest. Kõik need üritused kuuluvad kirjandusnädala raamidesse, mida propageeris ka ringhääling.

Üks esimesi lektoreid oli Nigol Andresen, kes 15.

veebruari 1928 pidas loengu antiikdraamast.

"Raadio-Ringhäälingu" nelja esimese tegevusaasta jook-
sul jõudis eetrisse üle 250 kirjandus- ja lugemistunni ning
avaliku raadioõhtu.¹

Peab ütlema, et mõnelgi kirjanikul oli neil aastail
eitav suhtumine raadiole, mis tulenes ringhäälingu saate-
kava nõrkusest ning viletsast tehnikast? Nii oli see algul
näit. Mait Metsanurgaga², kes siiski ei keeldunud esinemast
14.oktoobril 1927 peetud esimesel kirjandusõhtul.

Ta luges ette katkendi ühest oma novellist. Erni Hiir
esitas samal õhtul katkendi poemist "Pimesikumäng" ja
Aleksander Antson tragöödiast "Lapsed". Siitpeale sai tavaks
korraldada kirjandusõhtuid üks kord kuus.

Esimene nn. "vestekirjanike õhtu" peeti 29.oktoobril
1927. Esinesid August Alle, Karl August Hindrey ja Mos
Kiito (Oskar Gustavson).³

Teisel õhtul (10.novembril) tutvustas Eduard Vilde
raadiokuulajatele oma uut jutustust "Asunik Woltershausen".
Marie Under, Artur Adson ja Johannes Sütiste (Schütz) luge-
sid oma luuletusi.⁴

Kolmas õhtu oli 8.detsembril. Johannes Semper ja Betti
Alver kandsid ette oma novelle ja A. Antson katkendi filo-
soofilisest draamast "Vangid".⁵ Ringhäälingu suhtes oli
Antson kõige aktiivsem kirjanikest, kuuludes 1927.a. sep-
tembrist alates saatekavakomiteessegi ja pidades loenguid
A.H. Tammsaare, J.Oksa jt. kirjanike loomingust.

"Ta oli esimene referent ja esineja Eesti ringhäälin-
gus 1926/1927. Vaatamata sellele, et Antson sai kuulajas-

1 "Raadio" nr. 1/2 1930/1931, lk. 9.

2 Vrd. "Külvaja" nr. 13, 26.III 1927, lk. 114-115.

3 "Raadio" nr. 35, 22.X 1927, lk. 430.

4 "Raadio" nr. 41, 3.XII 1927, lk. 504.

5 "Raadio" nr. 37, 5.XI 1927, lk. 454.

konnas korraldatud ankeedi vastustes väga palju soosivaid hääli, kõrvaldati ta peatselt sootuks ringhäälingutöö juurest," on Antsoni tegevust ringhäälingus kommenteerinud ta abikaasa. ¹ Antson sai 1927.a. korraldatud ankeedi põhjal tšepoolest 6,8% raadiokuulajate häältest, kuid nähtavasti ei olnud tema progressiivsed vaated vastuvõetavad osaühisusele "Raadio-Ringhääling".

Pärast tema lahkumist vähenes kirjandussaadete arv ringhäälingus, Saatekavakomitees istusid küll järke mööda J. Jaik, A. Adson ja Eesti Kirjanike Liidu esimees E. Hubel, kuid saated olid plaanitud ja neil puudus sisuline kavastis.

Neljas kirjandusõhtu 1928.a. jaanuaris algas katkendiga K. Ast-Rumori uuest draamast "Valge naine", millele järgnesid A. Kivika fantastilised miniatüürid ja M. Jürna uus novell "Uks armastus".²

Vahepeal kandis ringhääling "Estoniast" üle veel A.H. Tammsaare 50. sünnipäeva juubelipidustused. Avasõna oli E. Vildelt, kaastegevad olid näitlejad P. Pinna ja A. Lauter.³ Muide, Tammsaare teoste õhtu oli ühtlasi Eesti ringhäälingu esimeseks ülekandeks väljaspool stuudiot.

Viies kirjanike õhtu, kus esinesid J. Mändmets, H. Visnapuu ja J. Jaik, jäi ka viimaseks. Miks, see pole teada.

Edaspidi minetasid kirjandusõhtud oma tähtsuse. 1930.a. oli kirjanduslikke segaõhtuid vaid 8 (ajaliselt küll 20 tundi). 1932.a. korraldas Eesti Kirjanike Liit märtsis, aprillis, oktoobris ja detsembris 5 kirjandusõhtut (kokku 13 tundi 25 minutit). Tartust kanti üle "Looduse" ja Eesti Üliõpilaste Seltsi kirjandusõhtud.

Riigi Ringhäälingus oli kirjandusõhtute funktsiooniks peamiselt sõnameistrite tähtpäevade meelespidamine. Eesti kirjanikest tähistati J.W. Jannseni, L.Koidula, F.R. Faehl-

1 "Keel ja Kirjandus" nr. 12 1960, lk. 750.

2 "Raadio-Nädal" nr. 3, 15.1 1928, lk. 3.

3 "Raadio-Nädal" nr. 8, 19.II 1928, lk. 3.

manni, A. Kitzbergi, M. Eiseni, K.E. Söödi, A. Haava, A. Adsoni, E. Särkava, O. Lutsu jt. sünnipäevi, väliskirjanikest A. Kivi, E. Zola, F. Cooperi, K. Hamsuni ja paljude teiste juubeleid, tagaplaanile jäi vaid vene kirjandus.

1936.a. õnnestus Tuglase 50 a. juubeliaktuse ülekanne "Estoniast". Els Vaarman andis kirjaniku loomingut niivõrd hästi edasi, et köitis ka neid kuulajaid, kes muidu kirjanduse suhtes olid ükskõiksed.

1938.a. tähistati A.H. Tammsaare 60-ndat sünnipäeva. Esmakordselt esines mikrofoni ees juubilar ise.

2.

Kirjandusõhtute kõrval oli peamiseks saateks 30 minutit kestev lugemistund. 1930.a. oli saatekavas 44 lugemistundi (21 tundi 50 minutit), 1931.a. 51 tundi (25.15), 1932.a. 48 tundi; 1933.a. organiseeriti 67 lugemis- ja autoritundi.

Saade oli 1930/1931.a. pühapäeviti kell 14. 1931.a. lõpust valiti kellajaaks 19.30, kusjuures lugemistunnid vaheldusid nn. autorite tundidega. Nende saadete populaarsusest räägib artikkel "Ilukirjandus ringhäälingus":

"Laialisemad, vähem lugevad ringkonnad jälgivad kõige suurema huviga kirjanduslikke lugemistunde, sest peab ju nentima sedagi, et kirjandus lihtkuulajale on palju arusaadavam kui kontsertmuusika ...

Ringhäälingu kaudu kuulatakse teost heas ettekandes, mis annab kuulajale teatud pala deklamatsioonikunstiga tihendatuna, mille tõttu kuulaja seda küteleb värvides, mida ta ise vaevalt oleks leidnud raamatu ridadelt." ¹

Lugemis- ja autoritunnid olid kavas kodanliku perioodi lõpuni (esimesed põhiliselt pühapäeviti, 1938.a. aprillis isegi kaks korda nädalas). Tabel näitab, millise osa saate-

¹ "Ringhääling" Tallinn 1935, lk. 44.

kavast need tunnid moodustasid (viimase aasta tendents vähenemisele on seotud alanud Teise maailmasõjaga).

1934.a. II pool	1,17% (14 t. 55 min.)
1935	1,15% (31.15)
1936	1,86% (52)
1937	1,56% (43.55)
1938	2,15% (69.20)
1939	2.06% (66)

Puuduseks oli, et kuigi tutvustati Lääne-Euroopa klassikat (Zola, Aho, Baudelaire, Lagerlöf ja paljud teised), puudus kontakt teiste ringhäälingutega. IV Balti ringhäälingukonverentsil otsustati küll: "Igaühele saadetakse kõigepealt valik klassikat ning siis järjekindlalt parimad uudisteosed. Ühenduses ligilisatud ülevaadetega on nii kõigi kolme maa raadiokuulajatel võimalus olla kursis naabrite kirjanduseluga," kuid selle otsuse täitmiseks tegelikult midagi ära ei tehtud. ¹

Kodanliku ringhäälingu viimasel aastal võisid raadiokuulajad nautida lugemistundide P. Tuglase, O. Lutsu, K. Merilaane, A. Mälgu (autori ettekandes), M. Underi, E. Hiire, H. Talviku ja paljude teiste eesti kirjanike loomingu.

Hea võimaluse pikema aja jooksul esitatud kirjandusteoste analüüsimiseks pakuvad F. Moori säilinud päevikud. ²

Ajavahemikus 12.veebruarist 1927 kuni 29. märtsini 1940 esines Felix Moor 37 korda deklamatsioonidega - rohkem kui ükski teine. Pearõhk oli eesti luule tutvustamisel.

42 kavas olnud kirjanikust oli välismaisi autoreid vaid 11. F. Moori lemmikuteks olid G. Suits, H. Visnapuu, M. Under, K.E. Sööt, L.Koidula, J.Liiv, J.Sütiste, J.Kärner ja E. Hiir - seega eesti luuletajate paremik. Välismaistest autoritest olid kõige rohkem esindatud sugulasrahvaste kir-

¹ "Raadioleht" nr. 5, 2.II 1939, lk. 2.

² ORRKA f. R-1705, nim. I, s.-ü.-d 19 ja 20.

janikud, kuid personaalselt siiski R. Tagore.

Veel suurem oli Moori panus lugemistundides: 16.veeb-ruarist 1927 kuni 24.juunini 1940 oli tema arvel 165 esinemist. Kuigi eesti kirjanduse osa oli siin pisut väiksem (83 kirjanikust 53), moodustas see siiski 64% lugemistundide programmist. Siia tuleks lisada veel 6 nn. rahvuslikku õhtut.

Lugemistundide kavas olid novellid, katkendid romaani-dest, humoreskid, jutustused, kõned, artiklid, poemid, följetonid, laastud, muistendid, vested, reisikirjad, loen-
gud, miniatuurid - seega kogu proosažanride skaala.

Eesti sõnameistritest olid armastatumad E. Vilde, P. Vallak, O.Luts, M.Metsanurk, A.Gailit, A.H. Tammsaare, A. Kivikas ja F. Tuglas - jällegi valdavalt meie klassika.

Väliskirjandusest oli esikohal soome ja inglise oma, kirjanikest S. Lagerlöfi, M. Maeterlincki, O.Wilde ja J. Hašeki looming. Kui deklamatsioonidest jäi vene luule kõrvale (vaid S. Dolgõšev), siis leidsid lugemistundides N. Gogoli, J. Semjonovi ja Aleksejevi kõrval koha ka Puškini ja Lermontovi poemid.

Ülevaade deklamatsioonidest ja proosapaladest luge-
mistundides näitab F. Moori head kirjanduslikku maitset ja suurt tööd nii eesti kui maailma klassika tutvustamisel raadiokuulajatele nende emakeeles.

3.

Kolmekümnendate aastate alguses said endale eluõiguse autoritunnid. Viimastes lugesid kirjanikud ise ette kat-
kendeid uudisteostest.

Esinesid August Mälk miniatuuridega, J. Sütiste, H. Visnapuu, A. Adson ja E. Hiir luuletustega, August Jakobson, Peet Vallak ja Mihkel Jürna novellidega, A.Alle ja O. Luts följetonidega. Proosat lugesid ka Jaan Kärner,

August Gailit, Mait Metsanurk, August Kirsimägi ja mitmed teised. Keda kutsuda, seda soovitas Kirjanike Liit.

Miks neljapäeviti kl. 20.45 - 21.15 autoritunnid üldse kavas olid, see selgub ühest "Raadio" toimetuse kirjavastusest:

"See on ju õige, et neidsamu teoseid ja luuletisi, mida autorite tundidel loevad ette kirjanikud ise, võiksid näitlejad ning ilulugejad esitada palju "mõjuvamalt ja ilukõnelisemalt". Kuid väga paljudel on siiski ka huvi kuulata kirjanikke endid ja selleks ongi ringhääling neid mikrofonide ette palunud esitada näiteid endi loomingust. Kui seesugune tutvustamisring läbi, s. o. - kui kõik meie tuttavad kirjanikud mikrofonide eest läbi käinud, siis tahetavat nende teoseid esitada jällegi peamiselt näitlejate ja ilulugejate ettekandel - lugemistundides." ¹

1933.a. suveks oligi esimene seeria autoritunde läbi. Nende korraldamise põhimõtte oli aga igati vastuvõetav ning õige, seepärast võeti need Riigi Ringhäälingus jälle programmi.

1936.a. astus esimest korda autorite tunnis mikrofonide ette Aino Kallas. Neis saadetes (ajaks oli kas kolmapäeva õhtu kell 20.45 või laupäev kl. 21.10) esinesid veel E. Hiir, H. Visnapuu, M. Metsanurk, K.A. Hindrey, Evald Viskel (E. Jalak), M. Raud, P. Krusten, M. Sillaots, R. Roht, A. Gailit, J. Semper (esitas katkendi romaanist "Armukadedus") jt.

Kirjanikud ise siiski veel rahul ei olnud. 21.märtsil 1937 peetud Eesti Kirjanike Liidu peakoosolekul võeti vastu resolutsioon:

"E.K.L. peakoosolek konstateerib, et Riigi Ringhäälingu saatekava kirjanduslik osa ei seisa ülesannete kõrgusel, et pole täidetud antud lubadusi kava ulatuse suhtes, ja avaldab soovi, et Liidu juhatus astuks Riigi Ringhäälingu

1 "Raadio" nr.2, 13.I 1933, lk. 16.

juures samme selleks, et 1) R.R. saatekava kirjanduslik osa täidetakse kontaktis Kirjanikkude Liiduga ja 2) R. R. võtaks kaalumisele esinemistasude tõstmise, samuti tehnilise külje (käsikiri!) lihtsustamise." ¹

4.

Eesti raamatut ei propageeritud mitte üksnes lugemise ja autoritundides. Seda eesmärki teenisid veel arvukad loengud (peale varemnimetatute olid lektoriteks veel H. Visnapuu ja M. Jürna).

Välismaal tekitasid Gustav Suitsu esperantokeelsed vestlused eesti luulest suurt elevust. Ka esperantokeelses nädalakroonikas levitati kirjandusuudiseid, eriti 1935.a. korraldatud raamatuaasta puhul. Vastukajana saabus kirju kogu Euroopast - Inglismaalt, Jugoslaaviast, Leedust, Norrast, Soomest, Tšehhoslovakiast, Rootsist, Taanist ja mujalt. ²

Raamatuaasta puhul kanti "Estoniast" üle eesti raamatu 400 a. juubeliaktus, vastavad kirjandusõhtud, korraldati loengute seeria eesti kirjandusest ja raamatust (eestvedajaks oli kriitik L. Soonberg). Siia tuleb lisada ka mitmed lugemistunnid ja Joosep Tootsi (Mari Möldre) humoristlik esinemine raamatuaasta teemadel. ³

Juba 1934.a. tegi ringhääling algust kirjandusõhtutega uudisteoste tutvustamiseks (teiste seas oli ka Tammsaare "Elu ja armastus"). 1936.a. jaanuaris alustas Tartu Õpetajate Seltsi raamatukogu kirjandusteoste tutvustamist ringhäälingus. Seda tööd tegid pedagoogid.

1937.a. novembris alanud kirjandushooaeg tõi iga nädal kava kaks kirjandusuudiste veerandtundi. Seda tulebki lugeda aasta tähtsaimaks saavutuseks. Peaaegu kõik kirjas-

1 "Looming" nr. 4 1937, lk. 492.

2 "Raadio" nr. 3, 17.1 1936, lk. 55.

3 "Raadio" nr. 30, 6.IX 1935, lk. 233.

tused saatsid ringhäälingule retsenseerimiseks oma raamatud. Nii pandi alus süstemaatilisele arvustusele. ¹

1. detsembril 1937 ühendati kirjanduslikud uudised ja lugemistunnid.

1938. a. detsembris oli järjekordne raamatunädal. Sel puhul korraldati esimene kirjanduslik raadiomõistatus. Raadiokuulajatele koostati viktoriin esitatud 8 katkendi põhjal teose nime ja autorsuse määramiseks, millel oli üllatav menu rahva seas. Postiga saabus 5000 (!) vastust, neist 40% täiesti õigeid.

Ometi polnud vastata kerge, sest etteloeetus ei esinenud peaaegu kõrvaltegelaste nimesid. Põhiliselt eksiti vaid Marie Underi luuletusega "Hommikupalve" (kogust "Rõõm ühest ilusast päevast"). Siit järeldus: proosat tunti paremini kui luulet. ²

Võitjatele jagati välja preemiatena 60 kirjandusteost.

Saade "Mis raamat see on?" oli vaid osake raamatunädala üritustest. P. Viiding rääkis kirjanduse esiisadest saates "Lugemissed peergo valgusel" (vastavaid palad A. Vaino esituses), M. Jürna pidas loengu teemal "Naine ja raamat" ja M. Sillaots "Raamatu tähtsusest", A. Lauter esines luulepõimikuga "Raamatute keskel", veel räägiti raamatukogude probleemistikust.

5.

Eespool oli juba juttu F. Moorist, kelle õlul esialgu lagus täielikult kirjandussaadete koostamine. Riigi Ringhäälingus on talle abiks kirjanik Paul Viiding, kes koostas palju saateid, peamiselt eesti kirjanduse suurkujudest - A. H. Tammsaarest, J. Liivist, J. Sütistest jt. Viiding esines lugemistundides ja oli vajaduse korral reporteriksi.

1 "Valitsusasutiste tegevus 1937/38. a." Tallinn 1938, lk. 36.

2 "Raadioleht" nr. 5, 2. II 1939, lk. 2.

Kolmekümnendate aastate lõpul kasvaski kirjandustege-
laste osavõtt raadiotööst. S. Lagerlöfi juubeli puhul esi-
nes seni mitu kuuldemängu kirjutanud Marta Sillaots, Juhan
Liivi puhul magister Villem Altoa, Aino Kaldast rääkis
professor Ants Oras, Paul Rummo koostas mitu saadet ja
seadis kuuldepilte.

Ilukirjanduse ettelugejateks olid esialgul "Estonia"
näitlejad Erna Villmer, Ants Lauter, Albert Üksip ja Ser-
gius Lipp, kõige rohkem aga Hugo Laur. Ta luges üksi roh-
kem kui näiteks Hilda Gleser, Aleksander Rutoff, Arnold
Vaino, Enn Toona, Meeta Luts, Johann Tõnson (Juhan Tõnopa)
ja Eduard Türk seda kokku tegid. Hugo Lauri tulekust ring-
häälingusse kirjutab "Raadioleht":

"Hugo Laur tegi mikrofoniga esimest korda tutvust
siis, kui ringhääling omas "Estonia" teatrimajas ainult
paar toakest. Laur luges üht lugemispala. Esimest korda
mikrofoni ees esinemine on nii mõnelgi kangel mehel võtnud
laubale hirmuhigi. Hugo Lauril siiski seda ei juhtunud.
Tundis end üldiselt palju paremini kui mõni aeg enne seda,
mil ta kõneles "His Masters Voice" heliplaatidele katken-
deid Tammsaare teosest "Tõde ja õigus" ning Raudsepa näi-
dendelst.

Hiljem seisis siis Laur Mooriga kahekesi mikrofoni
ees. Nad esitasid lõbusaid dialooge, mis raadiokuulajate-
perele väga meeldisid ja mis olid tänapäeva kuuldemängude
eelkäijateks. Kui tulid kuuldemängud, siis esines neiski
vahepeal hääle poolest ka kõige kaugemas maakolkas tutta-
vaks saanud Hugo Laur." ¹

H. Laur oli juba siis tuntud kui kirglik kirjanduse -
eriti luuletuste - harrastaja. Lemmikpalade esitamine ei
läinud alati libedalt, nagu ta ise hiljem meenutab:

"... Kodus loed küll poolvalju häälega pala ette ja
kõik sobib ka ajaga suurepäraselt. Kuid mikrofoni ees valju

1 "Raadioleht" nr. 23, 8.VI 1939, lk. 9.

häälega lugedes läheb sageli siiski rohkem aega. Siis ei aita muud, kui loe ühe silmaga, kuna teine siis samal ajal "teeb kärbest" ... ühe silmaga ruttad teisest ette ja ot-sid lauseid, mis on võimalik välja jätta, ilma et seeläbi kannataks kogu sündmustik." ¹

Suhteliselt harva kuulis sellal deklamatsiooni; selle peaaegu et ainsaks viljelejaks oli Felix Moor (pisut ka draamastuudio õpilased ning näitlejad Erika Torger, Teet Koppel, Lea Raud ja tänapäeval vaid lauljana tuntud Ott Raukas). Et Moori koormus oli väga suur, siis muutus tema stiil ühekülgses, ülearuselt dramaatiliseks.

Positiivsete ettevõtmiste kilda tuleb paigutada inglisis-, prantsus-, saksa- ja venekeelsed saated eesti kirjandusest. Mary Schneider-Braillard toimetas ja kandis ette P. Tuglane ja A. Kallase proosat, rahvaluulet ning G.Suitsu, M. Underi ja H. Visnapuu luulet (osalt autorite endi tõlkes), samuti katkendeid "Kalevipojast". Tavaliselt oli tegemist retsitatsiooniga, s. o. luule- või proosapala loeti ette vastava muusika taustal. Ülalmainitud nelja võõrkeelt valdas sõnakunstnik vabalt tänu sellele, et oli sündinud Venemaal ja õppinud Berliinis, isa oli prantslane ja ema taani päritoluga baltlane. Eestisse elama asunud, õppis ta ära ka eesti keele. Kuigi M. Schneider-Braillard vaimustus eesti luulest, ei riskinud ta kunagi ette kanda armastatud luulet originaalis. ²

Schneider-Braillard tegi 14.veebruarist 1938 kuni 1941.a. ära suure töö eesti kirjanduse tutvustamisel välismaal. Lisaks Eesti ringhäälingule esines ta tihti eesti luuletustega ka välismaa raadios ja Sorbonne'i ülikoolis.

Oma artiklis "Sõna võlu ringhäälingus" ta kirjutas:

"Ringhääling võiks kaasa aidata kõnekunsti uuestisünnile. Ükski vahend ei vasta sedavõrd nõuetele loomingulis-

1 "Raadioleht" nr. 23, 8.VI 1939, lk.9.

2 "Raadioleht" nr. 23, 13.VI 1940, lk. 371.

kunstilist sõna mõjule toomiseks, kui ringhääling.

Kuigi igalpool ei tunta eesti luulet, siis võib Eesti ringhääling saata luulet, eesti kultuuri õit, tõlgete kaudu teistes keeltes ja sellega Eestile võita uusi sõpru." ¹

Kolmekümnendate aastate lõpus olid aktiivsemad esinejad Ruut Tarmo, Hugo Laur, Felix Moor, Ly Lasner ja Mare Leet. Nende esituses jõudsid raadiokuulajateni Vargamäe sündmused ja A. Mälgu "Rannajutud", J. Liivi ja J. Parijõe jutud, katkendid K. Hamsuni romaanist "Maa õnnistus" ja Tammsaare uudisteosest "Põrgupõhja uus vanapagan", samuti J. Kärneri romaanidest "Naine vaesest maailmast" ja "Tõusev rahvas".

6.

Milline oli raadiokuulajate arvamus kirjandussaadetest?

Et rahva seas nende saadete vastu huvi valitses, seda näitas juba 1932.a. ankeet. 3071 raadiokuulajat soovisid kirjandussaadeteid senisest rohkem, lisaks taheti kõneainena kirjandust ja kunsti ligi 4000 kuulaja poolt.

Iga-aastaste ankeetide põhjal püüdis "Raadio-Ringhääling" oma tegevust mõnevõrra suunata. Juba 1932.a. sügisel pidi tööd alustama eesti kirjanduse õpiring; veel kord räägiti sellest 1933.a. veebruaris, kuid päriselt teoks see ei saanudki. Võib-olla ei leidnud ringi juhendajaks ettenähtud E. Hubel lihtsalt mahti.

Pärast ringhäälingu riigistamist 1. juulil 1934 tehti kirjandussaadete kohta saatekavakomitees suuri plaane:

"Võtta tarvitusele kõik abinõud eesti kirjanduse propageerimiseks raadio kaudu, korraldades lugemistunde, autoritunde, kirjanduslikke vaidlustohtuid, perioodilisi ülevaateid uudisteostest jne." ²

1 "Raadio" nr. 47, 24.XI 1938, lk. 18 ja 26.

2 "Raadio" nr. 31, 14.IX 1934, lk. 315.

Ühelt poolt on muidugi positiivne kava saadete arvu suurendada ja nende sisu mitmekesistada. Teiselt poolt tuleb arvestada, et nüüd puuti ka kirjandussaadet senisest hoopis energilisemalt kodanliku ideoloogia teenistusse rakendada. Ametlik nõudmine "positiivse" kirjanduse järele ja demokraatliku, opositsioonilise kirjanduse arengu pärssimine kajastub teatud määral ka saatekavapoliitikas. "Eluläheduse" huvides oli mõeldud ka kirjanike matk Põhja-Eesti tööstusrajooni 1938.a. septembris. Ringhääling palus 3.oktoobril korraga 10 kirjanikku stuudiosse, et need jagaksid oma muljeid. Küllaltki suurt tähelepanu osutati kirjandussaadeteis neile kirjanikele, kes olid saanud presidendi auhinna.

Küsimuse "Millised soovid on teil ringhäälingu rakendamisel meie kirjanduse teenistusse" vastustest selgus (avaldati ajakirja "Loomingu" 1936.a. mai- ja augustikuu numbrites), et valitses küllaltki suur rahulolematuse kirjandussaadetega. Näit. soovis Paul Rummo rohkem lugemistunde, intervjuusid, uudisteoste retsensioone.

Ulejäänud lugejad nõudsid ühel häälel, et ringhääling teeks nagu ajakirjanduski operatiivset raamatupropagandat. Seda soovitati teha mitmes vormis: teade uudisteose ilmunisest, katkendi esitamine, kõned, s. o. analüüs jms. Seejuures soovitati valiku puhul (kas rääkida raamatust tervikuna või mõnest huvitavast kõrvalkusimusest) lähtuda sellest, kuidas on kergem propagandat teha. Ühe võimalusena pakuti ka igakuiste asjatundlike ja erapooletute ülevaadete andmist hiljuti ilmunud teostest.

Suur osa ankeedile vastajaist leidis, et senised saadete olid liiga ühekülgsed. Nõuti reportaaže ja intervjuusid kirjanike kodudest, sõna andmist lugejatele ja kirjas-tajatele, vesteid, õpiringe, referaate, diskussioone.

Ka leiti, et seni oli ringhäälingu ümber koondunud vaid kitsas ringkond kirjanikke ja sooviti näha kogu kirjanikkonna koostööd raadioga. Kaalukama teose ilmunise puhul

sooviti, et igal kirjanikul peaks olema õigus ise oma raamatut kommenteerida või põhjendada.

Niihästi eeltoodud nõudmised kui ka soovid kirjanduskriitiliste ülevaadete järele jäid rahuldamata. Eriti kahju on järgmisest kaotsiläänud mõttest: "Võimalust mööda v ä l i s m a a d e ringhäälinguie ettekandeid korraldada eesti kirjanduse ja vaimuelu üle." ¹

Haapsalu kirjandussõber J. Lindvers tõi huvitava näite: paljud inimesed ostsid eeskätt neid raamatuid, millistest raadios esitati katkendeid. Ankeedi lõppjärelendus oligi selline - raadio on väga mõjuv vahend kirjanduse populariseerimisel, seepärast tuleb sellele rohkem tähelepanu osutada.

Kriitiline suhtumine kirjandussaadetesse tuli asjale kasuks, raadiomeestel ei tekkinud enesega rahulolu tunnet. F. Moor käiski reportaazi tegemas A.H. Tammsaare ausamba avamiselt Albus (tema esimesi kirjanduslikke reportaaze oli E. Vilde matustelt), kirjanike tööst arhiivides rääkis saade "Ilukirjandus ja arhiiv". Muide, ka Eesti ringhäälingu esimene reportaaž välismaalt oli seotud kirjandusega: kui 1935.a. tähistati Soomes "Kalevala" 100 a. juubelit, andis F. Moor sündmusi edasi Helsingist.

Kirjandussaadete kogumaht suurenes pidevalt:

1934.a. II pool	1,8%	saatekavast	(23 tundi)
1935	1,73%	"	(47.05)
1936	2,08%	"	(58.15)
1937	2,55%	"	(71.40)
1938	2,77%	"	(89.30)
1939	2,59%	"	(83.-)

Kogu kodanliku perioodi tähtsaimaks saatesarjaks oli aastatel 1936-1940 organiseeritud "Vaimumaaailma lätteil", kus elavas vormis esitati nii Lääne-Euroopa, Vene kui ka Eesti suurmeeste biograafiaid. Kirjandusmaailmast leidis

1 "Looming" nr. 5 1936, lk. 595.

käsitlemist Dante, Turgenevi, Strindbergi, Wilde jt. elu ja looming.

Kokkuvõttes võib nõustuda Tartu ülikooli "Toimetistes" avaldatud mõttega: "Kirjandus- ja kunstiloomingu rahvusvahelise tutvustamise alal on suured teened raadiol." ¹

Ajakiri "Teater" korraldas omakorda ankeedi 9 sõnakunstniku seas seoses tegevusega ringhäälingus (F.Moor, R. Tarmo, E. Türk, J. Tõnopa, A. Eskola, A. Vaino, H. Laur, M. Leet ja M. Luts). Lõppkokkuvõtteks oli:

"Tänu raadiole on deklamatsioon siiski jälle leidnud tee meie kodudesse. Ringhääling on kahtlemata suur sõnakunsti edustaja." ²

Kuigi kirjandussaadetes pakuti ka reaktsioonilist kodanlikku loomingut, oli nende saadete üldine tendents progressiivne ja andis palju rahva kultuuritaseme tõstmisel. Selle perioodi kirjandussaadete uurimine annaks mõndagi kasulikku ka tänapäeva ringhäälingutöös.

1 "Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis" CXVIII, 5. 1935.

2 "Teater" aprill 1940, lk. 118.

Nõukogude aja- kirjandus

MÕNEDEST PROBLEEMIDEST SEoses MASSI- KOMMUNIKATSIOONI EFEKTIIVSUSEGA

P. V i h a l e m m,
IV k. üliõpilane

Mõistes kommunikatsiooni all informatsiooni inimestevahelist levikut, inimestevahelist suhtlemist üldse ja mõistes massikommunikatsiooni (массовая коммуникация, mass communication) all suurele hulgale inimestele mingi kindla suunitlusega informatsiooni andmist massilise mõjutuse vahendite - ajakirjanduse, raadio, televisiooni, kino või kõnede, loengute ja muu vahetu esinemise abil, on ilmne, et

1) kogu massikommunikatsiooni protsess, selle iseloom ja efektiivsus oleneb antud sotsiaalse süsteemi iseloomust ja konkreetsest situatsioonist süsteemis, sotsiaalsetest ja poliitilistest protsessidest, mille lahutamatuks koostisosaks ja väljendajaks on massiline kommunikatsioon;

2) massikommunikatsiooni efektiivsus sõltub informatsiooni leviku teedest, mitmesuguse informatsiooni kättesaadavusest, inimeste hoiakust (установка) massilise mõjutuse vahendite suhtes (nende usaldusväarsuse ja prestiiži astmest).

Samuti on ilmne, et nii informatsiooni andja (kommunikaatori) kui informatsiooni vastuvõtja (retsipiendi) osa, nende tegevus kommunikatsiooniprotsessi käigus sõltub suurel määral

1) sotsiaalsetest kihtidest, kuhu nad ühiskonnas kuuluvad, positsioonist, mis antud kihil ühiskonnas on, tema

tegevusalast, organiseeritusest, majanduslikust olukor-
rast;

2) sellest, milline koht on kommunikaatoril ja ret-
siipiendil antud sotsiaalses kihis ja väiksemates sotsiaal-
setes rühmitustes, milline on tema ametkondlik positsioon
jne.

On ilmne, et väga olulist osa etendavad lähedased
inimesed kommunikaatori ja retsiipiendi ümber, mingite ühis-
te tegevuste, vaadete, seoste põhjal ühinenud mitteformaal-
sed grupid, eriti lähedaste inimeste ring, nn. primaarne
grupp.

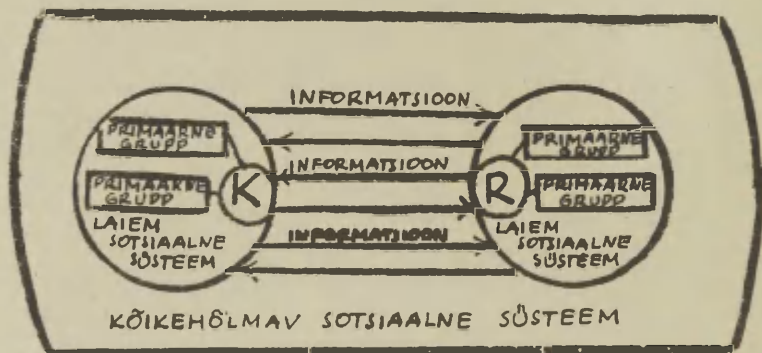
Seega hõlmab igasugune massikommunikatsioon otseselt
või kaudselt kogu ühiskonna antud ajalooetapil, massilise
mõjustuse vahendid kajastavad alati rohkem või vähem ajas-
tu ja antud konkreetse situatsiooni iseärasusi. Peamiseks
publitsistikat iseloomustavaks jooneks tundub olevat ajas-
tu vaimu, liikumise ning momendi olukorra kajastamine sõ-
naselgelt või ridade vahelt, tihti hoopis vastupidiselt
sõnadele ja kavatsusele. Olles vahendiks, mille kaudu kogu
ühiskond suhtleb iga üksikisikuga ja iga üksikisik kogu
ühiskonnaga, on massiline kommunikatsioon seotud kõigi
sotsiaalse struktuuri tasapindadega, mille läbi ühiskond
funktsioneerib, mille kaudu indiviid ja ühiskond teine-
teist vastastikku mõjustavad:

- 1) organiseerituse esmane, mitteformaalne tasapind;
- 2) majandusliku tegevuse (tootmistegevuse) formaal-
ne tasapind;
- 3) bürokraatia tasapind;
- 4) üldine ühiskonna poliitilise organiseerituse
tasapind.¹

Seega oleneb massiline kommunikatsioon kõigi nende

I Т. Парсож, Общетеоретические проблемы социологии.
Социология сегодня, Москва 1965, стр. 27.

tasapindade osast ühiskonnas, seostest ja suhetest tasapindade vahel ning indiviidi seostest ja suhetest nendega. Eeltoodut aitab ehk mõneti selgitada järgmine skeem.¹

K - KOMMUNIKAATOR (INF. ANDJA)

R - RETSIPIENT (INF. VASTUVÕTJA)

Seega on alust väita, et massiline kommunikatsiooni efektiivsus oleneb sellest, kuiõrd õigesti ja mitmekülg- selt ta kajastab protsesse ja seoseid kogu ühiskonnas ning mitmesugustes kihtides ja rühmitustes, kuiõrd ta arvestab nende olukorda, hoiakut, vajadusi ja huve, ning kuiõrd ta arvestab informatsiooni teisi levikuteid. Ilmselt ole- neb massilise kommunikatsiooni efektiivsus aga ka sellest, kuiõrd on arvestatud mitmesuguse informatsiooni vastu- võtmise ja ümbertöötamise spetsiifikat, füsioloogilisi ja psühholoogilisi iseärasusi inimese tunnetusprotsessis, millel põhineb igasugune kommunikatsioon.

I И. Райли-младший, М. Райли. Массовая коммуникация и социальная система. Социология сегодня, стр.66I.

On ilmne, et pika aja jooksul elutegevuse ja keskkonna mõjul kujunenud suhtumisi ei saa muuta lihtsalt mingi uue suhtumise propageerimisega, kui hästi me seda paremat suhtumist ka ei esitaks. "Objektiivselt" väga hea materjal võib tegelikult osutuda oodatust hoopis vähem efektiivseks (need, kellele antud informatsioon on määratud, lihtsalt ei võta teda vastu või kohandavad-muudavad niivõrd, et ta esineb hoopis oma suhtumist kinnitavana, mitte seda muutuvana). Massilise mõjustuse vahendid ei kujuta endast kullaldast põhjust mõjuks avalikkusele, nad funktsioneerivad paljude vahendajate ja mõjude kaudu ning läbi.¹ Seejuures nende vahendavate faktorite mõju (olemasolevad arvamused, inimesed ümberingi) on palju suurem ja otsesem massilise mõjustuse vahendite mõjust, kuivõrd nad on inimesele lähedasemad ja tähtsamad. Vahendavad faktorid on siisugused, et lasevad massilise mõjustuse vahendil tavaliselt paista kaasaskäivate teguritena, mitte ainsate põhjustena.² Seetõttu on massilise kommunikatsiooni efektiivsuse uurimine suures osas taandunud vahendavate faktorite uurimisele. On näidatud, et ühed ja samad vahendavad faktorid mõjuvad kord arvamuse muutusele vastuseisvatena, kord muutust soodustavatena. Millest on aga tingitud nende esinemine arvamuse muutmist takistavate või soodustavate teguritena, on paljus jäänud veel arusaamatuks.

Põhjalikke eksperimentaalseid uurimusi massilise mõjustuse vahendite efektiivsuse kohta on senini kahjuks tehtud vaid peamiselt Ameerika Ühendriikides ning saadud tulemuste kohta tehtud vähe tõsisid teoreetilisi järeldusi.

Käesolev töö kasutab eksperimentaalsete andmete saamiseks J.T. Klapperi raamatut "The Effects of Mass Commu-

1 J.T. Klapper, The Effects of Mass Communication, lk. 8.

2 Sealsamas.

nication", mis suurepäraselt üldistab seniste uurimuste tulemused, kuid jääb paljus vastuse võlgu küsimusele, millest on tingitud vahendavate faktorite nii- või teistsugune mõju, märkides, et ilmselt on osa mõjuvaid tegureid alles avastamata.

Nähtavasti tuleb massilise kommunikatsiooni mõjukuse uurimist teostada laiemalt, haarates ka probleeme, mis puudutavad igasugust informatsiooni vastuvõtmist, sellest arusaamist, tõlgendamist, informatsiooni muutumist, kadusid selle ümbertöötamise, oma elutegevuse ja oma maailmaga seostamise protsessis.

Et käesoleva töö autor ei ole antud probleemide põhjalikku käsitlemist veel kusagil kohanud ja et puudub eksperimentaalne materjal, käsitleb käesolev töö mõningate USA-s toimepandud uurimuste tulemusi ning nende põhjuste selgitamisel piirdub vaid mõnede üldistuste ja hüpoteesidega, lähtudes teadlaste-marksistide seisukohtadest isiksuse ja tunnetuse eksisteerimise ning arenemise kohta.

1. Eelarvamused. Informatsioon ja müra.

Eelarvamuste uurimine näitab, et enamasti lasevad inimesed ennast mõjustada ainult nende mõjustusvahendite poolt, mille pakutud informatsioon on kooskõlas nende huvide ja arvamustega. Teadlikult või ebateadlikult väldivad inimesed sellist propagandat, mis on nende arvamustega vastuolus. ¹ Inimesed tajuvad seda, mida tahavad, vastavalt vajadustele, väärtustele, emotsioonidele ja kogemustele. ² Televisioonis oli loengutesari, kus käsitleti erinevate rahvaste panust ameerika rahvuskultuuri, eesmärgiga kasvatada rahvaste monoliitsust, rahvuslikku sallivust. Osutus, et saateid vaatasid peamiselt ainult selle

1 J.T. Klapper, lk. 18-19.

2 Дж.Райли-младший, М.Райли, Социология сегодня, стр. 622.

rahvuse esindajad, kellest parajasti räägiti. Publiku enda valiku tulemusena polnud saatesarjast mingit kasu. ¹ Ebasümpaatset materjali lihtsalt välditakse, või kohandatakse ja tõlgendatakse vastavalt eelarvamustele või siis unustatakse palju kiiremini kui meeldiv materjal. Opositsiooni segava mõju eest kaitstakse end sellega, et ei kuulata, olemasolev suhtumine aga tugevneb. ² "Massilise kommunikatsiooni retsipient võib vähe tähelepanu pöörata või teistsuguse tõlgenduse leida nendele osadele, mis ei vasta tema huvidele ja maitsele või desorganiseerivad või ähvardavad tema teisi tajusid ja otsuseid, mis ta varem vastu võttis. Seejuures võib ta pöörata erilist tähelepanu pakutava informatsiooni nendele osadele, mis nähtavasti kinnitavad tema seisukohta, on kooskõlas tema sümpaatiatega ja anti-paatiatega või süstematiseerivad tal juba mälus olemasolevat materjali." ³ Eriti tugev on vastupanu oluliste ja lähedaste, inimese "minaga" seotud vaadete (ego - involved - attitudes) puhul. John Grosby, "New-York Herald Tribune'i" televisioonikriitik ütles, et "mida tähtsam on teema, seda väiksem mõju on mikrofoniga mehel". ⁴ Kui televisioon esitabki teravaid ja vastukäivaid seisukohti olulistes sotsiaalsetes küsimustes, jääb enamik vaatajaid kerge meelelahutuse piiridesse ja väldib teravaid probleeme. Kui teravusest saadaksegi aru, siis kohandatakse ja tõlgendatakse seda ikkagi niipalju, et tugevneb oma arvamus. Kui vaadatakse (loetakse), siis rohkem käsitluse, mitte teema pärast. ⁵

Peale käsituslaadi võtavad inimesed juttudest, saadetest, filmidest tihti vaid faktide informatsiooni, sündmustiku, süzee, kogu informatsiooni ja tema tegelikku mõtet tunnetamata, seost oma suhtumise ja maailmaga tajumata

1 J.T. Klapper, lk. 21.

2 Sealsamas, lk. 19.

3 Дж. Райли-младший, М.Райли, стр. 622

ning suhtumist muutmata. Teise maailmasõja ajal tehti rida katseid USA sõdurite mõjustatavuse kohta. 500-1000-le sõdurile näidati filmi "Võitlus Britannia pärast" (sarjast "Miks me võitleme?"), eesmärgiga anda fakte sõjast, et juhtida sõdureid soodsama arvamuse juurde USA sõjast osavõtu kohta ja suurendada sõdurite soovi teenida armees. Film osutus efektiivseks paljude faktide edasiandmisel. Näiteks jättis 78% vaatajaist meelde, kuidas inglased suutsid kaitseda oma lennukeid Saksa pommirünnakute eest. Film oli edukas ka sündmuste edasiandmisel, mis viisid sõjani. Suurt osa vaatajaist saadi veenda, et inglaste vastupanu andis USA-le aega ettevalmistusteks. Kuid film oli ebaefektiivne (vaid 3% muutsid oma arvamust) üldiste seisukohtade muutmisel Inglismaa ja Ühendriikide sõjast osavõtu kohta. Seda teemat otseselt ei käsitletud, kuid paljude faktide esitamise kaudu loodeti kujundada soodsamat suhtumist. Film oli täiesti ebaefektiivne arvamuste muutmisel sõjaväeteenistuse kohta. ¹

Sellisel faktide vastuvõtmisel ilma vastava arvamuse muutuseta nähtavasti ei tajuta nende faktide sidet oma arvamustega, nende sidet mingite vaadetega, "fakte ei tajuta ähvardavatena ja valikulisi protsesse ei kutsuta tegevusse". ²

Eelarvamustega seotud nähtuste lähemal põhjendamisel oleks otstarbekas peatuda informatsiooni ja müra mõistel küberneetikas.

Tasakaalu säilitamiseks, efektiivseks keskkonna mõjustustele reageerimiseks on vajalik pidevalt saadava informatsiooni teatav ümbertöötamine, organiseerimine süsteemideks, mudeliteks, mis säilitavad korrastatud kujul meie teadmised objektist ja suhtumise objekti. Välismaailmast saadava informatsiooni hulgast v a l i m e enda ja oma

1 J.T. Klapper, lk. 86-87.

2 Sealsamas, lk. 89.

keskkonna jaoks o l u l i s e m a, seostama ta varem saadud informatsiooniga ja siis vastame, reageerime teatud viisil. Teiste sõnadega, meie välismaailmaga suhtlemise aluseks on ajus tekkinud objektiivse maailma subjektiivne kujund, objektiivse maailma peegeldus.

Mudelit võiks vaadelda kui mõtestatud, ratsionaalsete elementidega täiendatud kujutlust antud objektist meie teadvuses, kui objektist arusaamist, meie teadmiste ja suhtumise ühtsust, objekti tunnetamise lõpptulemust.¹

Mudel kui tunnetuse lõppresultaat ei kujune individuaalse teadvuse nähtusena, vaid ühiskondliku informatsiooni, eelnevate põlvete ja kaasaegsete kogemuste mõjul, päriliku elemendi, keeles ja vaimses ning materiaalses kultuuris fikseeritud informatsiooni mõjul. Ühelt poolt laialdane ühiskondlike teadmiste süsteem, teiselt poolt meeleline kujund, kujutlus, mis täitub nende teadmistega.

Siinjuures on oluline märkida, et mudel kujuneb olenevalt keskkonna nõudmistest, olenevalt keskkonnast on ta rohkem või vähem täpne ja mitmekülgne. Samuti on olenevalt keskkonnast erinev see, mida antud objekti puhul peamiseks peetakse, millisena nähakse objekti olemust ja funktsiooni. On ilane, et mudel ei haara objekti kõiki omadusi, et ta kujuneb teatud külgede peegeldusena, mida inimene peab antud objekti puhul antud situatsioonis enda, oma ümbruse või kogu ühiskonna jaoks kõige tähtsamaks, jättes kõrvale vähemtähtsa.

1 Mudell mõiste kasutamine selles tähenduses on küllaltki meelevaldne, kui võrd gnoseoloogias vaadeldakse modelleerimisena mingi välismaailma objekti esemelise või mõttelise analoogi konstrueerimist, mida uurides saadakse teadmisi objekti enese kohta. Antud mudeli mõiste on sisse toodud selleks, et teha vahet kujutluse kui tunnetuse astme ja kujutluse kui tunnetuse resultaadi vahel, iseloomustades viimast.

Sääraste elutegevuse nõudel ja keskkonna mõju all kujunenud mudelite olemasolu korral võetakse informatsioo- nina vastu seda, mis on mingil viisil seotud antud mudeli- tega, täiendab neid, andes ülevaadet olukorrast ümbritsevas keskkonnas ja organismis eneses. Seega võetakse tõelise in- formatsioonina vastu vaid seda peegeldust, mis on seotud meie teadmistega, meie mudelitega, mida tajutakse mingil viisil korrastatuna. Ülejäänud osa peegeldusest on sel ju- hul müra, informatsioon, mille korrastatust ei tajuta, mil- lest seetõttu ei saada täielikult aru, või millel on selli- ne korrastatus, mis pole meie mudelitega kooskõlas, mille vastuvõetav.

Välismaailma mõju, pidevalt saadav informatsioon ja- guneb seega nagu kaheks: informatsiooniks selle kitsamas tähenduses ja müra. Seejuures "informatsioon on korras- tatud peegeldus, müra ... korrastamata peegeldus".¹

Igasugune meie mudelitele, elutegevusele, maailmale võõras informatsioon võetakse seega vastu mürana, arusaam- matuna, vähetähtsana, ei seostata oma mudelitega ja unu- tatakse ruttu. Muidugi on see võimalik ainult "rahulikes tingimustes", kus olukord ja keskkond ei nõua müra läbi- tunnetamist, müra mitte-arusaamine ei ole eluohtlik ega tähtis. Mudelid jagavad saadava informatsiooni lähedaseks ("omaks") ja võõraks ("teiste jaoks"), nii et mudelitega vaevalt seotu, ebamäärane analoogia võetakse vastu tutta- vana, tundmatu informatsioon, tundmatu korrastatus aga võõrana. See ei tähenda, et müra üldse vastu ei võeta, et ta meie käitumist ei mõjusta. Mitmesuguste stereotüüpsete suhtumiste, võõraste mudelite kasutamise tõttu on mürale võimalik reageerida ja me teeme seda iga päev. Kuid mürana tajutava informatsiooni vastuvõtmine jääb alati teataval määral nähtumuse pealispinnale, jääb tegelikult läbi tun-

1 И.Б. Новик, Негентроция и количество информации.

Вопросы философии, № 6 1962, стр. 126.

netamata, oma mudel loomata. Ja määratult suurem mõju on informatsioonil, mis oa kooskõlas meie mudelitega, kinnitab meie mõtteid ja tundeid, suurendab meie mudeli korrastatust.

Ülaltoodust võib leida sõningat selgitust sellele, miks suur osa inimesi võtab massilise kommunikatsiooni vahendite poolt pakutud informatsioonist vastu peale elukutse ja huvialadega seotud informatsiooni peamiselt ainult selle, mis on seotud elu-oluga, perekonnaga, koduga. Nähtavasti võetakse alati informatsioonina vastu teatav üldinimlikkus. On nähtavasti rida väga mitmekeelseid mudeleid, mida teadvised teistest inimestest alati korrastavad. Õnnetused, kuriteod, kuulsuste ja tuttavate inimeste kodune elu - see kõik mõjub alati informatsioonina, korrastab mudeleid enesest ja teistest.

Enne peaminister Wilsoni valimisi näidati kolme televisiooni propagandaprogrammis varianti enne saatesse andmist grupile inimestele kõigilt elualadelt, et kindlaks teha, milline programmidest on kõige efektiivsem. Esimeses programmis räägiti, mida head toob Wilsoni valimine, kui võrd areneb maa majandus, suureneb rahva heaolu, näidati diagramme jne. Teises programmis räägiti mitmete tänaval vastutulevate inimestega, kes kõnelesid Wilsoni poolt. Kolmandas näidati presidendikandidaati kodus trakside väel toimetamas, lapselapsel matemaatika ülesande lahendamist aitamas jne. Ilnes, et kõige mõjuvam oli kolmas programm. Diagramme ja arve tajusid inimesed nähtavasti rohkem või vähem mürana, kaugel, paljus arusaamatu ja kahtlase korrastatusena, peaministrit kodus talitamas tajuti aga informatsioonina, olemasolevat korrastatust suurendavana.

Kui võõras korrastatus jõuabki suhtumiseni ja seostatakse oma elutegevusega, astub kogu eelnev elutegevus vastu uudsele informatsioonile, mistõttu seda tajutakse mürana. Arhitekt G. Ruuber kirjutab oma ilu tajumise füsioloogilisi aluseid käsitlevas teoses: "Igasugune uudne helide kooskõla

muusikas, harjumatu värvuste kombinatsioon või tundmatu rütm kujutatavas kunstis kutsub tavaliselt esile alateadliku vastuväite (tekitab kaitserefleksi), sest nende uute nähtuste mudelid puuduvad organismis." ¹ Asi pole nähtavasti mitte niivõrd mudelite puudumises, siis looks uudne informatsioon teatava kohanemisaja ja lisa-informatsiooni mõjul varsti uudse mudeli, vaid uudse informatsiooniga vastuolus oleva, teistsuguse korrastatuse, harmoonia olemasolus, mis on kujunenud pika aja vältel, elutegevuse ja keskkonnaga kohanedes ja mille muutmine on määratult raskem kui uue mudeli loomine (Suur hulk uurimusi kinnitab, et propaganda on rohkem ründe- kui kaitserelv, propaganda võib kergemini luua arvamusi kui muuta vanu. Novlandi uurimus näitas, et presidendikandidaadi propaganda ajalehes ei ole mõjuv, küll aga on propaganda efektiivne kohalike kandidaatide puhul, kelle suhtes inimestel pole veel seisukohta. ²).

Juba olemasolevast korrastatusest läbimurdmine, võõra korrastatuse omaks muutmine saab ilmselt toimuda vaid keskkonna nõudel. Ja ilmselt sel teel, et müras tajutakse mingi uue korrastatuse algeid, mille baasil hakkab kujunema uus korrastatus. Teatava piiri, teatava lisa-informatsiooni järel, teadvuse teatava pinge juures hakkame antud objekti nägema nagu uues valguses, seni uue mudeli kujunemist t a k i s t a n u d elutegevus, seosed teiste mudelitega, esineb nüüd uue korrastatuse k i n n i t a j a n a, elutegevus (teadmised, kogemused, suhtumised) nagu hinnatakse ümber, vaadatakse üle, luuakse uued seosed teiste mudelitega.

Valikulised protsessid võivad muuta inimese vastuvõtlikumaks propageeritava muutuse suhtes, kui tal on olemas muutuse, uue suhtumise alged. Need võivad tekkida indiviidi arenemisest või keskkonna arenemisest, muutustest indi-

1 G. Ruuber, Ilu seaduspärasustest, Tallinn 1966, lk. 110.

2 J.T. Klapper, lk. 50.

viidie, tema grupis või kogu keskkonnas, mis muudavad tema senise suhtumise kõlbmatuks. ¹

2. Pidev ümbermodelleerimine ja stereotüübid.

Vaadeldes mudelite muutumist keskkonna muutudes - arvamuste a r e n e m i s t - näeme, et siin on olemas kaks võimalust: kas pidevalt informatsiooni vastu võtta, mudelid ümbermodelleerida või kasutada üht antud keskkonnas efektiivset stereotüüpset suhtumist nagu kaitsekilpi informatsiooni liiga sügavale tungimise vastu.

"Süsteemi käitumine keskkonna muutuvates tingimustes jaguneb kaheks: olemasolevad, mälus salvestatud vastused keskkonna juba tuntud muutustele ja uute vastuste otsimine uutele muutustele keskkonnas." ²

Siinjuures on võimalik kaks diametraalselt erinevat muutustele parima vastuse otsimise teed: püüd muutustest aru saada, l u u a parim vastus teadmiste ja kogemuste põhjal, või - kasutada keskkonnas levinud mudelid, võõraid parimaid vastuseid antud nähtuse kohta, ise neid tegelikult läbi tunnetamata, arvestades vaid nii- või teistsuguse vaatuse kasutamise saadavat kasu või kahju (seejuures ollakse harilikult päris kindlad, et asjast on aru saadud, objekti olemus on selge ja teada). Stereotüüpsete vastuste kasutamine on mugav ja edukas, sest sel puhul on olemas keskkonnalt laenatud mudelid antud nähtuse kohta ja keskkond ise hoolitseb nende mudelite täiustamise eest. Nende ~~kahe~~ võimaluse korduv kasutamine loob aktiivse või passiivse tunnetuslaadi. Ssimesel juhul on meil tegemist pideva

1 J.T. Klapper, lk. 65.

2 И.Б. Новик. О моделировании сложных систем, Москва 1965, стр. 121.

oma mudelite ümbermodelleerimisega, mis toimub teadvuse kõrge pinge juures ja tagab seega isiksuse ja individuaalsuse arengu. Teisel puhul juhindub inimene tegelikult sellest, millises keskkonnas levinud mudeli kasutamine on kasulik, tegelikult ei arvestata teadmisi objekti kohta, vaid teadmisi antud mudeli kasutamise efektiivsuse kohta.

Muidugi on need tunnetuslaadid alati rohkeid või vähem läbi põimunud, ainult ise mudeliteni jõudmist või ainult võõraste valismudelite kasutamist esineb väga harva. Inimene teeb iseendaks ja isiksuseks nähtavasti oma osa mudelites, endaleitu ja peamise, olemuslikkuse tunnetamine. Teatava määraneni on võõraste mudelite kasutamine paratamatu - nagu on paratamatu mõningane inertsus ja muutumatuski, et süsteem püsiks tasakaalus, harmoonias.

3. Funktsionaalsete sõltuvuste väli indiviidi ja keskkonna vahel

"Selleks, et juhtimisprotsessis leiaks aset tasakaal, on vajalik teatav püsiv karakteristika. Me nimetame seda süsteemi ja keskkonna tasakaalu koefitsiendiks. Selleks, et vastata, millest oleneb see koefitsient, on vajalik silmas pidada, et peale süsteemi ja keskkonna on veel kolmas komponent - süsteemi ja keskkonna funktsionaalsete sõltuvuste väli. Just nimelt süsteemi ja keskkonna funktsionaalsete sõltuvuste välja püsivus määrab eelkõige süsteemi tasakaalustumise koefitsiendi." ¹

Rakendades antud mõistet inimese ja tema sotsiaalse keskkonna suhetele, võib nähtavasti öelda, et indiviidi ja keskkonna funktsionaalsete sõltuvuste väli on teatud vastastikune suhe indiviidi ja keskkonna vahel, see, mida

1 И.Б. Новик, О моделировании ..., стр. II2.

indiviid teeb keskkonnas ja keskkond teeb indiviidi jaoks; samuti see, mida indiviid vajab ja nõuab keskkonnalt ning keskkond indiviidilt. Funktsionaalsete sõltuvuste välja struktuur võib olla põhiliselt kaheksagune: selline, mis lubab hakkama saada stereotüüpsete, usaldusväärsete jäikade mudelitega, end teadvuse kõrget pinget nõudva ja keerulise ümbermodelleerimisega vaevamata, ja selline, mis nõuab pidevat uue informatsiooni vastuvõtmist, elementide ümberasetumist mudelites, mudelite arenemist ja täiustumist.

Kui indiviidi ja keskkonna funktsionaalsete sõltuvuste väli jääb pikemaks ajaks muutumatuks, toob see paratamatult endaga kaasa vaid teatud kitsalt töö- ja tegevusalaga seotud mudelite arenemise, vastused enamikule informatsioonist koonduvad teatud stereotüüpide ümber, mis on väga püsivad antud tüüpsituatsiooni, antud funktsionaalsete sõltuvuste jäiga välja püsides indiviidi ja keskkonna vahel.

4. Homöostaas.

"Homöostaas (koorma hoidmine püsivas olukorras) on süsteemi ja keskkonna dünaamilise tasakaalustumise protsess." ¹

Antud mõistet võib nähtavasti laiendada ka inimese ja tema keskkonna vaheliste suhete iseloomustamiseks, mõistes selle all teatavat tasakaaluseisundit inimese ja tema sotsiaalse keskkonna vahel, mis on saavutatud aktiivse või passiivse kohanemise kaudu.

Homöostaasile on iseloomulik dünaamiline vastavus keskkonna elementide ja süsteemi elementide vahel, s. t. keskkonna teatud elementide muutmine kutsub esile vastavate süsteemi elementide muutumise. ²

¹ И.Б. Новик. Кибернетика. Философские и социологические вопросы, Москва 1963, стр.84.

² Sealsamas, lk. 88.

Antud püsiva tüüpsituatsiooni puhul, indiviidi ja keskkonna funktsionaalsete sõltuvuste välja sellise struktuuri puhul, mis lubab kasutada stereotüüpe mudelitena, tähendab homöostaasi saavutamine paratamatult passiivset kohanemist keskkonnaga - keskkond teeb inimesega, mida tahab, inimesel on ainult keskkonna mudelid, muutus keskkonnas tähendab paratamatult täpselt vastavat muutust inimeses, muutust stereotüübis, sest stereotüüpe saab muuta vaid keskkond ja ilma keskkonnaga täielikult ühte sulamata ei ole stereotüüpidel väärtust, neid ei saa kasutada. Sellise homöostaasi puhul on inimesel vaid mõned "oma" mudelid - elu-olu, perekond, kodu, teiste inimeste kodune elu - ning massilise mõjustuse vahendite informatsiooni nendel teemadel võetakse vastu informatsioonina. Nendegi teemade puhul mõjuvad tublisti ümbritsevad inimesed, normid, stereotüübid, kuid peale selle on veel oma arvamus ja suhtumine.

Kuid homöostaasi saavutamine on võimalik ka mõnesuguse aktiivsuse kaudu. Homöostaas ei tähenda alati süsteemi elementide passiivset muutumist keskkonna vastavate muutuste mõjul, vaid võib ka tähendada süsteemi elementide teadlikku muutmist, niisugust kohanemist, mis arvestab keskkonna muutusi ja kasutab need ära, korraldab end ümber, et saavutada teatud tsentraalsem positsioon keskkonnas. Antud aktiivse kohanemise puhul on indiviidi ja keskkonna funktsionaalsete sõltuvuste väli avaram kui ainult töö ja perekond. Funktsionaalsete sõltuvuste välja struktuur avaldub mitmesugustes indiviidi ja keskkonna suhetes, nõuab mitmesuguse informatsiooni vastuvõtmist. Vastuvõetava informatsiooni suur hulk ja stereotüüpide kasutamisega saavutatav tüüpsituatsiooni, keskkonna kaitse tagab seejuures mudelite ja süsteemi püsivuse ja kindluse.

Mõnesuguseks täienduseks stereotüüpide ja homöostaasi, eriti nende kujunemise juurde võiks tuua mõned ameeriklaste uurimistulemused.

Grupi mõju väheneb tavaliselt nende inimeste puhul,

kes ei hinda kõrgelt oma liikmeks olekut grupis, samuti väheneb grupi mõju neis küsimustes, mis pole lähedased. Kelly ja Volkart korraldasid katse skautidele - täiskasvanud kõneleja kiitis lastele linnaelu, laites laagri- ja metsaromantikad. Katse tehti kahes rühmas. Seal, kus öeldi, et pärast katsed tehtava suhtumistekontrolli tulemused hoitakse saladuses, ilmnas, et pakutud propagandale oldi vastu seda tugevamini, mida rohkem keegi hindas oma skaudiks olekut ja positsiooni grupis, s. t. nende puhul, kes kõrgelt hindasid oma positsiooni rühmas, oli nn. bumerangefekt, soovitud arvamuse muutuse asemel vana arvamus tugevnes. Seevastu need, kes eriti kõrgelt ei hinnanud oma skaudiks olekut ja teadsid, et nende suhtumine hoitakse saladuses, kaldusid propageeritava muutuse poole.

Teisele skautide grupile öeldi, et nende suhtumine tuuakse avalikkuse ette, tehakse teistele teatavaks. Siin oli vastupanu propagandale palju väiksem ja mõju kõigile ühesugune, olenemata sellest, kui võrd keegi hindas skautielu ja oma positsiooni grupis.¹

Kolmele üliõpilaste grupile räägiti erinevat tüüpi komiksitate suhtelisest väärtusest, kusjuures hiljem tuli antud teemal kirjutada kirjand. Esimesele grupile ei antud mingeid juhendeid, teisele öeldi, et need, kes nõustuvad antud hinnangutega, saavad auhindu, kolmandas grupis öeldi, et kõigile, kes on samadel seisukohtadel, auhindu ei jätku, saavad vaid mõned paremad kirjandikirjutajad. Tulemused olid järgmised: antud hinnangutega nõustuti kõige rohkem teises grupis, esimeses grupis kõige vähem. Kuid vaadete muutmine oli kõige tugevam esimeses grupis, kirjandidki olid seal kõige paremad, neis oli uusi argumente, oma mõtteid ja täiendusi.²

1 J.T. Klapper, lk. 66.

2 Sealsamas, lk. 81.

5. Materjali käsitusviis massilise mõjustuse vahendeis.

Homöostaas on nagu rõngas inimese südame ja mõistuse ümber, mis ei lase inimlikul informatsioonil läbi tungida. Passiivse kohanemise puhul avaldub see suures müra hulgas, arusaamatu, võõra, ükskõikseks jätva informatsiooni suures hulgas; aktiivse kohanemise puhul informatsioonile vastamises antud keskkonnas maksvate stereotüüpidega, arvestades mitte teadmisi objekti kohta, vaid teadmisi antud stereotüübi kasutamise korral saadavast kasust.

Antud tüüpsituatsioonis toimivad stereotüüpsed mudelid eelarvamustena selle sõna tõelises tähenduses, ei lase häirival informatsioonil mõjuda, filtreerivad rangelt igasuguse informatsiooni ja vastused sellele.

Stereotüüpide väljakujunemisel ja nende levikule kaasaaitamisel on suur osa propagandal, massilise mõjustuse vahendeil. Sest väikesedki muutused vaadetes võivad osutada ohtlikeks tüüpsituatsiooni jaoks antud keskkonnas, võivad esineda vaadete kõikumise algusena (suhtumine muutub peamiselt siis, kui selleks on olemas teatud eeldused - uued arvamused, seisukohtade paljusus), samuti annavad väikesed muutused - normide erinevad tõlgendused - vaenlasele võimaluse ligi hiilida. Kuid et samal ajal on normide vabam tõlgendus hädavajalik (muidu normid ei püsi), kasutab propaganda normide vaba, inimliku tõlgenduse "normaalseks" muutmist. Kujutades inimest, tema elutegevust ja mõtteid alati teatud kindlas suunas, andes selle, mis on "õige" (s. t. muutes inimese tegevuse igal elualal ja inimese mõtteviisi normiks), muudab propaganda inimliku ja vaba - inimesele võõraks normeeritud vabaduseks. Inimene kaldub end alati teistega võrdlema ja otsib massilisest kommunikatsioonist alati eelkõige ühendust teiste inimestega, nende elu ja tegevusega. Isegi materjali puhul, mis

on talle muidu vastuvõetamatu, millest tema teadvuseni õieti mingit informatsiooni ei jõua, saab ta ometi väga palju informatsiooni, mis jaab põhiliselt alateadvusse. Tekivad teatud ajuseosed või on takistatud teatud teistsuguste ajuseoste tekkimine, aju nagu tuimeneb. Mõjub eelkõige käsitlusviis kui kommunikaatori esindaja. Arvamuste tugevnemine sotsiaalsetes küsimustes on küsimuse käsitlusviisi resulta¹t.

Käsitlusviisi võib vaadelda kui mõrti, sidet, mis seob tõesid ja fakte indiviidi maailmaga ja seda kogu ühiskonnaga. Püüdes kõigest väest inimese maailma, mõtteid ja tegevust teatud kindla käsitlusviisi abil õigesse suunda juhtida, jõuab ajakirjandus tihti selleni, et mõtteid, kive temas tihtipeale enam ei märkagi, on ainult normeeritud mõrt - käsitlusviis. Sellega ollakse aga jõutud lugendas teatud stereotüüpse hoiaku, kaitsekihi kujundamiseni, mistõttu antud informatsioon e i s a a g i talle mõjuda.

Kuidas on kujunenud normeeritud käsitlusviis, kui palju esines seda meie maal isikukultuse ajal, kas see on antagonistlike klassidega ühiskonna eksisteerides paratamatu komponent massilises kommunikatsioonis, kuivõrd toob laialdane suhtlemine, massiline kommunikatsioon paratamatult kaasa inimeste nivelleerumist - see kõik vajab kindlasti põhjalikku uurimist. Nii nagu vajab täiendavat uurimist homöostaas, see, kui palju seda isikukultuse aja pärandusena on säilinud konkreetselt meie päevil ja kuidas seda ületada.

6. Stereotüübist läbimurdmine.

Olles kujunenud keskkonnaga kohanemise tulemusena, tähendab homöostaas ometi ü k s i o l e k u t. Ja välja-

¹ J.T. Klapper, lk. 39.

pääs on vaid tõelise ühenduse kaudu teiste inimestega, ühtsuse, liitumise, ühistunde kaudu, mis annab uue, a v a - r a m a mõtte kõigele.

Massilise kommunikatsiooni efektiivsuse suurendamine on jagusaamine stereotüüpiseerunud käsitlusviisist. Massilise mõjustuse vahendid saavad ainult siis tegelikult mõjuda, kui inimene seostab nende antud informatsiooni "oma" mudelitega. Efektiivne saab olla ainult inimlik, aus ja lähedane materjal, mis sarnaneb teise inimese isiklikule, vahetule mõjule. Uurimused näitavad, et teine inimene mõjustab harilikult palju rohkem kui massiline propaganda, annab palju rohkem ja painduvamat informatsiooni. Katsete andmeil on isiklik mõju 5-6 korda efektiivsem massilise mõjustuse vahendeist. ¹

Stereotüüpidest läbimurdmiseks ja informatsiooni vastuvõetavuse suurendamiseks on ainult üks tee - aus lähedale jõudmine inimesele.

R. Garaudy kirjutab, et kunsti kõrgeim kasvatuslik roll seisneb selles, et "äratada inimeses vastutustunne ja viia teda tunnetuseni, et ta võib maailma muuta ja ehitada tulevikku. Selles on kunsti ülesanne". ² Selles peaks olema ka massilise kommunikatsiooni ülesanne kommunismiehitaja kasvatamisel.

1 J.T. Klapper, lk. 29.

2 Р. Гароди, О реализме и его берегах. Иностранная литература, № 4, 1965, стр. 204.

Raadio ja televisioon

RAADIOOLUKIRJELDUSE ŽANRILISTEST ERIJOONTEST

M. Lauristin,
kaugõppe diplomand

1. Mõningatest olukirjelduse žanri- probleemidest

Käesoleva kirjutise eesmärgiks on leida neid erijooni, mis raadiolukirjeldust eraldavad ühelt poolt olukirjeldusest kui trükisõnazarist ja teiselt poolt - raadiopraktikas olemasolevaist teistest saateliikidest.

Loomulikult ei pretendeeri töö mingile lõplikule lahendusele, sest probleem on küllalt keerukas ning seni veel nõukogude žurnalistikateoorias üldistamata. Otseselt on raadiolukirjeldust käsitletud vaid B. Mihhailov.¹

Käesolev töö põhinebki peamiselt Eesti Raadio praktikale raadiolukirjelduse viljelemisel ning neile üldisemat laadi seisukohtadele raadiopärasuse ning raadiožanride alal, mida oma teoreetilistes artiklites ja sõnavõttudes on esitanud raadiopraktikud ise (nagu V. Pant ja I. Trikkel).

Raadiolukirjeldus, nagu viitab selle nimigi, on välja kasvanud trükisõnalisest olukirjeldusest. Selleparast tuleb enne raadiolukirjelduse spetsiifiliste probleemide juurde

¹ Б. Михайлов, Заметки о радиоочерке, "Советская Печать" 1957, № 9.

Б. Михайлов, Радиоочерк, Москва, 1958.

asumist täpsustada olukirjelduse mõiste.

Kuigi olukirjelduse žanrina võib oma vanust arvutada aastakümnete (ja isegi sadadega), loetakse tänini lahinguid olukirjelduse olemuse pärast. Kord liigitatakse teda ilukirjanduse hulka, kord peetakse teda niisama kategooriliselt puhtpublitsistlikuks žanriks.

J. Žurbina oma pikemas olukirjelduse kunstilisele küljele pühendatud uurimuses lähtub olukirjeldusest kui ilukirjanduslik-publitsistlikust žanrist, rõhutades sealjuures olukirjelduse ühisjooni teadusliku (sotsioloogilise) uurimusega: "Olukirjelduse kui žanri eripära seisneb kahe alge: sotsioloogilise, publitsistliku uurimuse ning ilukirjandusliku alge lahutamatus ühtsuses."² Olukirjelduse üheks põhiomaduseks peab J. Žurbina ka aspekti värskest, "avastamise uudsust": "... olukirjelduses peab kajastuma üldise, peamise terav, individuaalne ja uudne tajumine".³

Meie vabariigi autorid on vaadelnud olukirjeldust nii ilukirjanduse kui ka publitsistika kannal pealt ning ilmselt on valitsevaks saanud seisukoht, et olukirjeldus kujutab endast ilukirjanduse ja publitsistika piirižanri, kaldudes ühel või teisel konkreetsel juhul rohkem ilukirjandusliku (= puhtkunstilise) või publitsistliku (= aktuaalse teema dokumentaalse) käsituslaadi poole. Viimasel ajal ilmunud artiklitest on vahest kõige äärmuslikum H. Siku seisukoht, kes kallutab olukirjelduse otsustavalt ilukirjanduse poole, eitades publitsistlikkuse ja probleemilisuse määravat tähtsust olukirjelduse žanriolemuse määramisel ning pidades primaarseks seda, et olukirjeldus - nagu kõik ilukirjanduse žanridki - peab esmajoones kujutama inimest.⁴ See seisukoht tundub oma poleemilisuses veidi äärmuslikuna, kitsendades liiga olukirjelduse žanripiire meie ajakirjanduse

2 E.Žурбина, Искусство очерка, Москва, 1957, стр.18.

3 Sealsamas, lk. 24.

4 Vt. H. Sikk, Inimese kujutamisest olukirjelduses, "Looming" 1965, nr. 3.

tegeliku praktikaga võrreldes.

Käesolevas töös on olukirjelduse all mõistetud ajakirjandusežanri, mis omades selget publitsistlikku eesmärki, kasutab lugeja (resp. kuulaja) mõjutamiseks publitsistlike elementide kõrval kunstilisi, emotsionaalselt mõjuvaid vahendeid ning lähtudes dokumentaalsest materjalist loob loogilise üldistuse kõrval kunstilise üldistuse.

"Niisiis - olukirjeldust kui žanri iseloomustavad vahetult autori poolt tegelikkusest saadud tüüpilised faktid, mille sisu on elu sügavama tunnetamise eesmärgil kas publitsistlikult avatud või ilukirjanduslike vahenditega emotsionaalselt üldistatud." ⁵

Põhilisteks probleemideks olukirjelduse kui žanri käsitlemisel on seega: a) tüüpilisuse ja tüpiseerimise küsimus, b) publitsistlike ja kunstiliste elementide vahetuskord, c) dokumentaalsuse ja autori fantaasia vahetuskord.

Kõik need sõlmküsimused kehtivad ka raadiolukirjelduse kui ühe olukirjelduseliigi puhul.

J. Peegel nimetab olukirjelduse ühe olulise tunnuse-
na veel järgmist: "Olukirjelduses ilmneb autori vahetom
suhtumine käsitletavasse; ta ei ole jutustaja-kõrvaltvaataja,
ta on jutustaja-propagandist." Raadio spetsiifikast
tingituna on see moment raadiolukirjelduse puhul erilise
kaaluga, moodustades samuti omaette probleemi.

2. Raadiolukirjelduse ja olukirjelduse kui

trükisõnažanri erinevustest

Esimene küsimus, mis kerkib raadiolukirjelduse käsitlemisel eri žanrina, on: kas sõna "raadio" liidetuna "olukirjeldusele" toob endaga kaasa kvalitatiivseid muutusi või tähendab see ainult seda, et tavaline olukirjeldus

⁵ J. Peegel, Olukirjeldus kui žanr, "Looming" 1960, nr. 8, lk. 1246.

olukirjeldus on ette kantud raadios, kusjuures tegelaste otsene kõne on esitatud dokumentaalsete helilõikudena?

Siinkohal tuleb peatuda raadiopärasuse mõistel. 30-ndatel aastatel oli Nõukogude Liidus käibel seisukoht, et raadio on vaid "üldrahvalik telefon", tehniline vahend teksti levitamiseks. Raadio spetsiifika taandati kõrvaga vastuvõetava teksti spetsiifikale.⁶ Kuigi niisuguse suhtumise mõjudega pörkame kokku ka tänapäeva raadiotöös, on nüüd lõplikult veendumusele jõutud, et raadiopärasus on täiesti objektiivne nähtus, mis tingib kvalitatiivseid muutusi nii traditsioonilises ajakirjanduse žanriskaalas kui ka üksikutele žanridele esitatavates vormilistes ja sisulistest nõuetes.

"Osa žanre, nagu ajakirjanduse ülevaade, aruanne, artikkel ei tule raadiosaadete vastuvõtu eripära tõttu üldse kasutusele; teised, nagu intervjuu, reportaaž, olukirjeldus, säilitavad küll oma sisulise eesmärgi, samasuse, kuid muutuvad vormilt raadiopäraseks, kuulatavateks."⁷

"Peamine raadiožurnalistika on raadioajakirjaniku hääl, esinejate hääled, helipildid, mis võimaldavad reprodutseerida saates käsitletavate sündmuste, koha ja aja olustikku ja tagapõhja."⁸

Seega pole iga raadios ettekantud olukirjeldus veel raadiolukirjeldus, isegi kui teda on püütud muuta "raadiopäraseks" muusika kasutamise, teksti jaotamise, kahele häälele või muu formaalse võttega. Oluline on, kas "helipildid", esinejate hääled jm. raadiovahendid on saates määrava tähtsusega komponentideks, kas nende ärajätmisel või ümberjutustamisel kaotab olukirjeldus midagi oma

6 Л. Махрасев, Журналистика и радио. Проблемы газетных жанров, Ленинград, 1962, стр. II2.

7 I. Trikkel, Intervjuu ja reportaaž raadioajakirjanduses, "Fakt, sõna, pilt", Tartu, 1965, lk. 65.

8 Л. Махрасев, Журналистика и радио, Научная конференция по проблемам жанров печати и радио. Тезисы докладов, ЛГУ, 1961, стр. 6.

üldistusjõust, kunstilisest ja publitsistlikust mõjust. Ainult juhul, kui see nii on, saame kõnelda raadiolukirjeldusest, vastandatuna trükitud olukirjeldusele.

Võrdluseks võib tuua L. Smirnovi määrangu "raadio jaoks kirjutatud korrespondentsi" ning "raadiokorrespondentsi" erinevuse kohta:

"Raadio jaoks kirjutatud korrespondents on esmajoones ja igal juhul kõigepealt **t e k s t**, mis on valminud reporteri poolt kohapeal kuuldu ja nähtu tulemusena. Raadiokorrespondents - see pole ainult tekst, vaid ka dokumentaalne helilõik, mis orgaaniliselt saatesse monteerituna moodustab tema põhilise osa." ⁹

Sellest kriteeriumist lähtudes võib öelda, et meie raadios on küll palju olukirjeldusi, raadiolukirjeldusi aga tunduvalt vähem. Siin esineb kaht liiki kõrvalekaldu mis raadiolukirjelduse žanrispetsiifikast:

a) tegemist on raadio jaoks kohandatud (või ka kohandamata) ajaleheolukirjeldusega, kus dokumentaalseid helilõike pole üldse kasutatud.

b) On küll saatesse "sisse toodud" tegelaste elavad hääled, ent need ei oma kujundi või tüübi loomise ega üldistuse funktsiooni, vaid on lihtsalt "häälevaheldus", informatsiooni edaslandmise lisavahend. Nende ärajätmisel või nende sisu autoritekstiga edaslandmisel ei kaotaks saade midagi oma emotsionaalsest mõjust või üldistusjõust.

Võrreldes trükitud olukirjeldusega omab raadiolukirjeldus veel mõningaid erijooni, mis tulenevad raadiosaate kui ainult ühe meele - kõrvaga vastuvõetava informatsiooni psühholoogilisest mõjust: 1) ülajuhul on raadiolukirjelduse maht piiratud 20-25 minutiga (erandjuhul 30-40 min.), s. o. 10-15 lk. masinakirjateksti. Pikema tekstilise saate

9 Л. Смирнов, Корреспонденция на радио и радиокорреспонденция, "Научная конференция по вопросам жанров печати и радио. Тезисы докладов", ЛГУ 1965, стр.3.

vastuvõtmist takistab kuulaja väsimine. See asjaolu sunnib vältima võimaluse piires teema hargnemisi, samuti valima võimalikult väheseid ning eriti ilmekaid detaile. Sama asjaolu sunnib peale raadioportreele teatud visandlikkuse, piirdumise inimese karakteri mõne külje esiletoomisega.

Teiseks - raadiolukirjeldus, milles on kasutatud esinejate elavaid häali, on dokumentaalne ka sel juhul, kui kangelaste nimesid pole vajalikuks peetud nimetada. Selles on "adressaadiprobleemi" omapära raadios, selles peitub ka üks raadiolukirjelduse suure publitsistliku mõjujõu ning veenvuse võimalus.

Kolmandaks - raadio puhul on olulise tähtsusega kuulajas huvi äratamise ning selle pideva ülalhoidmise probleem. See tingib raadiolukirjelduse kompositsiooni mõninga spetsiifika, samuti aga ka teema ja esinejate valiku. Siinkohal tuleks tähelepanu juhtida asjaolule, et ei hästi leitud psühholoogiline nüanss ega autori peen stiil ning kujundirikas keel ei suuda korvata probleemi aktuaalsuse ega aspekti uudsuse puudumist - neil teguritel on määrav tähtsus raadiosaate kuulatavuse ja mõju määrajatena. Huvi-tavusest kõneldes tuleb silmas pidada ka seda, et ülemäära-ne raadioportree viljelemine pole nähtavasti õigustatud. Kuulajale pakub huvi see, kas esineb talle juba tuntud inimene, kelle juttu ta siis loomuliku uudishimuga jälgib, või siis inimene, keda talle serveeritakse läbi teda huvitava probleemi prisma (näit. kui serveerida üht ja sama inimest kord saadikukandidaadina, teine kord aga näiteks arstina, kes on välja töötanud uue vähktõvevastase preparaadi, on teise saate suurem kuulatavus juba ette selge!) Muidugi vajaks see küsimus eksperimentaalset uurimist, et jõuda kindlamate järeldusteni.

Neljandaks - kui olukirjelduses üldse on esile tõstetud autori aktiivset osa, siis raadiolukirjelduses on autori isik eriti olulise kaaluga.

"Autori isik on igas raadiožanris esmajärgulise täht-

susega, palju suuremaga, kui näiteks ajalehes või ajakirjas ilmunud olukirjelduses. Jutt on nimelt autori "minast", tema õigusest saates vahetult kaastegelaseks olla, mitte aga autori suhtumisest, mis võib olla väljendatud ka teistsugusel, kaudsel teel." 10

Ka I. Trikkel rõhutab autori isiku mõju raadiosaadetes ning mõistab hukka mõnede raadioajakirjanike "hirmu oma hääle ees", taotluse panna oma tekst näitleja või diktori suhu: "Iga liigne lüli teekonnal autor - tarbija vähendab vahetu kontakti võimalust kuulajaga." 11

Seega on autori funktsioon raadiolukirjelduse puhul kahesugune - ühelt poolt on ta looja, teiselt poolt aga oraator, kes mõjutab kuulajat mitte ainult oma mõtteloogika või kujundite jõuga, vaid ka otseselt - hääle, intonatsioon, otseste pöördumiste, poleemilise kire, pauside jne. kaudu. Eelpoolõeldut silmas pidades oleks otstarbekas, kui raadiolukirjelduste autorid ka tšepoleest neid eelisvõimalusi kasutaksid ning oma saadete autoriteksti ise esitaksid (välja arvatud juhul, kus autor pole võimaline korrektselt oma teksti ette kandma, aga sel juhul pole ta ka sobiv raadiotöök).

Kokkuvõtvalt võiks raadiolukirjelduse erijoontest siis eriti oluliseks pidada kunstilise üldistuse ning publitsistliku mõju saavutamise omapäraseid, raadio võimalustest johtuvaid teid ning teisalt - kitsamat diapasooni, publitsistlikkuse ja dokumentaalsuse suuremat osatähtsust kui on nõutav "kirjalikes" olukirjeldustes.

3. Raadiolukirjeldus ja teised raadio-

žanrid

Nõukogude käsitlustes on põhiliste raadiožanride ele-

10 И. Махрасев, Журналистика и радио, Проблемы газетных жанров, стр. 116.

11 I. Trikkel, Dokumentaalsed ja ilukirjanduslik-kunstilised elemendid raadiopublitsistikas, lk. 4.

mentidena tunnustatud 1) sõnavõtt e. reporteri jutustus, 2) vestlus kahe või mitme inimese vahel, 3) reportaažlik toimuva edasiandmine. Nende elementide varieerimine ning sünteesimine saadetes loobki erinevad raadiožanrid, millede arv võib kõikuda 4-st 20-ni, olenevalt liigituse detailsusest. Ent igal juhul on raadiolukirjelduse koht kusagil skaala lõpus, sest see žanr võimaldab dokumentaalsete põhi-elementide kõige mitmekesisemat kombineerimist, nende sidumist kunstilise tekstiga, muusika, kirjanduslike katkenditega jne. jne. V. Pant, asetades oma liigituse lõppu, 20-ndaks elavsaadete žanriks raadiolukirjelduse, lõpetabki oma skaala järgmise, 21-se punktiga, mis kõlab: "Siit algab juba raadiokunst." 12

Niisiis on raadiolukirjeldus nagu reportaaži sünteesiline žanr, mis püüab ära kasutada kõiki raadio võimalusi. Järelikult on puhtvormilised kriteeriumid ebapiisavad ühe või teise saate liigitamiseks raadiolukirjelduse-na (intervjuu puhul näiteks sellist raskust ei teki!). Kuulakem näiteks V. Pandi saadet "Kuidas hukkus Evald Tammlaan". See koosneb põhiliselt grupivestlusest, on kasutatud minimaalset autoriteksti ning paaris-kolmes kohas veidi muusikat. Millisesse žanri kuulub see saade? Või teine näide: V. Pandi ja L. Lauri "Pundmatu kangelase jälgedes". Lõviosa saate mahust võtavad enda alla intervjuud kõige erinevamate inimestega, kasutatakse ka reportaažlikke lõike, kogu saade on äärmiselt dünaamiline ning annab dokumentaalselt edasi ühe inimese nime teadasaamise lugu. Mis see on - reportaaž? Intervjuu?

Kriti raske on, kui liigituse aluseks võtta vormielemendid, teha teoreetiliselt selgeks vahe reportaaži ja raadiolukirjelduse vahel, kuna mõlemas on võimalik kasutada kõiki elemente. Ilmselt tuleb siin määravaks pidada

12 V. Pant, žanriskaalast saateskaalani, definitsioonist reportaažini, "Fakt, sõna, pilt" II, Tartu 1965, lk. 92.

saates saavutatud üldistuse taset ja iseloomu ning aine, probleemi tunnetamise ja esitamise viisi. Sel juhul oleks raadiolukirjelduse põhierinevuseks k õ i g i s t ü l e j ä ä n u d raadiožanridest elu sügavam tunnetamine, suurem üldistusaste, püüd karakteri, tüübi ja kujundi loomise poole ning emotsionaalse ja kunstilise mõju taotlemine. Võrdluseks toogem ära L. Mahrassjovi seisukoht, kes, nimetanud raadiolukirjeldust raadiožurnalistika kõrgeimaks vormiks, lisab: "Reportaaži keskpunktis on tavaliselt mingi sündmus, mingi fakt; tema eesmärk on sellest sündmusest teadaandmine. Raadiolukirjelduses on keskseks aga sageli mitte mõni üksik fakt, vaid inimese saatus, mõne probleemi lahendus. Seega annab raadiolukirjeldus suuremaid võimalusi jutustamiseks, mõtisklusteks, üldistusteks, ta haarab materjali kvalitatiivselt täielikumalt. Raadiolukirjeldus püüdleb suuremal määral kui reportaaž materjali psühholoogilise käsitluse poole." ¹³

Vaatleme nüüd sellest aspektist kaht ülalnimetatud saadet. Saate "Kuidas hukkus Evald Tammlaan" pealkiri just nagu viitaks sellele, et saate eesmärgiks on teatada faktidest, anda kuulajale seni tundmatut informatsiooni E. Tammlaane surma kohta. Ent mõju, mida saade kuulajale avaldab, tema poolt esile kutsutud kujutlused ja mõtted on hoopis laiemad. Tammlaane koonduslaagrikaaslaste poolt jutustatavad seigad ja detailid ühinevad suure emotsionaalse jõuga pildiks fašismiajast. Kontrast Tammlaane isiksuse - kirjaniku, tahtekindla ja humaanse inimese - ning vangla ja koonduslaagri alandava, füüsiliselt kurnava ning kõike inimväärselt hävitada püüdva tegelikkuse vahel kasvab veenvaks kunstiliseks üldistuseks, mida saate autor V. Pant rõhutab oma vaherepliikide ning muusika

13 Л. Махрасев, Журналистика и радио, Проблемы газетных жанров, стр. 126-127.

kunstikavatsusliku vahelepidimisega. Tulemuseks on see, et saadet, mida vormilt võiks esimesel pilgul võtta lihtsalt gruppintervjuuna, võib nii tema emotsionaalse mõju kui ka tegelikkuse sügava tunnetamise astme poolest lugeda raadiolukirjelduseks.

Vaadeldes nüüd V. Pandi ja L. Lauri saadet "Tundmatu kangelase jälgedes". Saade oli kavas 20.IV 1963 "Reporteeritunnis". Nii see n.-ö. rubriiginimetus kui ka saate teostusviis viitavad sellele, et tegemist on reportaažiga. Reportaaži oluliste žanritunnustena loetleb I. Trikkel

- 1) uudse sündmuse olemasolu;
- 2) sündmuse reporteripoolset interpretatsiooni;
- 3) reporteri keele ja stiili ilmekust;
- 4) dünaamilisust. ¹⁴

Saates "Tundmatu kangelase jälgedes" leiame nii dünaamilisust, reporterite isikupärast suhtumist ja ilmekat keelt. Sündmust küll otseselt ei esine, seda asendab Suure Isamaasõja ühe tundmatu kangelase isiku väljaselgitamise käik. See hakkab hargnema ühest heliarhiivis leiduva mälestustelindi katkendist. Sündmuspaigad vahelduvad (Tallinn, Kohtla-Järve, kolhoos "Nord", Türi, Saaremaa), üksteisele järgnevad intervjuud mitmete Isamaasõjast osavõtnutega, telefonikõned, mikrofoni viib kuulaja kord haiglasse, kord kaevandusse, kord adresslauda. Oleks nagu tegemist laiendatud reportaaži ¹⁵ või siis reportaaž-kompositsiooniga ¹⁶,

sest saates on kasutatud ka muusikat ja diktoriteksti. Käesoleva töö autori arvates tuleks aga sellegi saate žanrimääranguna arvesse raadiolukirjeldus. Autorid on jätnud saatesse mitmeid kõrvalliine ja episode, mis "tundmatu kangelase" otsinguil tegelikult osutusid tarbetuiks, ent

14 Vt. I. Trikkel, Intervjuu ja reportaaž raadioajakirjanduses, "Fakt, sõna, pilt" II, lk. 78-79.

15 Vt. V. Pant, tsit. artikkel, "Fakt, sõna, pilt" II, lk. 92.

16 Vt. I. Trikkel, tsit. artikkel, sealsamas, lk. 79.

aitavad kuulajal silme ette tuua kogu lahingupanoraami, näitavad, et saate lähtepunktiks oleva ühe kangelasteo kõrval näitasid Eesti Laskurkorpuse võitlejad üles hulgalist mehisust ja ennastohverdavat kodumaa-armastust. Seda on alla kriipsutatud ka saate autoritekstiga (näiteks selline lause: "Me otsisime üht kangelast ja leidsime palju kangelaslikkust.") Autorite sügavamat üldistustaotlust reedab ka saate muusika. Üldkokkuvõttes kujunes "Tundmatu kangelase jälgedes" suure emotsionaalse mõjuga tagasisivaateks rasketele sõjapäevadele, mälestusmärgiks kõigile, kes ei tulnud tagasi.

Üks käsitletud saate autoreid V. Pant on sellist reportaaži ülekasvamist oma žanripiiridest ka teoreetiliselt näidanud: "Asi on selles, et klassikaline reportaaž asub kahe tendentsi tasakaalujoonel. Mitte-väljapeetud reportaaž taandub väga lihtsalt intervjuuks sündmuspaigal või informatsiooniliseks reportaažiks. Suure üldistusjõuga reportaaž aga võib vastava töötamise korral kalduda teisale ja kujuneda raadiolukirjelduse eriliigiks, seega läheneda juba belletristika sfäärile. Kõik sõltub teostuse tasemest, üldistuse astmest; loomulikult ka temaatikast, materjalist." 17

Niisiis võime järeldada, et raadiolukirjelduse žanrilise omapära määramisel pole oluline, milliseid raadiopublitsistika vormilisi elemente (üksikesinemine, monoloog, intervjuu, grupivestlus; reportaažlik sündmuste ja olustiku edasiandmine) on rakendatud, kuid määravaks on üldistuse aste ning selle saavutamiseks kasutatud teed.

Omakorda esitab see kriteerium aga erinõuded raadiolukirjelduses kasutatud üldiste raadioajakirjanduse põhielementide (intervjuu, reportaaž, autori jutustus) teostu-

17 V. Pant, tsit. artikkel, "Fakt, sõna, pilt" II, lk. 101-102.

sele, mis peaks olema allutatud spetsiifilisele eesmärgile - kunstilise kujundlikkuse, psühholoogilise sügavuse, emotsionaalse mõju ja üldistuse saavutamisele. Kahjuks esineb meie praktikas reportaažlikke elemente raadiolukirjeldustes harvemini, kui seda saate elavuse, veenvuse ja dünaamilisuse huvides olema peaks. Seevastu kuulub intervjuu enamasti iga raadiolukirjelduse komponentide hulka. Sell pärast olgu allpool toodud mõningad erinevusemomendid intervjuu kasutamisel raadiolukirjelduses ning teistes saatežanrides.

I. Trikkel jagab Eesti Raadio praktika põhjal intervjuud sisulist eesmärki arvesse võttes kolme liiki:

- 1) uudise-intervjuu;
- 2) arvamuse-intervjuu;
- 3) isiku-intervjuu.¹⁸

Raadiolukirjelduses leiavad neist kasutamist kaks viimast. Uudise-intervjuu jääb aktuaalse informatsiooni saamise vahendiks, puht-informatsiooniliste žanride elementideks. Seevastu arvamuse-intervjuu ning isiku-intervjuu on kunstilis-dokumentaalse saadetes laialt kasutatavad oma dokumentaalse ja psühholoogilise veenvuse tõttu. Arvamuse-intervjuu on peamiselt kasutatav neis raadiolukirjeldustes, kus kesksel kohal on mõni üldist laadi probleem (näitena võiks nimetada V. Pandi "Päev ilma keemiata"). Isiku-intervjuu, mille eesmärgiks on inimese isiksuse, tema psühholoogia avamine n.-ö. esimese allika poole pöördudes, on asendamatu raadioportree puhul (näitena võiks tuua enamiku Eesti Raadios eetrisse läinud raadioportreid. Piiridugem V. Pandi saate "Kõrgeim autasu" nimistamisega, mida autor ise ongi klassifitseerinud kui "olukirjeldus-intervjuud").

¹⁸ I. Trikkel, tsit. artikkel, "Fakt, sõna, pilt" II, lk. 68.

Seaduspäraseks intervjuu kasutamise korral raadiolukirjeldustes saab vist lugeda ka teatavat montaaži omapära. Kui näiteks "Päevakaja" intervjuudes, kus oluline on just värske informatsiooni hulk, heidetakse monteerimisel kõrvale kõik informatsiooni seisukohalt tarbetu - isikupärased kõrvalepõiked, emotsionaalsed, ent faktilisi andmeid mitte sisaldavad jutulõigud, siis raadiolukirjelduse jaoks lühenõustatud intervjuu puhul on sageli otstarbekam jätta just puht-faktilist informatsiooni sisaldavad vestluse osad välja (kuna autor oma tekstis suudab need faktid esitada vajaduse korral lühemalt, kujundlikumalt ja ilmekamalt) ning tihendada materjali just emotsionaalsuse ja rääkija isikupära väljendavate detailide mõjulepääsu silmas pidades.

Ning veel üks probleem seoses raadiolukirjelduse ning ülejäänud raadiožanride vahekorraga. Kas puhast monoloogi, s. t. kõiki raadiopärasuse poolt stillile ja keelele esitatavaid nõudeid arvestavat, võib-olla isegi ilma eelneva sõnasõnalise kirjapanekuta lindile loetud teksti võib nimetada raadiolukirjelduseks (muidugi juhul, kui see vastab olukirjelduse žanritunnustele)? Peaksime vist vastama ehitavalt. Olukirjelduse teeb raadiolukirjelduseks, nagu juba eelpool nimetatud, spetsiifiliste raadiopäraste võtete (taustad, esinejate elavad hääled, muusika) orgaaniline põimumine olukirjelduse kompositsiooni, nii et sama olukirjelduse adekvaatne edasiandmine kirjasõnas oleks võimatu.

Küll aga on võimalik raadiolukirjeldust, milles peale autori pole teisi esinejaid, küll aga on sisuliste elementidena kasutatud taustu või muusikat. Näitena võiks siin tuua E. Hioni raadiolukirjeldust "Mihhailovskojes", kus autori monoloogi täiendavad konkreetsed helidetallid (näit. ukse kriuksumine Puškini majas), mis loovad olustiku ehtsuse ja vahetu tajumise mulje. Või samuti E. Hioni saate "Lapsepõlve laulud", milles autor lapsepõlves kuulnud lau-

lude meenutamise (samaaegselt kõlavad need laulud E. Laansoo esituses ka kuulaja kõrvus) loob emotsionaalse pildi Suure Isamaasõja aegsest tagalast.

4. Kuulaja mõjutamise ning üldistuse loomise mõnedest iseärasustest raadiolukirjeldu-

ses

Kui me käsitleme raadiolukirjeldust kunstilis-dokumentaalse saatežanrina, mille põhitunnuseks on dokumentaalsele materjalile toetuva kunstilis-publitsistliku üldistuse saavutamine, pakub huvi küsimus, millisel raadiolukirjeldusele eriomasel viisil selline üldistus saavutatakse.

Kõigepealt - inimesest raadiolukirjelduses. Nagu tavalises olukirjelduses, nii ka siin on suure tähtsusega kan- gelase (resp. esineja) valik. Oluline on, et inimene, kellest või kellega me juttu teeme, oleks seotud üldist huvi pakkuvate probleemidega või et tema isik ja elukäik oleksid juba iseenesest kordumatud, köitvad. Või ka vastupidi: nii tavalised, tüüpilised, et muutuksid iseloomustavaks tervele ajajärgule või sotsiaalsele grupile. Viimane variant esitab eriti suured nõudmised olukirjelduse autori- le, kes peab olema võimeline sügavateks üldistusteks ning samal ajal oskama näha ka niisuguse "tüüpilise esindaja" inimlikku kordumatust. Muidu võib välja kukkuda hall stan- dardlugu, kus kõik on õige ja tüüpiline, ent peletavalt igav.

Pärast valiku tegemist ning esineja lindistamist on käes saate dokumentaalne alus. Aga on alanud juba ka üldistamisprotsess. Sest oleme elava inimese taandanud ühele komponendile - häälele, mille kaudu raadiokuulaja peab saama kujutluse sellest inimesest. On paratamatu, et kuu-

laja ei võta seda inimest vastu enam kogu tema konkreetsetes elulisuses, vaid teatava üldistusena, abstraktsioonina. Ta selekteerib alateadlikult tema poolt kuuldavast jutust välja tüüpilist sisaldavad detailid ja faktid, kujundlikult ja emotsionaalselt mõjuvad intonatsioonid, väljendid, jäädes ükskõikseks kõige selle vastu, mis ühelt poolt on šabloonne ja isikupäratu, teiselt poolt aga liiga isiklik, tühine, üldistust mitte sisaldav. Raadioajakirjaniku ülesandeks on montaaži abil selline selekteerimine teadlikult läbi viia, kõrvaldada liigliha ning välja tuua need osad esineja jutust, mis on eriti ilmekad, sisuliselt olulised ning liitudes avaldavad ajakirjaniku poolt taotletud kunstilist ja publitsistlikku mõju. Ühe sõnaga - montaaž pole lihtsalt informatsiooni tihendamine, vaid üldistuse, tüübi loomise üks põhivahendeid dokumentaalsetes saadetes.

Näitena õnnestunud kangelasevaliku ning kunstikavatsuslikult teostatud montaaži kohta võiks tuua V. Pandi raadiolukirjelduse "Kõrgeim autasu". See on raadioportree mehest, kes 1942.a. talvel Velikije Luki all püüdis kinni ja viskas tagasi kuus granaati. Seitsmes lõhkes pihus, tehes mehest invaliidi. Kogu raadiolukirjelduses on põhiliseks jutuajamine end. leitnant Karistega, kes praegu on Haapsalu rajoonis kolhoosiesimeheks. Seega on olemas kaks momenti, mis tagavad valiku kordamineku: tegemist on mingil määral erakordse inimesega, kelle elukäik samal ajal sisaldab palju tüüpilist, üldistamist võimaldavat. V. Pant on lüüdnud jutuajamise montaažil kasutanud huvitavat võtet: saate algul, kui on vaja kuulaja tähelepanu köita, äratada temas huvi inimese vastu, kellest jutt tuleb, lülitab ta pärast paari sissejuhatavat ja ootust sünnitavat lauset saatesse lõigu Kariste meenutustest, milles on juttu sellest ööst, mil tookordne leitnant Kariste pani toime oma ainulaadse kangelasteo. Sealjuures on V. Pant jutustusest välja monteerinud kõik kõrvalepõiked, põnevust "lahjendavad" detailid. Helilõik lõpeb Kariste sõnadega selle kohta,

kuidas ta, lamanud 24 tundi meelemärkusetult lumes, toibus ainsa mõttega "Elada!". Saate autor ei kommenteeri ega selgita midagi. Ta teatab ainult kuulajale, et mõne kuu pärast kinnitati Kariste rinda Lenini orden. Pärast muusikalist üleminekut satume tänapäeva - "Kaardiväelase" kolhoosis võtab komisjon vastu uut lauta. Reporteril on õnnestunud lindile jäädvustada väga ilmekas (instseneerimata!) dialoog kolhoosi esimehe Albert Kariste ja ehitusmeeste vahel, mis ilma liigsete selgitusteta demonstreerib kuulajale, kui agar ja peremehelik põllumees on endisest lahingukangelasest saanud. Järgneb intervjuu Karistega, mille käigus kuuleme uuesti sama lugu seitsmest granaadist, ent nüüd juba tervikuna, kõigi olustikuliste ja psühholoogiliste detailidega. Kuna kõik eelnev on tekitanud kuulajas huvi, sümpaatiat ja lugupidamist jutustaja vastu, mõjub see lõik nüüd hoopis alltekstirikkamana ja iseloomustavamana. See saade on üks paremaid näiteid Eesti Raadio praktikast selle kohta, kuidas dokumentaalse materjali sihiteadliku vormimisega võib raadios saavutada küllalt suurt publitsistlikku efekti ja kunstilist üldistust, kusjuures autoritekstis pole kasutatud otsesest kuulaja publitsistlikku mõjutamist, vaid ainult kirjeldavat laadi täiendusi esineja jutule.

Siinjuures tuleks ära märkida üht asjaolu, mille arvestamata jätmine võib küllaltki ootamatul kombel mõjutada saatega saavutatud tulemusi.

Kui trükitud olukirjelduses lugeja võtab kogu materjali vastu n.-õ. ühel plaanil, autori jutustusena, siis raadiolukirjelduses esineb kaks, kolm või isegi rohkem plaane. Ühe plaani moodustavad dokumentaalsed lõigud, taustad, intervjuud, mille sisu ja meeoleolu kuulaja võtab vastu vahetult. Teiseks plaaniks on autoritekst, milles sisalduvaid järeldusi ja kommentaare kuulajal on võimalus võrrelda dokumentaalsetest lõikudest saadava vahetu muljega. Kolmanda plaani võib moodustada näiteks muusika, saateteksti lülitatud ilukirjanduslikud katkendid, mis mõjutavad kuu-

lajat kaudselt, emotsioonide kaudu. Heljanda plaanina on võimalik saatesse lülitada instseneeringud või paralleelse süžeeleini. Nende plaanide vastastikune mõju võib saate üldmõju kas tugevdada või - ebaõnnestunud esineja, liiga pealetükkiva autoriteksti, liiglibana mõjuva muusika korral - rohkem või vähem kahandada. Kriti tuleb seda silmas pidades autoriteksti puhul. Tavaliselt on autoritekst kõigest plaanidest kõige pealetungivam, aktiivsem, kuulajat otseselt mõjustada püüdev. Kui siis tekib ebakõla lõikude ja teksti meeoleolu või sisu vahel, kui autor püüab kuulajale veel kord "üle rääkida" seda, mis dokumentaalsetest lõikudest juba päevaselge on, või vastupidi - kui autori järeldused on pateetilisemad, suureõnalisemad kui seda lubab lõikude laad ja sisu, tekib kuulajas paratamatult vastuseis, negatiivne suhtumine, mis autori head kavatsused võib nulliks teha.

Üheks raadiolukirjelduse mitmeplaanilisuse erivormiks on juba mainitud paralleelse süžee kasutamine. Kui üldjuhul raadiolukirjelduse autoril on võimalik oma fantaasiat rakendada kõnekate detailide ja kujundite valikul, saate ülesehituses, siis siin võib tegemist olla dokumentaalsesse saatesse sissepõimitud instseneeringute, dialoogide, väljamõeldud tegelaskujude ning sündmustega. Siinjuures tuleb alla kriipsutada, et tegemist pole "elu lavastamisega", dokumentaalsuse pähe esitatava võltsinguga, vaid n.-õ. avameelse tinglikkusega. Sellise võtte näitena on korduvalt nimetatud V. Pandi saadet "Päev ilma keemiat", milles fantastilised kuuldepildid on ühendatud dokumentaalse vestlusega. Ent kõige ohtramalt viljeleb Eesti Raadios seda võtet P. Hein. Enamus tema raadiolukirjeldusi on üles ehitatud paralleelsele süžeele, kusjuures omapärane on see, et fantaasiapildid, väljamõeldud tegelaste vahel arenev intriig on esimeseks plaaniks, dokumentaalne materjal aga on sellesse sisse lülitatud teise plaanina. Üheks huvitavamaks ja õnnestunumaks näiteks sedalaadi

raadiolukirjeldustest on P. Heina saade "Akna taga". Saate väljamõeldud tegelasteks on kaks 18-aastast noormeest, kes, tahtes kätte maksta neid tänaval korrale kutsunud mehele, satuvad akna tagant pealt kuulama mehe (Pärnu trükikoja direktori sm. Pajunurme, komсомoliveterani ja endise sõjamehe) jutuajamist reporteriga. Saate käigus plaanid pidevalt vahelduvad - kuuleme ärevuses olevate poiste dialoogi, saame pildi nende iseloomudest, samas aga asendub see justnagu avatud aknast poisteni (ja kuulajani) kanduvate Pajunurme mälestustega oma noorusest. Selline võtte lisab dokumentaalsele materjalile köitvust, suurendab saate üldistusvõimalusi, tõstab kujundi ja allteksti osa publitsistliku otseütlemise arvel. Sageli püütakse paralleelses süželiinis ennetada kuulaja reaktsiooni või siis talle reaktsiooni pisut "ette öelda". Kõige selle tõttu on paralleelse süžee kasutamine üks huvitavamaid saavutusi kunstilis-dokumentaalsete saadete vormilisel rikastamisel ja nende publitsistliku ja kunstilise mõju tõhustamisel.

Ühe iseseisva plaanina võib raadiolukirjelduses ja teistes kunstilis-dokumentaalsetes saatežanrides esineda ka muusika. Loomulikult mitte iga raadiosaates kasutatud muusika ei oma sellist funktsiooni. Nii näiteks võib muusika esineda lihtsalt illustratsioonina, või siis üleminekuna ühelt lõigult teisele, täites n.-ö. muusikalise pausi osa. Ent muusikal võib olla ka kandev sisuline osa. Erijuhtumi moodustavad siin saated, mille teemaks on muusika või muusikamehed. Vaatleme allpool mõnd näidet sellest, kuidas muusikat on rakendatud saate mõtte avamise teenistusse, kuigi saate teema on muusikast väga kaugel.

Näiteks on juba eelpoolkäsitletud V. Pandi ja L.Lauri saates "Tundmatu kangelase jälgedes" läbi kogu saate kasutatud kaht muusikapala: "Kalevite kantsi" ja "Püha sõda". Nende funktsioon saates on aga sootuks erinev. "Kalevite kantsi" kasutatakse üleminekumuusikana sündmuspaikade vaheldumise puhul, tema reibas ja tõtlik meloodia aitab

hoida saate tempot. "Püha sõja" meloodia kannab aga sõjaohvrite kangelaslikkuse teemat, ilmudes hetkedel, kus muusika suudab öelda rohkem kui sõnad (polkovnik Veltmänderi surmateate järel, pärast jutustust kaptenist, kes jääkülmas vees mitu tundi kandis kätel oma haavatasaanud käskjalga) ning omades saates iseseisvat sisulist osa.

L. Lauri raadiolukirjelduses "Tähekaart" moodustab muusika samuti iseseisva plaani, väljendades autori suhtumist ja saate poetilist allteksti.

Seega omab raadiolukirjelduse autor rikkalikku vahenditevalikut oma publitsistlik-kunstiliste taotluste kuulajani viimiseks. Sealjuures niisugused võimalused, nagu mitme plaani olemasolu, üldistuse või tüübi loomine dokumentaalse helilindi montaaži teel on meisterliku teostuse korral väga efektiivsed ning võimaldavad saavutada saate suurt veenvust ja mõjujõudu.

5. Raadiolukirjelduste liigitamisest

Raadio saatekavas võime žanrimääranguna kohata sõnu "raadioportree", "raadioreisikiri", "raadiopilt", "raadienovell", "raadiojutustus" jne. Lähemal uurimisel osutuvad kõik need saated tavaliselt raadiolukirjeldusteks. Ent millised eeltoodud nimetustest tähistavad kindlaid raadiolukirjelduse alaliike, millised aga kujutavad endast lihtsalt autori või toimetaja pretensioonikust? Väljakujunenud raadiolukirjelduste liigitust meil tekkinud veel ei ole. B. Mihhailovil leiame järgmise liikide loetelu: 1. sündmusolukirjeldus, 2. probleemolukirjeldus, 3. reisikirjeldus, 4. portreeolukirjeldus.¹⁹

¹⁹ Б. Михайлов, Радиоочерк, Москва 1958, стр. 19.

Liigituse aluseks on siin ilmselt olukirjelduse sisuline külg ja lähtepunkt.

Olukirjeldusi võika liigitada ka neis domineerivate vormielementide järgi: olukirjeldus-intervjuu, olukirjeldus-reportaaž, olukirjeldus-vestlus. Ent sellise liigitamise otstarbekus on küsitav.

Pakub huvi seisukoht, millele kaasaegse olukirjelduse kompositsiooni analüüsid jõuab S. Fursa.²⁰ Ta lähtub olukirjelduste klassifitseerimisel loomingupsühholoogiast ning jõuab järeldusele, et kõik kaasaegsed olukirjeldused võib tinglikult jagada kahte suurde rühma: "kujundiolukirjeldused" (" очерк образа") ja "mõtteolukirjeldused" ("очерк мысли"). Sellise jaotuse aluseks on autori poolt kasutatavate kunstiliste võtete süsteem, materjalile lähenemise ja esle avamise viis. Jaotus kujundiolukirjelduseks ja mõtteolukirjelduseks, rõhutab S. Fursa, ei toimu temaatilisel või probleemilisel alusel, vaid ideelis-psühholoogilistest kriteeriumidest lähtudes. Kujundiolukirjelduse puhul on autori lähenemisviis emotsionaalsem, lüürilisem, tema kujutamiseviis kujundlik, ta ei paku üldistusi vahetult, publitsistlikus vormis, vaid alltekstis, kunstiliste kujude ja kujundite vahendusel. Mõtteolukirjelduse puhul on aga tegemist uurimusliku lähenemisega, siin leiab kuju või kujundi arengu asemel aset autori mõtte loogiline arenemine, ka fantaasial on siin minimaalne osa esimese tüübiga võrreldes.

Näib, et selline liigitus on üsna otstarbekas. Ta seab olukirjelduse (sealhulgas ka raadiolukirjelduse) viljelejate ette kaks võimalikku teed, kaks lähenemisviisi, mis kumbki tingib oma kindla stiili, ülesehituse; kummalgi on omad piirid ja võimalused. Nende uurimine ja tundma-

20 С.И. Фурса, Композиция современного газетного очерка, О публицистике и публицистах, ЛГУ 1964, стр. 65.

Õppimine on aga abiks raadioajakirjanikule endale oma professionaalse taseme tõstmisel, samuti aga raadiolukirjelduse kuulajatele ja arvustajatele selle hindamisel.

Viimasel ajal on Eesti Raadios hakatud üsna tihti kasutama mõistet "raadiojutustus". Näib, et seda ongi tinginud vajadus tähistada erilaadseid raadiolukirjeldusi, kus suur osa on autori lüürilistel mõtisklustel, emotsionaalsusel, kujundlikkusel. Võib-olla olekski siis õige liigitada kunstilis-dokumentaalsel žanri, mida me seni tervikuna tähistasime sõnaga "raadiolukirjeldus", järgmiselt:

- 1) raadiolukirjeldus;
- 2) raadiojutustus,

kusjuures esimese puhul oleks oluline faktide uurimuslik analüüs, objektiivsem, ratsionaalne esituslaad, autori suhteliselt erapooletum osa materjali vahendamisel. "Raadiojutustus" aga tähistaks sellist saateliiki, milles autori lähenemisviis nähtustele, faktidele on subjektiivsem, emotsionaalsem, väljenduslaad kujundlikum, üldistuse saavutamisel püütakse rohkem kunstiliste kui puht-publitsistlike vahendite poole. Kõigest sellest olenevalt on autori roll siin eriti aktiivne, tihti on autor ise nagu saate "peategelaseks".

Liigituse niisugune tulemus on muidugi ainult kaitse raadiolukirjelduse eri liikide tähistamiseks autori lähenemisviisi ja kujutamislaidi aluseks võttes. Ent näib, et see põhimõte väärriks kaalumist meie raadioajakirjanduse tegelikkuses.

x x x

Eelnevas käsitluses püüti näidata, milles seisnevad raadiolukirjelduse erinevused samanimelisest trükisõnažanrist ning milliseid omapäraseid võimalusi pakub raadiolukirjeldus üldistuse saavutamiseks ja kuulaja mõjutamiseks.

Tulemusi võiks lühidalt kokku võtta järgmiselt:

1. Raadiolukirjelduse põhiliseks erinevuseks trükiolukirjeldusest on see, et tema olulise komponendi moodustavad dokumentaalsed helilõigud, taustad, vestlused, muusika ja muud spetsiifiliselt raadiopäraseks publitsistliku mõjutamise vahendid.

2. Erinevalt trükisõnalisest olukirjeldusest võimaldab raadiolukirjeldus mitmeplaansust, autoriteksti, dokumentaalsete helilõikude, instseneeringute, muusika mõju ühendamist, mis suurendab žanri publitsistlikku ja kunstilist kõlajõudu.

3. Teistest raadiožanridest eraldab raadiolukirjeldust suurem üldistusaste, emotsionaalse ja kunstilise mõju taotlemine, püüd tegelikkuse sügavama käsitlemise poole. Nende taotluste realiseerimisel võimaldab raadiolukirjeldus nihästi kunstiliste kui ka dokumentaalsete elementide kasutamist ning ühendamist.

4. Raadiolukirjelduse autori lähenemis- ja kujutamise viis võib olla ratsionaalsem ja objektiivsem või siis subjektiivsem, emotsionaalsem. Sõltuvalt sellest tuleks läbi viia ka saadete žanrisisene liigitus.

Ülevaade

TRÜ eesti keele kateedris Žurnalistika
erialal kaitstud diplomitööd.

1965

1. Elgi Brand, Ühiskondlik-poliitilised probleemid aja-
lehes "Virmaline" (1887-1898).
2. Ivi Madissoo (Drikkit), Eesti ajakirjade tekke- ja
arenguhooni 1766-1917.
3. Ene Ojand (Puusemp), Pealkiri ajalehes.
4. Elve Pung, Ajakirjanduses rakendatavatest sotsio-
loogilistest uurimustest ja
nende psühholoogilistest aspek-
tidest.
5. Valdur Telliskivi, Eesti kaasaegse ajakirjanduse mõ-
jukuse uurimise meetodika prob-
leeme.

1966

6. Virve Kann, J.W. Jannseni "Perno Postimehhe" geograa-
filine horisont aastail 1857-1860.
7. Heino Kermik, Jaan Vorms- "Meie Maa" toimetaja ja
vestekirjanik.
8. Marju Lauristin, Massilise kommunikatsiooni efektiiv-
sus ja kanalite erikaalu mõjuta-
vad tegurid.

9. Jüri Paalma, Reportaaž ajalehes.
10. Helgi Pliess (Põldroos), Päevauudised Eesti Raadio saatekavas.
11. Helle Tiisväli, Olukirjeldus televisioonis.

Varem avaldatud registrit tuleb täiendada veel järgmiste diplomitöödega: P.Hein "Koomikavõtted E.Vilde följetonides" (1963) ja S. Uus "Kirjandusteoreetilised küsimused möödunud sajandi viimase veerandi eesti ajakirjanduses" (1959). Kokku on žurnalistika eriharu (seisuga 1.juuli 1966) lõpetanud 76 inimest (ilma diplomitööd kaitsmata lõpetas 1966.a. Illo-Peep Padernik).

1966.aastal pärast pikka ja piinarikast haigust lahkus meie hulgast 1962.a. lõpetanu Valdur-Enn Rebane, kes töötas Eesti Raadios.

Seitsmekümne neljast lõpetanust on ajalehtede ja ajakirjade toimetustes, kirjastustes, raadios ja televisioonis ning partei- ja komsomolitööl 59 inimest (ligikaudu 80%).

X X X

Esmakordselt avati 1965.aastal TRÜ Ajaloo-Keeleteaduskonna juures kvalifikatsiooni tõstmise kursused tegelikele ajakirjanikele. Kursuste finantseerijaks on kirjastus "Perioodika", õppejõududeks TRÜ žurnalistika eriala õppejõud. Kursused on mittestatsionaarsed, õppeaja pikkus 11 kuud.

Esimene lend - 14 ajakirjanikku rajooniajalehtede toimetustest - sooritas lõpueksamid ja sai vastava tunnistuse 1966.a. oktoobris.

Lõpetajateks olid:

1. F. Grodinski,	ajakirjanik	"Pärnu Kommunist"	toimetus
2. H. Kaldma,	"	"Ühistöö"	"
3. E. Kapstas	"	"Punane Täht"	"
4. A. Kiil	"	"Pärnu Kommunist"	"

5. K. Kuulmata	ajalehe	"Punane Täht"	toimetus
6. I. Pleesi	"	"Võitlev Sõna"	"
7. J. Pott	"	"Koit"	"
8. Ü. Pära	"	"Kommunismiehitaja"	"
9. L. Rinne	"	"Tööraha Elu"	"
10. N. Rusalopp	"	"Punane Täht"	"
11. V. Rätsepp	"	"Kommunist"	"
12. T. Talvar	"	"Tööraha Elu"	"
13. J. Tillo	"	"Punalipp"	"
14. H. Vaherma	"	"Tööraha Elu"	"

1966.a. novembris algas tööd uus vahetus, seekord 25 ajakirjanikku.

X X X

TRÜ rotaprindiväljaannetena ilmusid 1966.aastal:

1. Ene Ojand, Pealkiri ajalehes, 72 lk.
2. Eesti ajakirjanduse ajaloo I, 82 lk.
(koostanud J. Peegel)

X X X

11. ja 12. nov. 1966 toimus Tartu raekojas TRÜ ja ENSV Ajakirjanike Liidu korraldusel eesti ajakirjanduse juubeli tähistamiseks teaduslik konverents "Eesti ajakirjandus 1766-1966". Kahel päeval kuulati kokku 15 ettekannet. Konverents kulges elavalt ning vaidlusrohkest: osavõtjaid oli kokku 214, ettekannete kohta esitati 46 küsimust, sõnavõtte oli 10. Konverentsi teesid ilmusid TRÜ rotaprindi väljaandel, ettekanded ise avaldatakse trükis.

Juubelipäevi märkis TRÜ ka väikesetiraažilise kunstipärase mälestusviidaga (kunstnik K. Põllu).

X X X

x x x

Kolmanda aspirandina Žurnalistika erialal võeti
1966.a. kaugõppeaspirantuuri vastu televisioonitöötaja
Helle Tiisväli.

Тартуский государственный университет
ЭССР, г.Тарту, ул. Ёдикооли, 18

ФАКТ, СЛОВО, ОБРАЗ

Статьи и исследования по истории печати,
теории и практики журналистики

Vastutav toimetaja J. Peegel
Korrektor J. Feebo

=====

TRU rotaprint 1967. Trikipoognaid 7,13. Tingtrukipoognaid 6,4.
Arvestuapoognaid 5,0. Trukiary 500. Faber 30 x 42. 1/4. lal-
jundamisele antud 11. V 1967. MB 05442. Tell. nr. 200.

Hind 25 kop.